

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA
TURİZMİN ROLÜ: ZERZEVAN KALESİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Şima EREN

Danışman
Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ

ARALIK- 2021
BATMAN
Her Hakkı Saklıdır

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Şima EREN

24.12.2021

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA TURİZMİN ROLÜ: ZERZEVAN KALESİ ÖRNEĞİ

Şima EREN

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Danışman: Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ

2021, 187 Sayfa

Jüri

Danışmanın: Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ

Üye: Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Üye: Doç. Dr. S. Emre DİLEK

ÖZET

İnsanoğlunun var olduğu günden bu zamana kadar ortaya konulan ve evrensel değer taşıyan her türlü somut ya da somut olmayan kültür varlığı kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Kültürel miras geçmiş toplumlar hakkında günümüze bilgi aktaran bir tarihi belge niteliğini taşımaktadır. Taşındıkları özgün değerler ile insanların dış dünyaya yansıttıkları ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleriyle önemli bir destinasyon noktası oluşturmaktadır. Farklı kültürel özellikleri içinde barındıran arkeolojik sit alanlarına sahip ülkelerin kültürel mirasları, o ülkenin turizm vitrini olarak ilgi görmektedir. Nitekim bu alanları ziyaret eden turistlerin söz konusu alanlarda zaman geçirdiği, ilgilendiği ve değerli hatıralar biriktirdiği turistik zenginlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin her köşesinde sayısız kültürel değerleri olmakla birlikte son dönemlerde turizm faaliyetlerine verilen önem sayesinde kültürel miras değerleri turizm sektörü açısından önemli bir potansiyel oluşturmıştır. Turizm potansiyelini doğru ve planlı kullanıldığı takdirde kültürel mirasın korunmasında, sürdürülebilirliğini sağlamasında ve farkındalık oluşturularak eğitim düzeyi yükseltilebileceği gibi söz konusu değerleri gelecek kuşaklara bırakmada turizmin rolü büyük önem teşkil etmektedir.

Bu tezin amacı, Zerzevan Kalesi kapsamında kültürel mirasın korunmasında turizmin rolünü ortaya koymaktır. Bununla birlikte, kültürel miras kaynakları ile turizm arasındaki koruma ilişkisinin de belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın önemi, kültürel miras ve turizm üzerinde gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, Diyarbakır Bölgesi için önemli bir kültür miras alanı olan Zerzevan Kalesi'nin turizm rolü hakkında önemli bir eksiklik olduğu görülmüştür. Bu tez çalışması ile söz konusu eksikliği gidereceği gibi yapılacak çalışmalara da referans olması adına önem arz etmektedir. Tez çalışma alan olarak Zerzevan Kalesi'nin seçilmesinin en önemli nedeni ise, Roma'nın doğu sınırındaki ilk Mithras Tapınağı olması ve 2014 yılında bilimsel arkeolojik kazılarına başlanılmasına rağmen 2020 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alması bu miras alanının önemini göstermektedir. Bu gelişme özellikle bölge turizmini, arkeolojisini ve kalenin görünürlüğü açısından çok önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini, başta Zerzevan Kalesi'nin kazı başkanı olmak üzere alanda çalışan arkeolog, sanat tarihçisi, mimar ve restoratörlerden oluşan uzman kişiler, Diyarbakır Müzesi'nin uzmanları ile bölgede faaliyet gösteren turist rehberlerinden oluşan katılımcı grubu ile gözlem ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 18 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veriler, 23-29 Haziran 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Elde edilen bulguların analizleri, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan betimsel analiz tekniğiyle yapılmıştır. Sonuç olarak kültürel miras ve turizmin birbirini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen iki temel faktördür. Turizm ve kültürel miras kontrollü bir şekilde yönetildiği de miras değerlerinin korunmasında, gelecek kuşaklara aktarılmasında, sürdürülebilirliğini sağlamasında ve bölgeyi ekonomik olarak kalkındırmasında önemli

bir araç olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bunu yanında turizm, miras alanlarında planlı bir şekilde yönetilmediği takdirde, geri dönüşümü olmayan tahribatlara neden olabilmektedir. Turizm ve kültürel miras arasındaki bu koruma ilişkisi doğru ve planlı bir stratejiyle uygulandığı zaman olumlu sonuçlar elde edilebilmektedir. Çünkü turizm, miras alanlarına sağladığı ekonomik gelir ile miras alanlarının korunmasında kullanılmakta, bölge halkına istihdam sağlamakta ve yerel halkın da bu gelirin sürdürülebilmesi adına miras kaynaklarına yönelik bir koruma bilinci oluşturmaktadır. Böylece turizm, kültürel mirası korunmada önemli bir araç olarak tespit edilmiştir. Zerzevan Kalesi üzerinden elde edilen bulguların bir sonucu olarak yapılan bu çalışma ile bölgede kültürel miras ve turizmin rolü üzerine gerçekleştirilecek olan farklı araştırmalara temel oluşturarak fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alan Yönetimi, Diyarbakır, Koruma, Kültürel Miras, Turizm, Zerzevan Kalesi.

ABSTRACT

MS THESIS

THE ROLE OF TOURISM IN CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF ZERZEVAN CASTLE

Şima EREN

**INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
OF BATMAN UNIVERSITY
TOURISM MANAGEMENT AND ART HISTORY DEPARTMENT
Advisor: Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ**

2021, 187 Pages

Jury

Advisor: Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ

Associate: Assoc. Prof. Dr. Aytaç COŞKUN

Associate: Assoc. Prof. Dr. S. Emre DİLEK

All kinds of tangible or intangible cultural property, which have been revealed from the beginning of mankind until now and have universal value, are accepted as the cultural heritage. Cultural heritage is a historical document that transmits information about past communities to the present. It forms an important destination point with the unique values it carries and the economic, social and cultural characteristics that people reflect to the outside world. The cultural heritage of countries which have archaeological sites containing different cultural characteristics arouse curiosity as a tourism showcase of that country. Thus, for tourists to spend time and accumulate valuable memories in those areas appear as touristic riches. From this point, besides having numerous cultural values in its every corner, Turkey has created an important potential for the tourism sector with its cultural heritage values, thanks to the importance given to tourism activities in recent times. If the tourism potential is used correctly and in a planned manner, the role of tourism is of great importance in preserving the cultural heritage, ensuring its sustainability, and increasing the level of education by raising awareness.

The aim of this thesis is to reveal the role of tourism in the protection of cultural heritage within the scope of Zerzevan Castle. In addition, it is aimed to determine the protection relationship between cultural heritage resources and tourism. As a result of the literature review on cultural heritage and tourism, the importance of this study is to see the important deficiency about the tourism role of Zerzevan Castle, which is an important cultural heritage site for the Diyarbakır Region and to make up for this deficiency and to be a reference for the studies to be done. The most important reason for choosing the Zerzevan Castle as the study area for the thesis is that it is the first Mithras Temple on the eastern border of Rome and despite the scientific archaeological excavations started in 2014, it was included in the UNESCO World Heritage Tentative List as of 2020, which shows the importance of this heritage site. This development creates a very important potential especially in terms of regional tourism, archeology and the visibility of the castle.

Qualitative research method was used as the research method. Observations and interviews were conducted with the sample of the study, especially with the excavation head of Zerzevan Castle, experts working in the field, archaeologists, art historians, architects and restorers, the experts of Diyarbakır Museum and the participant group consisting of tourist guides operating in the region. Data were collected between 23-29 June 2021 with the semi-structured interview technique with 18 participants. The analyzes of the findings were made with the descriptive analysis technique used in qualitative research methods. As a result, cultural heritage and tourism are two main factors that affect each other positively and negatively. It has been determined that tourism and cultural heritage are managed in a controlled way, and it is seen as an important tool in protecting heritage values, transferring them to future generations, ensuring their sustainability and economic development of the region. In addition, if tourism is not managed in a planned way in heritage areas, it can cause irreversible destruction. When this conservation relationship between tourism and cultural heritage is applied with a correct and planned strategy, positive results can be obtained. Because tourism is used in the protection of heritage sites with the economic income it provides to the heritage sites, it provides employment to the people of the region and raises awareness among local people for the protection of the heritage resources in order to sustain this income. Thus, tourism has been identified as an important tool in preserving cultural heritage. It is thought that this study, which was made as a result of the findings obtained from the Zerzevan Castle, will be useful to different researches by forming a basis on the role of cultural heritage and tourism in the region.

Keywords: Conservation, Cultural Heritage, Diyarbakır, Site Management, Tourism, Zerzevan Castle.

ÖNSÖZ

“Kültürel Mirasın Korunmasında Turizmin Rolü: Zerzevan Kalesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezimin hazırlanmasında sürekli yanımda olan, her sorumda bana yol gösteren, motive eden, ilgisini, sabrını, desteğini ve tecrübesini benden hiç sakınmayan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ’ e tüm içtenliğimle saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte değerli katkılarıyla tez çalışmamı yönlendiren, fikirlerinden yararlandığım sevgili hocam Doç. Dr. S. Emre DİLEK’e, tez çalışma alanım olarak Zerzevan Kalesi’ni seçmeme izin veren ve bu konuda bilgisini ve katkısını benden hiç esirgemeyen Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi ve aynı zamanda Zerzevan Kalesi Kazı Başkanı değerli hocam Doç. Dr. Aytaç ÇOŞKUN’ a şükranlarımı belirtmeliyim.

Yüksek lisans tezimin hazırlanmasında çok kişinin desteği bulunmaktadır. Bunların arasında tezimin veri toplama sürecinde yardımlarını hiç esirgemeyen, anlayışı ve desteği için değerli dostum Helin ÇETİN’e ve Zerzevan Kalesi kazı ekibine teşekkür ederim.

Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca maddi, manevi desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme, kuzenlerime, arkadaşlarıma, her daim bütün varlığıyla yanımda olan Öğr. Gör. Akarcan GÜNGÖR’e varlıkları için minnettarım. İyi ki varsınız.

Şima EREN

BATMAN-2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
HARİTA LİSTESİ.....	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xv
EKLER LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KÜLTÜREL MİRAS.....	4
1.1.1. Somut Kültürel Miras.....	12
1.1.2. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM).....	13
1.1.3. Kültürel Mirasın Önemi.....	14
1.1.4. Kültürel Mirasın Etki Boyutları.....	17
1.1.4.1. Sosyo-Kültürel Etki Boyutu.....	20
1.1.4.2. Ekonomik Etki Boyutu.....	21
1.1.4.3. Hukuki Boyutu.....	23
1.2.KÜLTÜR TURİZMİ VE KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ.....	25
1.2.1.Kültürel Miras Çekicilikleri.....	31
1.2.2. Kültürel Miras ve Turizm İlişkisi.....	32
1.2.3. Kültürel Miras ve Turizm İlişkisinde Fırsatlar ve Tehditler.....	35

II. BÖLÜM KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE TURİZMİN ROLÜ

2.1. KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI	39
2.1.1. Kültürel Mirası Koruma Yolları.....	47
2.1.2. Kültürel Mirası Koruma Nedenleri.....	52
2.1.2.1. Turizm.....	52

2.1.2.2 . Sürdürülebilirlik.....	56
2.1.3. Kültürel Mirasın Korunmasında Uluslararası Örgütlenmeler	60
2.1.3.1. UNESCO.....	62
2.1.3.2. ICCROM.....	64
2.1.3.3. ICOMOS	64
2.1.3.4. Avrupa Konseyi	65
2.2. KÜLTÜREL MİRASIN TURİZM AMAÇLI YÖNETİMİ VE SUNUMU	67
2.2.1. Kültürel Miras Yönetimi.....	67
2.2.2. Kültürel Miras Yönetim Planı.....	73
2.2.3. Kültürel Miras Alanlarında Turizm Yönetimi.....	80
2.2.4. Kültürel Miras Alanlarının Turizm Amaçlı Yorumlanması ve Sunumu.....	83

III. BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

3.1. DİYARBAKIR ZERZEVAN KALESİ	88
3.1.1. Zerzevan Kalesi Konumu ve Tarihçesi.....	88
3.1.2. Zerzevan Kalesi Kazıları.....	92
3.1.3. Zerzevan Kalesi'ndeki Bazı Yapılar	93
3.1.4. Zerzevan Kalesi'nin Turizm Açısından Değerlendirilmesi	98
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	105
3.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	105
3.4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	106
3.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	107
3.6. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ	109
3.7. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ VE ARACI.....	110
3.8. ARAŞTIRMANIN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ.....	113
3.9. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZ VE BULGULARI	117
3.9.1. Araştırmaya Yönelik Verilerin Analizi.....	117
3.9.2. Nitel Araştırmaya İlişkin Bulgular	118
3.9.3. Görüşme Yapılan Katılımcılara Ait Demografik Bulgular	118
3.9.4. Nitel Veriler Kapsamında Oluşturulan Ana Temalara Ait Bulgular	120
3.9.5. Turizm ve Kültürel Miras İlişkisi Temasına Yönelik Bulgular	120
3.9.6. Miras Alanlarının Korunması Temasına Yönelik Bulgular	134
3.9.7. Miras Alanlarının Yönetimi Temasına Yönelik Bulgular	150

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

4.1. SONUÇ	158
4.2. DEĞERLENDİRME	164
KAYNAKLAR	171
EKLER.....	184
ÖZGEÇMİŞ.....	187

SİMGELER VE KISALTMALAR

Akt.	:Aktaran
Ark.	:Arkadaşları
Çev.	:Çeviren
m.	:Metre
km.	:Kilometre
Ed.	:Editör
s.	:Sayfa
vd.	:Ve Diğerleri
yy.	:Yüzyıl
DFG	:Alman Araştırma Cemiyeti
KTb	:Kültür ve Turizm Bakanlığı
TDK	:Türk Dil Kurumu
KTVKK	:Kültür ve Tabiat Varlıkların Koruma ve Kanunu
SOKÜM	:Somut Olmayan Kültürel Miras
UNWTO	:Dünya Turizm Örgütü
ICCROM	:Uluslararası Koruma Çalışmaları Merkezi ve Kültür Varlıklarının Restorasyonu
ICOMOS	:Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
IUCN	:Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
UNESCO	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
SPMT	:Kendinden Tahrikli Taşıyıcı Modül
FIJET	:Dünya Turizm Yazarları ve Gazetecileri Federasyonu
İSMEP	:İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi
ÇEKÜL	:Çevre ve Kültürel Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Kùltürel Mirasın Sınıflandırılması	12
Tablo 1.2: Kùltürel Mirasın Boyutları ve Özellikleri.....	19
Tablo 1.3: Somut ve Somut Olmayan Turizm Çeşitleri	29
Tablo 2.1: Kùltürel Miras Yönetimi Plan Aşamaları	77
Tablo 3.1: Görüşme Yapılan Katılımcılara Ait Demografik Bulgular.....	118
Tablo 3.2: 2 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	121
Tablo 3.3: 5 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	127
Tablo 3.4: 6 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	131
Tablo 3.5: 3 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	135
Tablo 3.6: 4 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	140
Tablo 3.7: 7 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	143
Tablo 3.8: 8 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	147
Tablo 3.9: 9 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	150
Tablo 3.10: 10 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları.....	154

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Kültürel Miras Kaynakları.....	28
Şekil 2.1: Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı.....	79

HARİTA LİSTESİ

Harita 3.1: Zerzevan Kalesi'nin Konumu.....	88
--	----

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 3.1: Zerzevan Kalesi Hava Görüntüsü.....	89
Fotoğraf 3.2: Zerzevan Kalesi Genel Görünüm.....	91
Fotoğraf 3.3: Zerzevan Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları.....	92
Fotoğraf 3.4: Zerzevan Kalesi Kilise Yapısı.....	94
Fotoğraf 3.5: Zerzevan Kalesi Mithras Tapınağı.....	95
Fotoğraf 3.6: Zerzevan Kalesi, Kaya Mezarı	97
Fotoğraf 3.7: Zerzevan Kalesi'nde Turizm Faaliyetleri.....	100

EKLER LİSTESİ

EK-1: Görüşme Formu.....	184
EK-2: İntihal Raporu.....	186
EK-3:Özgeçmiş.....	187

GİRİŞ

Kültürel miras, geçmişteki birçok uygarlığın hem doğayla hem de farklı kültürlerle iç dinamizmi içinde oluşturdukları ve günümüze kadar ulaşan somut ve somut olmayan çok geniş bir yelpazeye sahip varlıkların tümüdür. Kültürel miras toplumsal değerlerin somut ve somut olmayan bütün öğelerini içinde bulundurmaktadır. Taşıdıkları özgün değerlerle insanların dış dünyaya yansıttıkları farklı özellikleriyle önemli bir kültürel çekicilik oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kültürel miras kaynaklarına sahip ülkelerin kültür varlıklarının yanı sıra farklı kültür özelliklerini yansıtan alanları ziyaret eden turistlerin zaman geçirdiği, ilgilendiği ve değerli hatıralar biriktirdiği turistik zenginliklerdir. Türkiye'nin her köşesinde sayısız kültürel değerler olmakla birlikte son dönemlerde turizm faaliyetlerine verilen önem sayesinde kültürel miras değerleri turizm sektörü açısından önemli bir potansiyel oluşturmıştır. Kültürel miras ile turizm arasında birbiriyle ilintili çok sıkı bağlar olduğu aşikârdır. Özellikle insanoğlunun varoluşundan bugüne dek, kuşaklar boyunca oluşturulan edebiyat, inanç, dil, sanat, gelenek ve görenekler gibi sosyo-kültürel değerleri içeren çok geniş kapsamlı olan evrensel nitelikli değerler olarak bilinen kültürel mirasın korunmasında turizmin rolü çok önemli bir yer tutmaktadır.

Kültürel miras değerleri bakımından oldukça zengin ve önemli bir bölgemiz şüphesiz Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Bu nedenle kültürel miras turizmi açısından önemli bir destinasyon noktası olarak görülmektedir. Kültür turizmin çok sayıda alt dalı olduğu bilinmekle birlikte bu çalışmada özellikle kültürel mirasın korunması açısından turizmin rolü son yıllarda adından sıkça söz edilen Zerzevan Kalesi üzerinden değerlendirilmiştir. Günümüzde küreselleşmenin yoğunluğu göz önüne alındığında geçmiş ile gelecek arasındaki bir köprü niteliğindeki arkeolojik kazı verilerinin elde edildiği Zerzevan Kalesi yerleşim yerinin kendine özgün değerleriyle ulusal ve uluslararası çapta insanların ilgisini çekme potansiyeli bu çalışmayı bir kat daha değerli kılmıştır. Nitekim kültürel miras turizminin temel kaynaklarından olan arkeolojik sit alanları kültürel anlamda önemli cazibe merkezleri olarak görülmektedir. Zerzevan Kalesi'nin kültürel miras turizmi açısından içinde barındırdığı dinî yapılar (Mithras Tapınağı), anıtsal mekanlar, Arsenal (cephanelik), kanallar, mezarlar, sur duvarları, sarnıç ve yer altı sığınağı gibi kaynaklar bu sit alanının mekânsal kültürel çekiciliği, görünürlüğü, turizmin odağı açısından önemli bir destinasyon noktası haline getirmiştir.

Bu kapsamda turizmin rolü burada arkeolojik sit alanında gerçekleştirilen bilimsel kazı çalışmalarının sürdürülebilir bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğu gibi etkileşimlerle alanın tanıtımı yapıldığı gibi kültürel miras açısından toplumda evrensel mirasa sahip çıkacak farkındalık ve bilinci oluşturarak ilgiyi artırma kültürel mekânlara yönelimi sağlayacaktır. Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde turizm potansiyeli açısından ön plana çıkan Zerzevan Kalesi'ndeki turizmin temel rolü açığa çıkarılmaktadır. Turizm, kültürel mirasın korunmasında sürdürülebilirlik; sosyo-ekonomik kalkınmanın yanı sıra doğal ve arkeolojik sit alanlarının yer aldığı çevrenin korunmasını sağlamaktadır. Nitekim Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların ulusal ve uluslararası arenada ses getirmesiyle bu sit alanı UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesi'ndeki yerini almasıyla alanı ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin sayılarını artırmıştır. Söz konusu turizm faaliyetleri kapsamında görünürlüğü ön plana çıkan yerleşim yeri Dünya Miras listesindeki kalıcı listede yer almak için gerekli diğer şartları da tamamlamaya yönelik çalışmaların yoğun bir titizlikle sürdürüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede söz konusu sit alanı, sürdürülebilir kültürel miras turizmi açısından da ulusal ve uluslararası envanter niteliğini kazanmıştır.

Toplam dört bölümden oluşan bu çalışmasının, **“Kavramsal Çerçeve”** başlıklı birinci bölümünde tez çalışmasının temelini oluşturan kültürel miras ve turizmin başlıca kavramlarına yer verilmiştir. Kültürel miras kavramı, kültürel mirasın önemi, kültürel mirasın etki boyutları, kültürel miras turizminin kapsamı, kültürel miras çekicilikleri, miras ve turizm ilişkisi, miras ve turizmde karşılaşılan fırsat ve tehditleri gibi konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

“Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Rolü” başlıklı ikinci bölümde, kültürel mirasın korunması, yolları, nedenleri, kültürel miras alanları ile ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlar, turizm amaçlı kültürel mirasın korunması konularına yer verilmiştir. Özellikle evrensel değer niteliğindeki kültürel miras örneklerinin korunması ve sürdürülebilirliği açısından turizmin rolü üzerinde durulmuştur. Çünkü turizm faaliyetleri, kültürel miras alanlarının korunmasının yanında kültür varlıkları hakkında farkındalık yaratmak, tanıtmak ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak adına önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kültürel mirasın korunması kapsamında turizmin rolünde olumlu yönleri olduğu gibi, kontrol mekanizmasının sağlıklı yönetilmediği takdirde de kötü sonuçların doğuracağı bir süreç ile karşı karşıya kalınacağı aşikârdır.

“Araştırma Yöntemi ve Bulguları” başlıklı üçüncü bölüm, araştırmanın yöntemi, saha çalışması ve bulgular kısmından oluşmaktadır. Öncelikle çalışmanın alanı olan Zerzevan Kalesi’nde gerçekleştirilen bilimsel arkeolojik kazı çalışmalarının tarihçesine, gün yüzüne çıkarılan yapılara yer verilmiştir. Kültürel ve mekânsal özellikleriyle UNESCO’nun Dünya Mirası Geçici Listesi’ndeki yerini alan Zerzevan Kalesi’nin, turizmin sürekliliği kapsamında doğal ve kültürel değerlerin korunması, sosyo-ekonomik alt yapının geliştirilmesinin yanında turizmin önemli bir araç rolü üzerinde durulmuştur. Diyarbakır Zerzevan Kalesi ile ilgili kültürel mirasın korunmasında turizm rolünün değerlendirildiği bu bölümde araştırmanın kapsamı, sınırlılıkları, araştırmanın yöntemi, örnekleme, veri toplama tekniği, araştırmanın geçerlik ve güvenirliği, araştırmaya yönelik verilerin analizi ve bulguları değerlendirilmiştir. Araştırmanın yöntem kısmında ise, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yönteminde sıklıkla kullanılan betimsel analiz ile Diyarbakır Zerzevan Kalesi’nde çalışan uzman kişiler, müze uzmanları ve turist rehberlerinden oluşan 18 katılımcının, Zerzevan Kalesi özelinde turizmin kültürel miras alanlarındaki koruma rolünü, turizm ve kültürel miras ilişkisini ve miras alanının yönetimine ilişkin tümevarım yaklaşımıyla analiz edilmiştir.

“Sonuç ve Değerlendirme” başlıklı dördüncü bölümde, elde edilen temel bulguların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan kavramsal çerçevede, tezin temelini oluşturan kültürel miras ve turizmin başlıca öğelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, kültürel miras kavramı ve alt boyutlarıyla beraber kültürel mirasın önemi, kültürel mirasın etki boyutları, kültürel miras turizminin kapsamı, kültürel miras çekicilikleri, miras ve turizm ilişkisi, miras ve turizmde karşılaşılan fırsat ve tehditleri gibi konular ele alınmıştır.

1.1. KÜLTÜREL MİRAS

Son yıllarda değeri yükselen veya sıklıkla duyulan kavramlardan biri miras ya da kültürel miras kavramıdır. Zira şimdiki zamandan evvel var olmuş neler varsa bugün karşımıza kültürel miras olarak çıkmaktadır. Bu bağlamda kültürel miras, insanlığın varoluşundan günümüze kadar evrensel değer taşıyan, ortak belleklerinin aktardıkları ve her türlü deneyimlerinin yansıtıldığı değerler bütünüdür. Kültürel miras kavramının doğasını ve kapsamını anlamaya çalışırken, onu oluşturan iki temel unsurun dikkate alınması gerekmektedir. Bunlar; "*kültür*" ve "*miras*" kavramlarıdır (Blake, 2000).

Kültür kavramı, XII. yüzyıldan günümüze kadar gelen Latince "*cultura*" kelimesinden diğer dillere geçmiş olan bir kavramdır (Öter ve Özdoğan, 2005, s.127). Dilbilimciler kültür kavramının, *edere-cultura* sözcüğünden geldiğini ve çoğunlukla toprak kültürü anlamlarında kullanıldığını öne sürmektedir. Nitekim bu düşüncüyü destekleyen başka bir çalışmada (Oğuz, 2011), köken bakımından Latince olan *colere* sözcüğünden türeyen *cultura* olduğunu ve korumak, ikamet etmek, yetiştirmek anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Bu köklerden üretilen *cultura* sözcüğünü ilkin tarımsal faaliyetleri tanımlamakta kullanmışlardır. Daha sonra Romalılar *cultura* sözcüğünü yeryüzünde kendiliğinden yeşeren bitkilerden ayırmak için, insanların el emeğiyle arazilerde yetiştirilen bitkileri nitelendirilmekte kullanmışlardır. Günümüzde de laboratuvar, sera ve arazi şartlarında yetiştirilen bitki türlerine kültür bitkisi ismi verilmektedir. Dilimizde kültür kelimesinin karşılığında önerilen ekin kelimesi de *colere* kökeninden türemiştir. Kültür, İngilizceye XV. yüzyılda *culture* kökeni olarak geçmiş ve tarım, doğal büyümenin gözetim altına alınması gibi birçok anlamlarda kullanılmıştır. Bu kapsamda kültür kavramı, insan gelişimini de kapsayacak şekilde

XVI. yüzyıldan itibaren anlamı genişlemiştir. Yalnız kelimedeki en kritik değişim, somut olmayan kavramlarının da anlama yüklenmesi ile gerçekleşmiştir (Oğuz, 2011, s.125).

Kültür, kişilerin yaşamlarını sürdürdüğü alanlarda, paylaşılan, yaşanılan, öğrenilen, kabul görülen, bazı zamanlarda da bir şeyler eklenerek kısmen değişikliklere uğrayabilen değerlerdir (Nişancı, 2012, s.1281). Ayrıca önceki kuşaklardan miras kalan ve gelecek kuşaklara bırakılacak olan, yaşantıya dair ne varsa “*maddi ve manevi*” her şeyi kapsayan kurallar, inançlar, değerlerin tümü olarak tanımlanabilmektedir (Gögebakan, 2015, s.50). Tüm bu özellikler toplumları öbür toplumlardan ayırmakta ve kendine has kılmaktadır. Kültür, toplumların geçmişinden günümüze aktardıkları maddi-manevi bütün miraslarının birleşimidir. Özellikle kültür, bir toplumun inançları, duyguları, düşünceleri, davranışları ve tutumlarından oluşan bir yaşam biçimidir (Nişancı, 2012, s.1281). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın (2020) yapmış olduğu, kültür tanımına göre; “*kültür bir toplumu öteki toplumlardan ayıran, eskiden beri değişerek sürdürülen, kendine has yaşam tarzı, normları, gelenekleri, görenekleri, fikirleri ve hareketleriyle onun benliğini oluşturan düşünce ve yaşam biçimi*” şeklinde tanımlamıştır. Toplumların birlik ve beraberlik içinde düzenli bir hayat sürdürdüğü, maddi ve manevi değerlerin tamamı olarak da nitelendirilebilmektedir (KTB, 2020). Bu nedenle kültür, genellikle toplumların geleneği olarak kabul edilen insanların öğrenilmiş davranışlarının toplamıdır. Herhangi bir toplumda maddi kültürün kimliğin görsel bir ifadesi olarak görüldüğü ve bu nedenle maddi kültürün kullanımının kimlik iletişiminin en açık tezahürlerinden biri olarak görüldüğü gözlemlenebilir.

Tarihsel silsile içerisinde kültürün kullanımında gözlenen farklılıklar hâlihazırdaki literatürde üç ayrı anlama sahip ancak iç içe geçmiş bir kullanımıyla kendini göstermektedir. Bunlar (Oğuz, 2011, s. 130);

- Kişilerin, toplumların veya grupların düşünsel, inançlarının ve estetik gelişiminin belli edilmesi,
- Düşünsel ve sanatsal faaliyetlere ve bu alanlarda yapılan ürünlere(gösteriler, filmler, tiyatrolar gibi) sahip çıkmak,
- Kişiler, toplumlar ve gruplar adına bir hayat biçimi, inançlar, faaliyetler ve gelenekler oluşturmak, olarak ele alınabilmektedir.

Irandu ve Shah (2020) kültürün anlamını üç farklı şekilde açıklamaktadır. İlk anlamı, kültürün sanat perspektifinden ele alınması olup, tiyatrolarda, dans veya müzik salonlarında, sanat gösterilerinde performansları ve diğer sanatsal ifadeleri içermektedir. İkinci anlamı, yerel peyzaj ve yapılı çevredeki benzersiz doğal özellikleri ifade etmektedir. Üçüncü anlamı ise, bir insan veya toplumun etraflarındaki dünyayı anladığı ve yorumladığı sosyal ve psikolojik uygulamaları ifade etmektedir (Irandu ve Shah, 2020). Bu anlamların temelinde kültür kavramı, öğrenilen bir süreçten oluşmakta ve bu öğrenme sürecinden elde edilen sonuçlar bir nesilden diğer nesillere aktarılmaktadır (Varol, 2017, s.6). Böylelikle, insanlar yaşamları boyunca kültür üreticisi durumundadır. Çevresel faktörler ve yaşam tarzları gibi birçok etkenin insanı etkilemesi ile kültürün oluşmasına ve şekillenmesine yön vermektedir. Bundan ötürü kültür, zaman ve bölgeye göre değişiklikler gösterebilmektedir. İnsanların geçmişten günümüze kadar devam eden yaşantılarında yaptıkları etkinliklerde, bir kültüre mensup olmaları, kültürün şekillendirilmesinde farkında olmasalar bile katkılarının olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda da toplulukların, bireylerin taşıdıkları anlamları itibariyle kültürden ayrı ele alınmamaktadır (Öter ve Ünal, 2011, s.27).

Kültürel mirası oluşturan bir diğer unsur ise miras kavramıdır. Miras kavramı, bir kuşağın kendinden sonra gelecek olan kuşağa bıraktığı maddi ve manevi değerler bütünü olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Lowenthal’a göre (2006) miras, geçmişten bugünlere kalan her şeydir. Mirasın tümü tekdüze olarak arzu edilmese de, geniş kesimler tarafından değerli ve yeri doldurulamaz bir kaynak olarak görülmektedir (Lowenthal, 2006). Geniş bir anlamı olan miras, kültür alanının yanı sıra doğayı da içine alan kapsamlı bir kavramdır. Toplulukların geçmişte kazandıkları değerleri günümüze taşıyan miras, kültürel geleneklerin bir parçası olarak nitelendirilmektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017, s.6). Mirasın diğer bir anlamı ise; tarih, sanat, antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve dil konularında sahip olan önemli değerlerin, mekân ve olayların tümüdür. Başka bir deyişle “*bir kültüre ait olan*” biçiminde tanımlanan bir gelişmedir (Köroğlu, Ulusoy Yıldırım ve Avcıkurt, 2018, s.99).

Timothy’e göre (2014), çok sayıdaki disiplin perspektifinden birçok miras tanımı yağmıştır. Ancak bütün bu tanımlar sonucunda anlaşılan miras kavramı, insanlığın geçmişten miras aldığı, şimdiki zamandan faydalandığı ve gelecek kuşaklara aktaracakları her şeyi kapsamaktadır. Bununla birlikte, mirasın anlamı konusunda iki önemli yanlış anlayış vardır. Birincisi, bir şeyin miras olması için eski olması gerektiğidir. Bu bakış açısı, kültürel bir kaynak olarak geçmiş hakkındaki kavrayış

eksikliğini göstermektedir. Yani duvar kalıntıları ve antik yapıların her zaman eski olmadığını hatırlatmaktadır. Geçmişte bir zamanlar bunlar yeniydiler, ancak yaşları ve bazı durumlardan dolayı miras değeri kazanmışlardır. Eski veya yeni olan şeylerde güçlü coğrafi farklılıklar vardır. Uzmanlar bugün önemli olmak için bir şeyin “eski” olması gerekmediğinin farkına varmaya başlamışlardır. İkinci yanlış anlayış, mirasın somut olması gerektiği yaklaşımıdır. Bu da hatalı bir varsayımdır. XIX. ve XX. yüzyıllarda kültürel miras gelenekleri, ağırlıklı olarak yapı çevre ve maddi kültür unsurlarına odaklanmıştır. Bununla birlikte, bu tür sınırlı bir miras görüşü akademik çevrelerde veya kültür endüstrisi uygulayıcıları arasında artık kabul edilmemektedir (Timothy, 2014). Söz konusu miras kavramı genel olarak, günlük yaşamımızın içinde ve kimliğimizi oluşturan temel yapı taşlarından biridir. Mirası oluşturan unsurlar, insanlar arasında ve zaman içinde büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak yansıttıkları değerler açısından evrensel bir olguya sahiptir (Lowenthal, 2006).

Söz konusu miras kavramı genel olarak, günlük hayatımızın içinde ve toplumun kimliğini oluşturan temel yapı taşlarından biridir. Yaşadığımız coğrafyadaki tarihsel yapıtlardan, geçmiş uygarlıklardan kalan arkeolojik değerlere, halk oyunlarından, geleneksel el sanatlarına, ezgilerden hikâyelere, geleneklerden, mutfak kültürüne kadar kültürel miras, bazen olduğu gibi, bazen de yeni fikirlere ve yorumlara ilham kaynağı olma potansiyeli ile günümüzün bir parçası durumuna gelmektedir. Eskiden beri farklı bölgelerdeki farklı toplumlar tarafından üretilip revize edilen ve bazen bugünlere miras olarak kalan kültürel değerler, bazen birbirinden farklı özellikte, bazen de kültürel etkileşimler sebebiyle benzer karakteristik özellikler göstermektedir. Böylelikle, yeryüzünde farklı bölgelerde, birbirinden farklı ya da benzer özelliklerde “*kültürel miras*” değerleri bulunmaktadır (Gülcan, 2010, s.101).

Kültürel miras kavramı, düşünsel, ekonomik ve siyasal gelişmelerle iç içe gelişmektedir. Bugünkü yaşanan döneme benzeyen ve değişim ile alakalı, kültürel miras kaynaklarını da ilgilendiren, değişik bir tezatlık içinde yer almaktadır. Globalleşen evrende, mal, sermaye ve emek ulusal sınırlar gözetmeksizin, devamlı hareket durumundadır. Evren büyük bir pazar durumuna gelmektedir. Bu doğrultuda yeryüzündeki kültürler birbirlerine yakınlaşmaya ve bununla birlikte birbirlerine benzeşmeye başlamışlardır. Böylelikle, dünya genelindeki şehirlerin hayat tarzları ve tüketim huyları birbirine benzemektedir. Kişilerin benzer şekilde giyinip kuşanmakta, benzer ortamlarda benzer ezgileri dinleyip benzer ürünleri yiyip içmektedirler. Benzer özellikler çoğaldıkça, farklılıkların vurgulanması değer kazanmaktadır. Dünyanın bu

şekilde birbirine benzeyen hızlı gidişatı insanların bir gruba ait olma ya da bir yere dâhil olma ve kendi kimliklerini oluşturma ihtiyaçları nedeniyle kültürlere sığınmaktadırlar. Bu kapsamda kültürel miras, bulunduğu coğrafyanın farklılıklarını, ayrıcalıklarını ve özgünlüklerini ortaya koymanın en değerli araçlarından biri durumuna gelmiştir (Ünsal ve Pulhan, 2012, s.34).

Kültürel miras anlayışının temeli 1972 yılında UNESCO tarafından atılmıştır. Kültürel miras kavramı 1972 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından gerçekleştirilen “*Dünya Kültür ve Doğal Mirasın Korumasına Dair Sözleşme*” kapsamında tanımlanmıştır. UNESCO da miras kavramını doğal ve kültürel miras olmak üzere iki başlıkta tanımlamaktadır. Bu uluslararası sözleşmede kültürel miras kavramı anıtlar, yapı toplulukları ve sitler olmak üzere üç şekilde gruplandırılmıştır. Bunlar (UNESCO, 1972, s.2);

- “*Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnâî evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.*
- *Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnâî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.*
- *Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnâî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar’dır.*

UNESCO, kültürel miras ve doğal miras kavramlarını birlikte tanımlayarak bir bütünlük ifade ettiğini ortaya koymuştur. Bu sözleşmeye göre “*Doğal miras*” olarak kabul görülen unsurlar aşağıda yer almaktadır (UNESCO, 1972, s.2);

- Estetik ve bilimsel bakımdan olağanüstü evrensel öneme sahip fiziksel ve biyolojik oluşumlardan oluşan doğal güzellikler;
- Bilim ve koruma açısından olağanüstü evrensel öneme sahip olan, tehdit altındaki canlı türlerinin kesin bir şekilde doğal yaşam alanı olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar;

- Muhafaza etmek ve doğal güzellik bakımından olağanüstü uluslararası öneme sahip olan doğal siteler ya da kesin bir şekilde tanımlanan doğal alanlar olarak belirtilmiştir.

Kültürel miras kavramının tanımı ve kapsamı zaman içerisinde gelişim göstermiştir. Kültürel miras kavramı, bir toplumun ortak tarihini anlatan, birlik ve beraberlik duygularını kuvvetlendiren, bireylerin tarihleri boyunca edindikleri tecrübeleri, geleneklerin sürdürülebilirliğini sağlayan ve gelecekteki oluşumlara yön veren değerler bütünüdür (İSMEP, 2014). Ayrıca uluslararası bir kurum olan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), kültürel miras kavramının kapsadığı birçok değeri ayrıntılarıyla *“kültürel miras, insanoğlunun, toplumların ve toplumu oluşturan kültür gruplarının varlığının, kimliğinin ve sürekliliğinin simgesi ve kanıtıdır. Somut ve somut olmayan kültürel miras, tarihsel belgesel, estetik-sanatsal, simgesel, sosyal, ekonomik, dini ve manevi ve hatta politik değerler içerir. Yenilenemez bir kaynak olan kültürel mirasın, toplumumuz için önemli değer olan emanet kavramıyla özdeşleştirilerek içerdiği tüm değerleriyle birlikte gelecek nesillere aktarılması toplumsal bir sorumluluk”* şeklinde ifade etmiştir (ICOMOS, Türkiye, 2013, s.1). Kültürel miras, tarihin tozlu kalıntıları diye düşünüldüğünde, akla ilk olarak arkeoloji ve tarih ile alakalı veriler gelse de, kültürel miras kaynakları; kimlik, kültür, tarih ile ilişkili somut ve somut olmayan değerlerin tamamı olarak ele alınmaktadır. Kiliseler, türbeler, kitabeler gibi anıtlar, tarihi mekânlar, arkeolojik ören yerleri, kültürel kalıntılar kadar gelenek-görenekler, ritüeller, inançlar, şöenler gibi somut olmayan unsurlarda kültürel mirasın bir parçasıdır. Kültürel miras, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurarak, yaşanılan kültüre ve dünyaya bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca bugünün ve geleceğin şekillendirilmesinde güçlü bir destek sağlarken manevi anlamda da bireylerin yaşamlarını zenginleştirmektedir. Kültürel mirasın kapsamı zamanla gelişim göstermiştir. Kültürel miras anlayışı, anıt yapılar üzerine yoğunlaşan bir tanım ve koruma düşüncesinden, daha kapsamlı ve topluluklara ait bütün değerleri içine alan bir anlayışına dönüşmüştür. Bu aktif bir süreçtir. Bu doğrultuda kültürel mirasın tanımı, yaşanılan dönemin ve toplumun gereksinimlerine göre yeniden yorumlanmaktadır (Ünsal ve Pulhan, 2012, s.34). Çünkü kültürel miras var olduğu çağın toplumu ile birlikte oluşmakta ve şekillenmektedir. Toplum yaşantısındaki günlük rutin çalışmalar, sanatsal etkinlikler, törenler, ritüeller gibi öğeler kültürel miras tarafından sürdürülmektedir. Toplumun kendisi ile devamlı bir ilişkisi olan kültürel miras,

dönemin toplumsal kimliğinin değerli bir kısmının oluşmasını sağlamaktadır. Bu özellikleriyle geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir geçiş görevi üstlenmektedir. Öte yandan şimdiki ve gelecekteki toplumların temellerini oluşturmaktadır (Nişancı, 2012, s.1282).

Kültürel miras, yakın bir döneme kadar obje odaklı ve tek yapı ölçeğinde bir tutum ile nitelendirilmekteydi. Bu tutum farklı uluslararası sözleşmelerde, tüzüklerde ve kurumlarda da görülebilmektedir. Bunlar içinde Lahey Sözleşmesi (1954) ve Atina Tüzüğü'nde (1931) yer aldığı gibi kültürel miras, sanatsal ya da estetik değere sahip yapıtlar, anıtlar, arkeolojik ören yerleri ve tarihsel mekânlar gibi taşınmaz kültür varlıkları; kütüphane eserleri, yazma eserler, arşivler, arkeolojik değere sahip küçük buluntular, heykeller, resimler gibi taşınabilir kültür varlıkları olarak tanımlanmaktadır (Aksoy ve Enlil, 2012, s.3). Obje odaklı ve anıtsal eser olarak nitelendirilen kültürel mirasın en büyük sebebi; öncelikle imparatorluklar, sonrasında da ulus-devlet döneminde mirasın siyasal üstünlüğün göstergesi olarak ele alınmış olması gösterilebilir. Çünkü kültürel miras olayı devletin var olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda tarih ve dil ile beraber aynı ulusun kimliğini oluşturan, vatan toprağına demokrasiyi kazandıran başlıca unsurlardan biri kültürel mirastır. Nitekim kültürel miras dünya genelinde kamu için, ülkelerin sahip olduğu ve yönettiği önemli bir kaynak durumuna gelmiştir (Ünsal ve Pulhan 2012, s.31). Kültürel miras kaynakları, yeni kurulan devletin tarihine uzanan temellerin göstermesi, ulusun tarihiyle alakalı verileri geleceğe aktardıkları için muhafaza edilmekte ve değer görülmektedir. Devletlerin kurulmasıyla beraber tarihsel birikimlerini taşıyan izleri muhafaza etmek ve gelecek nesillere aktarma anlayışı dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Ayrıca anıtların ve tarihsel yapıların belirlenmeleri, gün yüzüne çıkarılmaları ve muhafaza edilerek gösterime sunulmaları görevi kamu kurumları tarafından hazırlanmış ve yerine getirilmiştir. Devletin kültürel mirasını temsil edecek güzel örneklerin tercih edilmesi ve korunması mevzusunda önemli sorumluluk kamu kurumlarının görevlendirildiği uzman kişiler tarafından üstlenilmiştir (Aksoy ve Enlil 2012, s. 3).

Önceki dönemlerde dünya genelinde sadece anıtsal mimari yapılar, arkeolojik ören yerleri gibi sanatsal ve tarihsel bakımdan önemli eserler ile sınırlı olan bir kültürel miras ve koruma yaklaşımı, yerini zaman içerisinde basit sivil konutların da sosyal geçmişin önemli bir bölümü olarak ele alındığı daha kapsamlı bir yaklaşıma dönüşmüştür (Aksoy ve Enlil, 2012, s.3). Türkiye ise kültürel mirasın taşınabilir obje ölçeğinden kentsel ölçeğe kadar ilerlemesi dünyadaki gelişmelerin paralelinde XIX.

yy.’dan günümüze dek, uzanan bir evrim aşamasında gerçekleşmektedir. Böylelikle kültürel miras kapsamının taşınabilir obje ölçeğinden somut olmayan kültürel miras kavramına genişlemesi aşamasında tutumlar da kendi içinde evcilleşmiştir. İlk zamanlarda kültürel mirasın tanımlanmasında yapının “*tarihi, estetik*” özelliklerine odaklanılırken daha sonraki süreçlerde “*tarihi kentsel peyzaj*” kavramı gelişmektedir. Kültürel mirasın önemi erken süreçlerde “*ulusal gurur ve birlik kaynağı*” iken bu tanım yerini “*yerel ve bölgesel kimlik, mekânsal kalite, ekonomik refah ve sosyal uyumun kaynağı*” kavramına bırakmıştır (Dinçer, 2012, s.67).

Günümüzde, UNESCO ve benzeri uluslararası kurumlar tarafından düzenlenen sözleşmelerde, tüzüklerde veya ulusal kademelerde kullanılan mevzuatlarda, yönergelerde ve yönetmeliklerde yararlanılan kültürel mirasın alt başlıkları aşağıdaki gibi belirtilmiştir (Ünsal ve Pulhan, 2012, s.34);

1. Somut Kültürel Miras

- Taşınır Kültürel Miras (arşivler, eski paralar, arşivler, kütüphane eserleri, el yazma eserleri, arkeolojik eserler gibi),
- Taşınmaz Kültürel Miras (mimari yapılar, anıtlar, arkeolojik sitler, tarihi merkezler gibi),

2. Sualtı Kültürel Mirası (batıklar, su altı kalıntıları ve kentleri),

3. Somut Olmayan Kültürel Miras (halk dansları, sözlü gelenekler, geleneksel oyunlar, dini törenler gibi),

4. Doğal Miras (kültürel peyzajlar, kültürel boyutu olan doğal sitler, fiziki, biyolojik ve jeolojik formasyonlar gibi).

Kültürel mirasın sınıflandırılmasında başka bir çalışmada ise (Toylan, Ar, Kayıkçı ve Bozkurt, 2017, s.224) iki temel başlık altında değerlendirilmektedir (Tablo 1.1). Kültürel miras değerleri, yapısal oluşumlarından dolayı temelde somut ve somut olmayan kültürel miras olmak üzere iki kategoride incelenmektedir. Taşınmaz kültürel miras ve taşınabilir kültürel miras varlıkları olarak iki gruba ayrılan somut kültürel miras içerisinde; tarihi mekânlar, arkeolojik alanlar, kitabeler, heykeller, sit alanları, anıtlar gibi unsurlar bulunmaktadır. Somut olmayan kültürel miras içerisinde ise; edebiyat, sanat, dil, ritüeller, gelenekler, görenekler gibi değerler bulunmaktadır (Tıkır, 2019).

Tablo 1.1 değerlendirildiğinde ise, somut kültürel miras öğeleri çoğunlukla kültürün maddi niteliklerini ele alırken, somut olmayan kültürel miras öğeleri ise “*halk*

yaratmaları” olarak tanımlanabilecek unsurlardan oluşmaktadır (Toylan ve ark., 2017, s.224).

Tablo 1.1. Kültürel Mirasın Sınıflandırılması

Kültürel Miras		
Somut Kültürel Miras		Somut Olmayan Kültürel Miras
Taşınmaz Kültürel Miras	Taşınabilir Kültürel Miras	
Mimari Eserler Anıtlar Arkeolojik Sitler Tarihi Merkezler Bina Grupları Kültürel Manzaralar Tarihi Parklar vb.	Resimler Heykeller Arşivler Eski Paralar Fotoğraflar Günlük Eşyalar Kütüphane Eserleri vb.	Müzik Halk Dansları Tiyatro Edebiyat Sözlük Gelenekler El Sanatları Dini Törenler Geleneksel Oyunlar vb.

Kaynakça: Toylan, N.V., Ar, H., Kayıkçı, M.Y., Bozkurt, A.K., 2017, Somut Olmayan Kültürel Mirasla Zenginleşen Kültürel Deneyimler, *1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi*, Mersin, 221-230.

1.1.1. Somut Kültürel Miras

Kültürel miras adına yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, somut kültürel mirasın birden fazla tanımı olduğu görülmektedir. Somut kültürel miras kavramı, *“kültürel değeri olan, insan eliyle yapılmış fiziksel bir yapısı bulunan somut varlıkların toplamıdır. Saklanması, korunması gelecek kuşaklar adına değer ve önem taşıyan öğeler”* olarak tanımlanmaktadır (KTB, 2020). Genel olarak somut kültürel mirası, geçmişten bugünlere ulaşmış doğal, tarihi, kültürel, mimari, arkeolojik, sanatsal ve estetik bakımından oldukça önemli olan alanlar ya da yapılar olarak açıklanabilmektedir. Somut kültürel miras adına yapılan incelemelerin artması sonucunda kapsamının genişlediği ve yeni tutumların gün yüzüne çıktığı da görülmektedir. Somut kültürel miras çoğunlukla tarihi kentler, arkeolojik ören yerleri olup, taşınabilir ve taşınmaz somut kültürel miras olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Taşınmaz somut kültürel miras kaynakları; külliye, tarihi kentler, yapı grupları, medreseler, peribacaları, kaleler, kültürel peyzajlar, hamamlar, mimari yapılar, tiyatrolar, sitler, tarihi köprüler, savaş meydanları, arkeolojik ören yerleri gibi

eserlerden oluşmaktadır. Taşınabilir somut kültürel miras kaynakları ise; arşivler, resimler, ikona, seramik kaplar, çini, cam, sikke, el yazması kitaplar, heykel, sanat eserleri, takılar, arkeolojik buluntular, kütüphane eserleri, metal, deri gibi eserlerden oluşmaktadır (Ahunbay, 2009, s.22). Somut kültürel miras toplumların sosyal yaşamları içerisinde dini, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa ettikleri yapılardır. Bu mirası korumak, zamanla yok olmasını, yıpranmasını önleyerek geleceğe taşımak, toplumların geçmişleri ile bugünleri arasında bağlarını korumak adına önem taşımaktadır.

1.1.2. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)

Somit olmayan kültürel miras ise, insanlığın ortak değerleri olan, dünyanın her yerindeki sayısız uygarlığın, toplulukların ve insanların atalarından miras kalan ve torunlarına aktarılan gelenekleri, sahne sanatlarını, ritüellerini, doğa ve evren ile ilgili uygulamalarının tamamını içermektedir (UNESCO, 2003). UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) kavramı; *“toplumların, grupların ve kimi durumlarda insanların, kültürel mirasın bir parçası olarak tanımladıkları faaliyetler, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel alanlar”* olarak tanımlanmaktadır (KTB, 2020). Nesilden nesile aktarılan bu miras unsurları, toplumların çevresiyle, doğasıyla ve geçmiş yaşantılarıyla etkileşim halinde kalarak, devamlı bir şekilde tekrardan yaratılmaktadır. Bu gelişmeler topluluk üyelerine kimlik ve süreklilik duygusunu kazandırmaktadır. Böylece, kültürel çeşitliliğine ve bireylerin yaratılışına olan saygınlıklarına katkıda bulunmaktadırlar. SOKÜM’un önemi, bir nesilden, gelecek nesillere aktarılan bilgi ve beceri zenginliği anlamını taşımaktadır. Ayrıca farklı toplulukların bu değerlerin tanımlaması, kültürlerarası diyalogun güçlendirilmesine ve farklı yaşam biçimlerine karşılıklı saygı oluşmasını teşvik etmektedir (UNESCO, 2015).

UNESCO’nun 17 Ekim 2003 tarihindeki SOKÜM sıralaması, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından SOKÜM kavramının ülkemizde neleri kapsadığı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (KTB, 2020):

- ✓ SOKÜM’ un aktarılmasında taşıyıcı görevi üstlenen dil ile beraber sözlü gelenekler ve anlatımlar (halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, atasözleri, fıkralar, destanlar gibi),

- ✓ Gösteri sanatları (halk tiyatrosu, meddah, Hacivat-karagöz, kukla gösterisi vb.),
- ✓ Topluma ait çalışmalar, faaliyetler, ritüeller ve şenlikler (doğum, sünnet, düğün, nişan, nevruz gibi kutlamalar),
- ✓ Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve çalışmalar (halk hekimliği, halk meteorolojisi, halk takvimi, geleneksel yemekler gibi),
- ✓ Geleneksel el sanatlarını (telkâri, halı dokumacılığı, bakırcılık, nazar boncuğu, geleneksel çömlekçilik gibi) kapsamaktadır.

Lenzerini (2011), kültürün sadece somut değerlerle ele alınmayacağını, bunun yanında sürekli yaşayan ve gelişmekte olan değerlerimizin de bulunduğunu ifade etmektedir. Somut olmayan kültürel miras, insan topluluklarının devam eden kültürünü, evrimlerini ve gelişimini temsil eden temel unsurlardan oluşan mirasın özünü yansıtmaktadır. Bu nedenle, belirli bir topluluk tarafından, diğer tüm insan gruplarına kıyasla benzersizliği ve farklılığının yanı sıra içsel kimliğinin temel bileşenleri olarak kabul edilen tüm maddi olmayan unsurları içermektedir. Kültürün maddi olmayan tüm değerlerinden oluşan somut olmayan kültürel miras, insanlığın yaşayan mirasını ve aynı zamanda kültürel çeşitliliğin en önemli aracını temsil etmektedir. Somut mirasın aksine, somut olmayan kültürel miras kendi doğası gereği oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Bu doğa aslında bir madalyonun iki yüzünü temsil etmektedir. Bir yandan, yaratıcılarının ve toplumların kültürel kimliğini sürekli olarak yansıtmak olan somut olmayan kültürel mirasın kendisini ısrarla yeniden yaratmasına izin vermektedir. Aslında böyle bir miras, ilgili toplulukların kültürel evrimine paralel olarak kendi özelliklerini değiştirme ve şekillendirme konusunda içsel bir kapasiteye sahiptir. Bu doğrultuda devam eden mirasları da daima temsil edebilmektedir (Lenzerini, 2011).

1.1.3. Kültürel Mirasın Önemi

Toplulukların bulundukları coğrafya ile kurdukları binlerce senelik tarihsel bağın sonucunda oluşan tarihsel tabakalar ve bu tabakalar üstünde günümüzde yükselen kültürel varlıkları; toplumların tarihsel gelişim süreçlerinin yansması olduğundan dolayı, korunmaları ve gelecek nesillere aktarılımları açısından önemlidir. Bu bağlamda incelenen ve toplumların tarihsel gelişim süreçlerinin izlerini taşıyan, kültür

değerlerinin sürdürülebilirliğini sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması, geçmiş ile neden-sonuç ilişkisinin kurulmasına ve objektif bir tarih bilincinin ilerlemesi açısından önemlidir (Girişken, 2010). Söz konusu miras ile onu yaratan ve nesilden nesile aktaran toplulukların kimliği arasındaki özel manevi bağın ışığında, belirli insan toplulukları yani kimliklerini kendi kendilerine yansıtma ile sınıflandırılmaları eşdeğer olmaktadır.

Farklı zaman dilimlerinde yaşayan gruplar ve bunların kültürel, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşantılarıyla alakalı bilgi kaynağı görevi üstlenen kültürel mirasın, genel anlamda bu denli önemli olmasının en büyük nedeni halkın ona verdiği değerdir (Toyland ve ark., 2017). Çünkü kültürel miras, bir ülkenin tarihi kütüphanesi özelliğini taşımasıyla beraber hem toplumun hem de bölgenin geleceğini aydınlatmakta, tahmin oluşturmada ve gelişimine katkı sağlamasından dolayı önemli bir yer tutmaktadır (Alparlan, 2015). Ayrıca kültürel mirasın öneminden bahsederken kime ve hangi topluma ait olduğu ile ilgili olarak evrenselci ve milliyetçi olmak üzere temel iki görüş ortaya çıkmaktadır. Evrensellik görüşüne göre kültürel miras tek bir ulus veya ülkeye ait değildir. Kültürel mirasın insanlığın ortak değeri olduğunu savunan bu görüş kültürel mirasın daha iyi korunması, sergilenebilecekleri topraklara taşınmasının gerektiğini de savunmaktadır. Bu görüşü destekleyen ülkeler ekonomik olarak güçlü, kültür varlığı açısından zayıf olan ülkelerdir. Kültürel mirası ithal eden ülkeler de denilebilmektedir. Diğer bir görüş olan milliyetçi görüşe göre ise, kültürel miras olduğu ulusun özelliklerini, milli karakterini yansıttığından o ulusun ya da devletin kendisine aittir. Bu görüşe göre kültürel mirasın olduğu coğrafya, tarih ve sosyal yaşam ile bir bütün halindedir. Bu nedenle kültürel miras bulunduğu ülkede muhafaza edilmeli ve korunmalıdır (Uysal, 2018, s.14).

Kültürel miras kaynaklarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılacak istenilmesinin ardında, miras unsurlarının bir değeri olduğu inancı bulunmaktadır. Bu mirasa verilen değer, insanların atfettikleriyle alakalıdır. Kültürel miras kaynaklarının, toplumlar adına taşıdıkları değerlerin başında, geçmişleriyle kurdukları bağın miras unsurları üzerinden somutlaştırmasından geldiği düşünülmektedir. Miras unsurları, kaynaklarda soyut bir biçimde anlatılan eski hikâyelerini, günümüz toplumları için canlandırmaya yaramaktadır. İşte kültürel miras kaynaklarına verilen değer de tam olarak budur; geçmişe ait kalıntıların ya da izlerin günümüze belki de geleceğe kadar devam ettirilmesidir. Ayrıca mirasa atfedilen değeri yalnızca tarihsel ve kültürel özellikleri ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Çünkü son zamanlarda miras

bölgelerinin turizmin ilgisini çok fazla çekmesi neticesinde, ekonomik kazanç sağlamasından dolayı bir değer kriteri olarak ele alınmaktadır. Mirasın başka bir değer konusu ise, bulundukları bölgelere sağladıkları imaj ve iş imkânlarıdır. Markalaşarak dünya çapında rekabette kendilerine yer bulmaya çalışan miras alanları adına imaj önemli bir yatırım bölgesidir. Bu doğrultuda da kültürel miras unsurları olumlu bir değer daha kazanmaktadır (Aksoy ve Enlil, 2012).

Okuyucu (2011) kültürel miras kaynaklarının önemini iki farklı boyutta ele almaktadır. Birincisi, bir kentin ya da bölgenin geçmişinde önemli bir olguya ev sahipliği yaptığı için tarihsel bakımından önem taşımasıdır. İkincisi ise, mimari anıt eserlerin dönemin teknik, yapısal ve süsleme özelliklerini yansıttıkları için estetik, sanat ve teknik bakımından önemli olmasıdır. Ayrıca farklı dönemlerde yaşayan toplumlar ve onların kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamıyla ilgili olarak somut bilgiler verdiği için eğitim ve bilim bakımından önem arz etmektedir. Kültürel miras aynı zamanda tarihsel belge değeri taşıması ve toplumların yaşam kültürü zenginliğinin belgesi olarak kabul edilmektedir. Hem somut hem de somut olmayan kültürel miras, bir kere zarar gördüğünde bir daha yerine yenisi yapılamamaktadır. Bu sebepten dolayı kültürel miras unsurları yenilenemez olması açısından da değer taşımaktadır. Aynı zamanda miras yapıları ve değerleri bulunduğu yerden başka hiçbir yerde görülemeyeceği için ender olması bakımından da önemlidir. Kültürel miras kaynakları ulusal kimliğin bir parçası olduğu için milli bakımdan önemlidir, ayrıca tüm insanlığın ulaştığı teknik, estetik, bilimsel, sanatsal düzeyi göstermesi bakımından evrensel açıdan önemli kabul edilmektedir. Kültürel miras ekonomik açıdan da önem taşımaktadır. İnsanlar kültürel bir varlığa veya değere sahip olduğu bilimsel, eğitim, tarihsel, teklik gibi önemlerinden dolayı ziyaret etmek istemektedirler. Bu sayede kültürel miras, turizmle birlikte ekonomik bir değer kazanmaktadır (Okuyucu, 2011, s.22).

Toplulukların isteklerinin artması ve çeşitlenmesi ile “*deniz, kum, güneş*” üçlüsü yani 3S olarak adlandırılan tipik tatil çeşitlerinden uzaklaşmaktadırlar. İnsanlar özgün olanı, farklılıkları talep etmeleri ve benzersiz kişisel deneyimlerini arzulamak istemeleri sonucunda daha değişik tatil türlerine yönelmektedirler. Böylelikle, turizm sektörünün odak noktası olan ürün bazlıdan, tüketim bazlıya dönüştürülmesi de eşsiz ve benzersiz bir deneyim gereksinimini doğurmaktadır. İnsanların bu deneyimlerinin karşılanması amacıyla dikkatlerini miras turizmine çevirmiştir. Miras kaynaklarının benzersiz ve kolektif oluşu, turistik alanların turizm sanayisinde özgün bir yer oluşturmaktadır. Ayrıca, miras alanlarının çoğu turistin bilgi sahibi olmasını sağlarken, merak ve nostalji

duygularını tatmin etmekte, ruhsal olarak rahatlatmakta, evden uzaklaşmakta, sevdikleriyle zaman geçirmekte veya kendilerini keşfetmeleri adına önemli deneyimler sağlamaktadır (Timothy ve Nyaupane 2009). Bütün bu deneyimler insanları miras turizmine yönlendirmektedir. Kültürel miras yalnızca kişilerin kendilerini tatmin etme, deneyim kazanma ve trendleri takip etme gereksinimlerini değil aynı zamanda ait olma duygusunu da kazandırmaktadır. Ait olma ya da aitlik duygusu kültürel kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Her toplumun kimliği evrensel bir özellik barındırmaktadır. Bu kültürel kimlik çoğunlukla toplumlar, toplulukların ve bireylerin tekilliğini belirten, onları bir tek görüş çatısı altında toplayan, onları birbirinden ayıran her ne varsa ortadan kaldırmasını sağlayan ve akrabalıkla, sanatla, politikayla alakalı gerçekler arasındaki ilişkiye dönüştürmektedir (Yıldız, 2011).

Genel olarak geleneksel mimarinin önemi ise, bütün toplumlar için özgün bir yere sahip olması ve haklı bir onur kaynağı olması açısından değerlidir. Ayrıca toplumların özelliklerini yansıtır ve cazip bir unsur olarak da görülmektedir. Bu unsurlar çağdaş yaşamın ilgi odağı ve toplumun tarihini yansıtan bir belge niteliğindedir. Çünkü insanlığın eseri ve zamanın bir malzemesidir. Bir uygarlık kültürünün temel gösterisi olan sivil yapılar, hem o kültürün coğrafyası ile ilişkisini yansıtırken hem de dünyanın kültürel çeşitliliğini barındırması açısından önemlidir. Geleneksel mimari yapılar, insanların barınmak amacıyla kullandıkları geleneksel ve doğal yöntemlerdir. Bu yöntemler toplumsal ve çevresel sınırlılıklara bağlı olarak değişen ve devamlı olarak revize edilen önemli bir süreçtir. Günümüzde yerel yapı gelenekleri kültürel, ekonomik ve mimari bir örneklemeyle tehdit edilmektedir. Küreselleşmeye karşı nasıl durulması gerektiğini, mimarların, koruma uzmanların, plancıların, çeşitli disiplinlerden uzman grupların, devletlerin yanı sıra bu toplumların en temel sorunudur. Toplum kültürün bir örnekleme ve bütün dünya genelindeki sosyo-ekonomik değişim sebebiyle terk edilmesi, iç denge ve bütünleşmesi gibi önemli sorunlarla karşı karşıya olan geleneksel mimari yapılar zor durumdadırlar (ICOMOS, 1999, s.1). İnsanlık tarihi açısından bu derece önemli olan geleneksel mimari yapıların, muhafaza edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması toplumların kültürel mirası için önem arz etmektedir.

1.1.4. Kültürel Mirasın Etki Boyutları

Doğal ve kültürel varlıklar kentleşmenin hızlı bir tempo ile artması, endüstriyel gelişimler, savaşlar, vandalizm, tarımsal faaliyetler ile kamu ve özel kurumların yapmış

oldukları rantsal çalışmaların etkisi ile yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kontrolsüz ve plansız geliştirilen kültürel miras turizmine ilişkin faaliyetlerde, koruma ve kullanım dengesinin bozulması durumunda, turizmin olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Kültürel mirasın korunması konusunda karşılaşılan sorunların başında; kentsel ölçekli sorunlar, fiziksel sorunlar, işlevsel sorunlar, sosyo-ekonomik ve yönetsel sorunlar gelmektedir (Zor, 2019). Bu doğrultuda her toplumun kültürü ve kültürel kaynakları önem arz etmektedir. Ancak bu miras kaynakları korunduğunda ve başarılı bir şekilde yönetildiğinde mirasın sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Uygur ve Medyan Baykan, 2007).

Kültürel miras kavramı değerlendirildiğinde, fiziksel, ekonomik, toplumsal, kültürel, politik, yasal gibi birden fazla boyutları bulunmaktadır. Tablo 1.2’de kültürel mirasın etki boyutları ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır (Eryazıcıoğlu, 2018, s.18). Çalışmanın bu kısmında kültürel mirasın bu etki boyutları daraltılarak üç başlık altında incelenecektir. Bunlar; sosyo-kültürel, ekonomik ve hukuki etki boyutlarıdır (Yıldız, 2011, s.29).

Bir kültürel miras kaynağının bulunduğu bölge, büyük ölçekli yeni bir yapılaşma planlarının gerçekleştirilmesinden veya işletiminden otomatik olarak etkilenebilmektedir. Örneğin bayındırlık projeleri, çalışma bölgesinin uzağında kalan alanlarını da etkileyebilmektedir. Doğal ve tarihsel çevre üzerindeki etkilerinin incelenmesi, belli bir dönemde gerçekleştiren görsel ve işitsel-gürültü etki incelenmelerine dayandırılmaktadır. Bu etkiler, etkinin sebebinin ne derecede yok olmasına bağlı olarak, geçici ya da kalıcı, önceki durumuna dönüştürülebilir ya da dönüştürülemez olabilmektedir. Kültür varlıkları üzerindeki etkilerin boyutu ya da şiddeti, oluşturdukları doğrudan ya da dolaylı etkiler, kalıcı ya da geçici olma durumları, önceki durumuna dönüştürülebilir ya da dönüştürülemez durumları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Farklı unsurların bir araya gelerek oluşturdukları bütün etkiler de pürdikkatle değerlendirmeye alınmalıdır. Etkinin boyutu ve şiddeti kültürel miras kaynaklarının değerlerine bakılmadan aşağıda yer alan ölçütler şeklinde değerlendirilebilmektedir (ICOMOS, 2011, s.12):

- ✓ Değişim yok,
- ✓ Çok az değişim,
- ✓ Az değişim,
- ✓ Orta derecede değişim,
- ✓ Büyük boyutlu değişimdir.

Tablo 1.2. Kültürel Mirasın Boyutları ve Özellikleri

KÜLTÜREL MİRASIN BOYUTLARI	KÜLTÜREL MİRASIN ÖZELLİKLERİ
FİZİKSEL	-Fiziksel çevreye katkı sağlama -Kentsel imajı şekillendirme -Kentsel kimlik inşasına katkı sağlama -Çevre kalitesine etki etme -Kentsel yaşam kalitesine etki etme -Kentsel gelişmeden etkilenme
EKONOMİK	-Ekonomik kaynak olma özelliği -Ekonomik faaliyetlerde girdi ve çıktı olma -Ekonomik kalkınmada kullanılma -Kültür endüstrileri için ortam sağlama -Markalaşmaya katkı sağlama -Mutlak rant yaratma -Gayri menkul değerlerini düzenleme -Yenileme ve dönüşüm stratejileri için kaynak olma
TOPLUMSAL	-Toplumsal kimlik inşasına katkı sağlama -Aidiyeti güçlendirme -Yaşam biçimini şekillendirme -Toplumsal yaşamda yer alma aracı olarak kullanılma -Toplumsal değişimi sağlama -Toplumsal etkileşim aracı olarak kullanılma -Toplumsal sermaye oluşmasına katkı sağlama -Toplumsal eşitliğe katkı sağlama -Toplumsal dayanıklılığı arttırma
KÜLTÜREL	-Kültürel kimlik ifadesinde araç olma -Kültürel kimliğin devamlılığını sağlama -Kültürel gelişim için araç olma -Kültürel topluluklar oluşturulmasında araç olma
POLİTİK	-Ulus inşası için araç olma -Belirli bir sosyopolitik düzeni meşrulaştırmak için araç olma -Farklı sosyal ve politik tarafların etkisi ile harekete geçirilen bir söylem olma -Seçiciliğe araç olma -Toplumsal mülkiyet ve paydaşlar arası rekabet konusu olma
YASAL-YÖNETSEL	-Evrensel ve yerel yasal-yönetsel sistemler -Farklı düzeyler arası uyum -Kültürel miras ve mirası çevreleyen ortamdaki değişim -Yerel değerler ve talepler -Kültürel mirasın korunması ve yönetimi süreçlerinde katılımın önemi

Kaynakça: Eryazıcıoğlu, M. E., 2018, Kültürel Miras ve İnsan Hakları Bağlamında Türkiye’de Koruma Sisteminin İncelenmesi: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği, Doktora Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 18-37.

Değişimin bütün etkisi- etkinin değeri- kültürel miras kaynağının önemi ile değişim boyutunun bir işlevidir. Bu fonksiyon, adlandırılan her bir özellik için aşağıda yer alan unsurlar kullanılarak özetlenebilmesi mümkündür. Değişim faydalı veya olumsuz olmasından oluşan ortada nötr bulunan dokuz aşamalı bir değerlendirme düzeni oluşturulmuştur. Bu değerlendirme aşamaları aşağıda yer almaktadır (ICOMOS, 2011, s.12-13):

- ✓ Çok faydalı,
- ✓ Orta düzeyde faydalı,
- ✓ Az faydalı
- ✓ Faydası ihmal edilebilir,
- ✓ Nötr,
- ✓ Olumsuzluğu göz ardı edilebilir,
- ✓ Olumsuzluğu az,
- ✓ Olumsuzluğu orta derecede,
- ✓ Olumsuzluğu çok, şeklinde değerlendirilmiştir.

1.1.4.1. Sosyo-Kültürel Etki Boyutu

Kültür bilgisi, gelenekleri, inançları, ritüelleri, sanatı, ahlakı, normları ve toplulukların bir mensubu olan her kişi tarafından bu unsurların elde edilme kapasitelerini tanımlayan bir aşamadır. Bu sebeple öğrenme yöntemiyle elde edilen birikim ve deneyimlerin tamamını ifade etmektedir. Ayrıca, kültürel zenginlik, yaşam bölgelerinin açılımı ile eşitlik göstermektedir. Şehirlerarasındaki bağ açık topluluklarda ve bireylerde bilgi, zanaat, teknoloji ve insani değerler aktarımının ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Başka bir deyişle, bölge genelindeki kültürel unsurlar ile uluslararası kültürel unsurların aktarımı ve transferleri ile çeşitlenip zenginleşmektedir. Bu kültürel çeşitlilikte şehirlere ayrıcalıklı bir yer tanımlanmaktadır. Küreselleşen dünyada gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farklar yalnızca toplumsal ve ekonomik alanlarda değil, kültürel entegrasyon bağlamında da inceleme gereğini zorunlu kılmaktadır (Tatlıdil, 2009).

Turizmin geliştirdiği konularda sosyal ve kültürel bakımdan birçok etkisinin var olduğu bilinmektedir. Bilhassa turizm görevinin bireyler arasındaki düşünce ve turizmi gerçekleştirdikleri yöre sakinlerinde milli gurur ile saygınlık oluşturma gibi önemli etkileri bulunmaktadır. Koruma çatısı altındaki tarihsel alanlarda geliştirilecek kültürel

miras turizmi sayesinde bölgede yaşayan yerel halkın bu alanları benimseme seviyelerinde de artış olması beklenmektedir. Bununla birlikte miras çevrelerinde konaklayan kişilerin içinde yaşadıkları alanı benimseme düzeyindeki artış da gerçekleştirilecek çalışmaların rahat ilerlemesine fırsat sağlayacaktır. Kültürel miras turizmi, bölgede yaşayan yerel halka yeni iş imkânlarını sağlamakta, gelir durumunda artış göstermekte ve refah içinde yaşamının sürdürmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda, bölge halkının bu imkânların devam etmesini istedikleri için miras alanlarının sürdürülebilirliğine katkıda bulunarak, koruma bilinci oluşturmaları sağlamaktadırlar. Bunun yanında kültürel miras kaynaklarını ziyaret eden farklı kültür gruplarının gelmesiyle sosyo-kültürel alanlarda bir kültür aktarımının temelini de hazırlamış olmaktadır (Yıldız, 2011, s.31).

Ayrıca turizm sektörünün yapısı gereği bir miras alanını ziyaret eden turistler ile o coğrafyada yaşayan yerel halk arasında sosyo-kültürel açıdan bir kültür alışverişi gerçekleşmektedir. Zira turistler gezileri boyunca yaşam tarzlarını, inançlarını, geleneklerini ve toplumsal alışkanlıklarını da kendileriyle birlikte gittikleri yerlere götürmektedirler. Aynı şekilde, karşı karşıya gelen iki farklı kültür, zamanla karşılıklı etkilenme ve etkilene durumunda birbirine benzer özellikler sergilemeye başlamaktadırlar. Bu hususla genel olarak kabul edilen bir görüş; turizm sektörü, turist yollayan devletlerden çok turist kabul eden dünya devletlerinin sosyal yaşam tarzlarını etkilediği doğrudur. Üstelik turistlerin ve yerel halkın ekonomisinin, eğitiminin ve kültür seviyelerinin benzer özellikler gösterdiği zamanlarda da sosyal ya da toplumsal değişimler daha az gerçekleşmektedir. Bölgelerin kültürlerinde ve ekonomilerinde çok fazla farklılıklar olduğunda ise büyük oranda değişimler ve etkileşimler olduğu görülmektedir. Turizm sektörünün, sosyo-kültürel etkisinin seviyesi, ülkelerin dış bölgeler ile olan irtibatlarına, yerel halk ile turistlerin ilişki tarzlarına, gelen turistin biçimine ve gezinin örgütlenme şekline bağlı olarak yükselip azalabilmektedir (Özel, 2014, s.57).

1.1.4.2. Ekonomik Etki Boyutu

Kültürel miras; kültürel, sosyal, toplumsal ve tarihsel değerlerin yanı sıra bölgesel ve ulusal ekonominin önemli bir unsurudur. Türkiye gibi tarih ve arkeolojik alanlar açısından zengin dünya bölgelerinde kültürel miras genelde turizm, özelde de miras turizmi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Mirasın yer aldığı bölgelerde,

ürettikleri değer ve istihdam ile ekonomik açıdan büyük bir gelir kaynağı olabilmektedir. Böylelikle turizmi, miras ve kültürle ilişkilendirmek, yerel halk ve yerel ekonomi adına önemli bir yarar sağlamaktadır (Lussetyowati, 2015). Mirasla ilgili faaliyetler, temelde miras alanlarında, çevresel ve sosyo-kültürel varlıkların kullanımına dayanmaktadır. Bununla birlikte turist çekme potansiyeline de sahiptir. Doğal ve kültürel miras kaynaklarına yapılan yatırımlar, yerel ekonomi için sadece kültürel tüketim açısından değil, aynı zamanda artan istihdam ve gelir biçimine de faydalı olabilmektedir (Ghazali, 2011). Kültürel mirasın muazzam ekonomik potansiyelini fark eden dünyanın her yerinde sayısız ülke, hizmet turizminin önemli bir parçası olarak miras turizmini geliştirmek ve desteklemek için büyük adımlar atmaya başlamışlardır. Son yıllarda kültürel mirasa artan ilgiye cevap olarak birçok değişiklik ve kayda değer etkileşimler ortaya çıkmıştır (Timothy, 2014). Kültürel miras turizminin temel düşüncesi, kentsel miras ve kültürü korumak, bunu ziyaretçilerle paylaşmak ve turizmden ekonomik yarar sağlamaktır (Lussetyowati, 2015). Tüm miras turizmi faaliyetleri, ekonomik faydalar (algılanan özgünlükle ilişkili daha yüksek harcamalar) ve kültürel mirasın sürdürülebilirliği (mirasın korunması) için özgünlüğün öneminin farkında olmak amacıyla sonuçlardan yararlanabilmektedir (Chhabra, Healy ve Sills, 2003).

Turizm, bir bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlaması bakımından en kısa zamanda tepki veren fonksiyonlardan biridir. Sağladığı ekonomik faydanın uzun dönemli planlar yoluyla kısa dönemde gerçekleşmektedir. Öte yandan uygulandığı alanda yarattığı iş imkânı ile yalnızca o bölge adına değil, ülkenin geliri bakımından da katkı sağlamaktadır. Yapılan bu ekonomik gelirin ve miras turizmini geliştirmek amacıyla uygulanan bu yatırımlar yalnızca ziyaretçileri değil, aynı zamanda bölgede yaşayan yerel halkı da ilgilendirmektedir (Abacılar, 2008, s.20). Turizmin nerede büyüdüğüne bakılmaksızın sağladığı ekonomik kazanç, genellikle topluluklar ve bölgeler için her derde deva olarak görülmektedir. Dünyadaki çoğu ülke de bunu, bir kalkınma aracı olarak kullanmak için güçlü bir istekte bulunmaktadırlar. Bütün ülkelerin mirası, bazılarının uluslararası çapta ilgi toplayan yapıları ve yaygın bir cazibe potansiyeline sahip olduğundan dolayı birçok ülke için doğal bir kalkınma aracı olan miras turizmine odaklanmaktadır. Geleneksel olarak kültürel miras turizminden kaçınan destinasyonlar son zamanlarda bir deniz, güneş ve kum turizmin lehine olan yaşam kültürlerini vurgulamaya başlamışlardır. Bu da ülkelerin turizm için yeni bir kaynak olarak mirası da ele almaktadırlar. İnsanların kültürel geçmişe olan ilgilerinin

değişmesiyle, artık geçmişin tarihsel olarak daha doğru ve kapsayıcı yorumlarını talep etmesi ve günlük yaşamın daha yerel dilini görmek için büyük bir istekte bulunmaktadırlar. Bu gelişmelerle turizm, miras alanlarından daha fazla yararlanabileceği anlamına gelmektedir (Timothy, 2014).

Hem sosyo-politik hem de ekonomik kalkınma perspektiflerinden, kültürel mirasa dayalı turizm, genel olarak bir lider kalkınma aracı olarak hedeflenmektedir. Turizm döviz kazancı getirmekte ve vergi gelirlerini artırmaktadır. Özellikle miras turizmi, arkeolojik kazıların, müzelerin, yorumlama merkezlerinin ve diğer kültürel kurumların geçerliliğini doğrulamada önemli bir rol oynamaktadır. Kayda değer olumsuz sosyo-kültürel ve ekolojik etkilerine rağmen kültürel miras turizmini, koruma çabalarını finanse etmesi, parklar ve diğer korunan miras alanlarının kurulması için bir strateji sağlamaktadır. Ayrıca bölgelerdeki kültürel mirasın korunmasında önemli katkıların olduğu görülmektedir (Timothy, 2014).

Sonuç olarak kültürel mirasın etki boyutu olan ekonomiyi incelediğimizde, tarihi bölgelerdeki kültürel mirasın büyük bir ekonomik altyapısının olması gerekmektedir. Altyapının oluşturulması ve sağlamlaştırması gelen turistlerin sayısını artırmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda miras turizmi, üzerine titizlikle durulması gereken önemli bir turizm dalıdır (Yıldız, 2011, s.36). Miras turizmi, bu anlamda devreye girecek mühim bir fonksiyondur. Ülkelerin sahip olduğu kültürel varlıkların her biri önemli bir kültürel cazibe merkezidir. Çünkü insanlarda merak güdülerinden dolayı farklı kültürleri tanımak, kendi kültürüne ait tarihteki izleri öğrenme ve toplumlarının gelişimi bakımından değerli yapıt ve alanları görme isteği giderek artmaktadır. Bu gidişat doğrultusunda turizm potansiyelinin incelenmesi; hem bölge bakımından ekonomik ivme oluşturmak hem de bu bölgeye gelen ziyaretçiler bakımından kaliteli zaman geçirme imkânı sağlayacağı için önem arz etmektedir (Abacılar, 2008).

1.1.4.3. Hukuki Etki Boyutu

UNESCO'nun 16.11.1972 yılında genel merkezi olan Paris' te imzalanan Doğal ve Kültürel Dünya Mirasının Korunması Sözleşmesi hiçbir bölge ya da ülke farkı yapmadan, insanoğlunun günümüze kadar yapmış olduğu medeniyetlerin birer yansıması olan tarihi eserlerin, sit bölgelerinin ve doğal kültürel zenginliklerin korunması hedeflenerek düzenlenmiştir (UNESCO, 1972). Türkiye, uluslararası bu sözleşmeye 16.03.1983 yılında üye olmuştur. Ayrıca bu sözleşmenin maddeleri ve

amaçları doğrultusunda çalışacağını belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye, kendi sınırları içerisinde yer alan bütün kültürel unsurlarını koruyacağını ve toplumun ortak mirası olan bu değerleri gelecek nesillere aktaracağını onaylamıştır (KTB, 2020). Kültürel unsurların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıyla ilgili birçok ulusal ve uluslararası sözleşme ve tüzük bulunmaktadır. Buna göre somut kültür varlıklarının koruma ile ilgili ikinci önemli UNESCO sözleşmesi olan Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2.11.2001 yılında kabul edilmiştir. İlk etapta yedi ülke imzalamış, 2018 tarihinde de 58 ülke daha sözleşmeyi imzalamıştır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok UNESCO ülkesi bu sözleşmeye taraf olmamıştır (Erkanal ve Öviz, 2018, s.9). Nedeni ise su, akarsu ve su altı ile alakalı maddelerin yer almasıdır (Oğuz, 2007, s.6). Uluslararası olan bu sözleşmenin temel amacı, su altında bulunan tarih öncesi, kültürel, sit alanları, yapıtlar, tarihsel ve arkeolojik unsurlar, batıklar gibi somut kültür unsurlarının koruma altına alınmasıdır. Bu sözleşme, bir başka yönüyle 1970 tarihinde kabul edilen *“Sahiplenilmesi Yasak Olan Tarihi Eserlerin İhracat, İthalat ve Transferinin Yasaklanması ve Önlenmesi İçin Alınacak Önlemlere İlişkin Sözleşme”*’nin devamı niteliğindedir (Oğuz, 2007, s.6-7).

SOKÜM’ un korunmasına yönelik ise iki önemli UNESCO sözleşmesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar 2003 ve 2005 yıllarındaki sözleşmelerdir. 17.10.2003 yılında kabul edilen *“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi,”* sözlü kültürleri bakımından çeşitliliği çok olan, bununla birlikte tarihi yapıların ve sit bölgeleri açısından yetersiz olan ülkelerin, kültürel birikim ve deneyimlerini örgün eğitimden ziyade yaygın eğitim ile veren, sözlü kültüre dayalı kültürel birikimi zengin olan ülkeler için de yarar sağlayan önemli bir sözleşmedir. Sözleşmenin amacı ise, kaybolmaya yüz tutmuş, insanlığın ortak mirası olan geleneksel kültürlerin korunması ve sürdürülebilirliğini sağlamasıdır. SOKÜM’ un korunması konusunda ikinci sözleşme ise 20.10.2005 yılında kabul edilen *“Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”*’dir. Bu sözleşme, UNESCO’nun koruma başlığı altındaki tüm somut olmayan kültür uygulamaları, globalleşmenin yarattığı tek tipe bürünmeleri, geleneksel kültürlerin yok olması ve bu durumlarda kültür endüstrisine üstün olan birtakım gelişmiş ülkelerin yaptığı görsellerin negatif etkisine karşı bir şekilde gönderme yapmaktadır. Bu yönüyle 2005 sözleşmesi, dünya çapındaki sinema ve endüstrisini kontrol altına alan ülkelerin yarattığı büyük kültür sanayisiyle, hiçbir geleneksel kültürün kendisini ifade etmesine olanak sağlamadığı, böylelikle global tüketime giremeyen kültürlerin kaybolmaya doğru gittiği iddiasını desteklemektedir.

Türkiye de dâhil olmak üzere bu iki UNESCO sözleşmesi birçok ülke tarafından kabul edilmiştir (Oğuz, 2007, s.6-7).

Türkiye'nin de taraf olduğu, birçok Avrupa ülkeleri ve aday ülkelerin 1992 tarihinde imzaladığı “*Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi*” ile arkeolojik unsurların korunması ve yönetimi için yeni bir kılavuz niteliğinde oluşturulmuştur. Arkeolojik miras yönetimi, miras unsurların korunması, arkeolojik harita tekniklerinin geliştirilmesi, bilgisayar destekli veri tabanının uygulanması, çalışmaların kodlama sistemiyle uygulanması, koruma/kullanma denklığı içinde sürecin planlanması, koruma/belgeleme/yayın çalışmaların bir bütün olarak algılanması, özel sektör ve devlet yöneticilerin desteklenmesi ve eğitim ile bütünleştirilmesi gerektiren bir dizi aşama olarak açıklanmıştır. Bu aşamalar kentsel arkeolojik miras, kentli bilincinin oluşturulması ve kentsel sürdürülebilirliğin sağlanması adına önemli değerler ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği'nde olan Fransa ve İngiltere gibi ülkeler, arkeolojik mirasın yönetimi alanlarında teknik, yönetim ve yasal altyapı uygulamaları açısından erken dönemlerde geliştirmişlerdir. Türkiye, teknik, yönetim ve yasal sorunlar yaşadığından dolayı, bu ülkelerin uyguladığı yöntemlerinden faydalanabilmektedir (Belge, 2004, s. 49).

2863 sayılı kanunda koruma amaçlı imar planı açıklamasında; “*koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri içermesi*” ibaresi bulunmaktadır (KVTVKK, 2004, s.2). Bununla birlikte yerel yöneticilerin koruma amaçlı imar planlarını düzenleme aşamalarında, yerel halkın aktif katılımlarının sağlanması da bu kanun ile zorunlu duruma getirilmiştir. Ayrıca bu alanlarda yaşayan yerel halkın ihtiyaçlarını ve refahını koruma altına alması beklenmektedir.

1.2. KÜLTÜR TURİZMİ VE KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ

Turizm endüstrisi, evrenin en büyük sosyal, kültürel ve dinamik sektörlerinden birisidir. Öte yandan kısıtlı ekonomik çalışmaların önünde gelmekte ve kalkınmada ciddi rol almaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkenin önemli ihracat merkezleridir. İstihdam sağlaması, kalkınma aracı olarak kullanılması ve döviz getirmesinden dolayı turizm önemli sektörlerden birisidir (Alagöz, Çalık ve Güneş, 2018). Bu nedenle turizm faaliyetlerine verilen önem giderek artmaya başlamış ve turizm dikkat çeken sektörlerden biri haline gelmiştir (Karapınar ve Barakazı, 2017). Günümüzdeki

gelişmeler ve globalleşme sonucunda insanoğlunun eski medeniyetleri, farklı kültürel değerleri görme, öğrenme ve tanıma merakını tetiklemiş, bu da kültür turizmini doğurmuştur (Emekli, 2006). Özellikle “3S” olarak tanımlanan güneş-deniz-kum üçlüsüne yönelik turizmin üst doyuma erişmesi ile birlikte doğal güzellikler ve bu tür kaynaklardan eksik kalmamak adına insanların tarihi değerlere karşı bilinçlenmeye başlamaları sonucunda bireyler kültürel alanlara yönelmiş durumdadır (Kızılırmak ve Kurtuldu, 2005). Ayrıca son yıllara bakıldığında, kültür turizmi ilerledikçe daha fazla talep görmekte ve hızla büyüyen kapsamlı bir literatür oluşturmaktadır (Richards 1996; Fyall ve Garrod, 1998; Chhabra, Healy ve Sills, 2003). Kültür turizm araştırmaları da özellikle kültürel tüketim, kültürel motivasyon, mirasın korunması, kültürel turizm ekonomisi, antropoloji ve yaratıcı ekonomiyle olan ilişkisi gibi alanlarda hızla gelişmiştir (Richards, 2019).

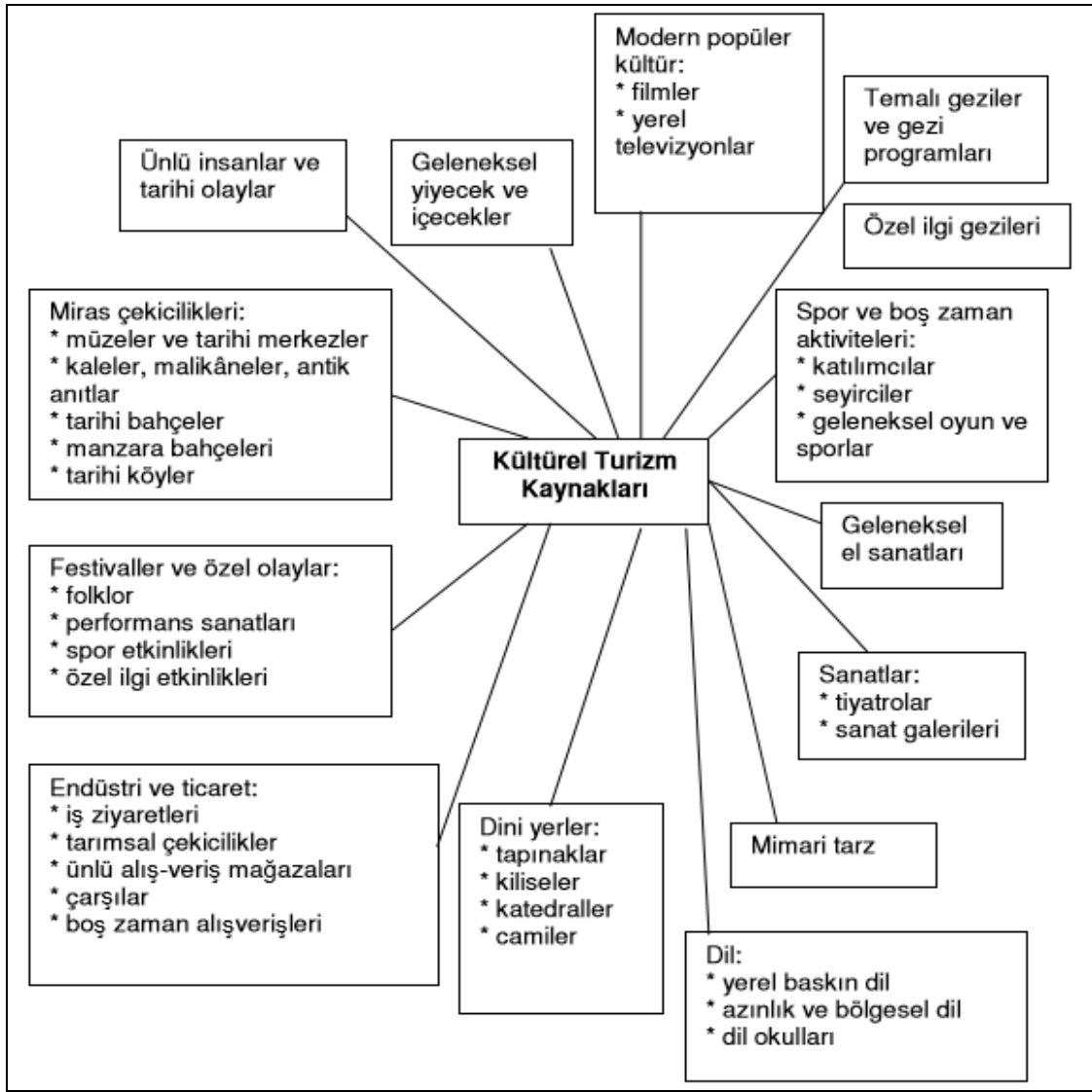
Kültür turizmi, toplumsal ya da sosyal bir olay ve akademik çalışma konusu olarak ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra eğlence gezilerinde yaşayan ani yükselişe kadar götürülebilmektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllar içinde kazanç ve tüketim artıkça uluslararası geziler ve kültürün tüketimi de artmıştır. 1980’li yıllara gelindiğinde ise önemli yerler ve cazibe merkezlerinde uluslararası ziyaretçi akışı, yepyeni bir niş ticaretine kültür turizm adının vermesine erişecek kadar dikkatleri üstüne çekmiştir. Kültür turizmine yönelik eğilim, miras patlaması uluslar ve uluslararası gezilerdeki artış, bunun ekonomiye uyarlanarak ve kültürün muhafaza edilmesine yarayacak başarılı bir turizm şekli olarak tespit edilmiştir. Bu durum 80’li ve 90’lı yıllar boyunca devam etmiştir. Kültür turizmi, 1990’lı yılların başlarında zengin tüketicilere yönelik yönelimlerden ayrı olarak, kitle pazarına yönelerek ilerleme fırsatı bulmuştur. Kültür turizmi birden fazla turizm sektöründe iyi bilinen bir olay haline gelmektedir ve akademik araştırmalarda kendine gittikçe daha fazla alan edinmiştir (Richards, 2019). Böylece, kültür ve turizm arasındaki bu ilişki; kültürün turistik çekicilik yaratması ve turizm faaliyetlerinin artmasına neden olması, ziyaretçilerin gittikleri gezdikleri ve gördükleri alanların kültürüne duyulan merak, deneyim edinme, çeşitli etkinliklere katılma ve kültürlerin karşılaşması gibi unsurların etkileri üzerinden ortaya çıkmaktadır.

Turizmi ilgilendiren olası kültürel miras varlıkları yelpazesi neredeyse sınırsızdır. Kültürel miras varlıkları, kültür ve miras turizminin yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bunların yönetimi, geniş bir şekilde tanımlanan kültürel miras yönetimi sektörüne aittir (McKercher, Ho ve Du-Cros, 2004). Kültür turizmi, tarihi yerlerin, geleneksel mimarisi, benzersiz sokak manzaraları gibi kültürel olanaklar, hem

gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde giderek artan önemli bir turist kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu kaynaklar, kalkınma için önemli odak noktalarıdır. Kentsel mirasın korunmasının ve yönetiminin iyileştirilmesi, yalnızca tarihsel önemini korumak için değil, aynı zamanda gelir elde etme fırsatlarını, kent sürdürülebilirliğini ve rekabet gücünü artırma potansiyeli açısından da önemlidir (İrandu ve Shah, 2020). Bu doğrultuda kültür turizmi, turizm sektöründe son birkaç yıldır hızla ivme kazanan ve şu anda küresel turizm talebinde en önemli büyüme alanlarından biri olarak gösterilen en trend turizm türlerinden biridir (Varol, 2017).

Kültür turizmini, doğa koşullarından bağımsız olarak bütün bir yıla yaymak, ülke kültürünü yerli ve yabancı turistlere tanıtmak, korumak ve bu açıdan miras değerlerine sahip çıkmak, kültür turizmin geliştirilmesi amacıyla önemli bir avantaj sağlamaktadır (Emekli, 2006). Ayrıca kültür turizm, geçmişteki ve günümüzdeki toplumların yaşayış tarzlarını görmemizi sağlayan, yapı ve içeriği bakımından ise öbür turizm çeşitlerinden farklıdır. Gezinin asıl amacı olan kültürün, hane sahiplerinin, yerel halkın ve turistler arasında ki etkileşimi sağlamaktadır. Bu etkileşimle beraber kültürel ve sosyal sonuçlar doğurmaktadır. Bu yoğun etkileşimler hane sahiplerinin, aleyhine sosyo-kültürel ve fiziksel yapıları üzerinde birtakım olumsuzlar açığa çıkarmaktadır. Bu olumsuzlukların bir tanesi ise etkilenme sonucunda var olan kültürlerin giderek yozlaşmasıdır. Ayrıca sürdürülebilirlik kuralları dikkate alınmadan uygulanan proje ve politikalar kültür turizmi alanlarına, zaman içerisinde sosyal, kültürel ve tarihi dokuların bozulmasına sebep olabilmektedir (Bahçe, 2009, s.5).

Kültürel turizm kaynakları kapsamı ele alındığında epeyce geniş bir yer tutmaktadır. Kültürel turizm kaynaklarını oluşturan unsurlar Şekil 1.1’de detaylı bir şekilde görünmektedir. Şekil 1.1’de verilen bu kaynaklar; yerel dil, din, tarihi yerler, modern kültür, festivaller ve özel olaylar, özel ilgi gezileri, sanat ve mimari yapı, geleneksel yiyecek ve içecekler ve spor etkinliklerinden oluşmaktadır. Seyahat edilen bölgenin sahip olduğu bu değerler, kültürel turizmin gelişimi açısından önemli unsurlardır. Bu unsurlar bulundukları bölgenin kültürü ile ilgili bilgi vermektedir. Bundan ötürü bu alanların korunması ve değerlerin yok olmadan geliştirilmesi değer taşımaktadır. Bu miras değerlerine her sene seyahat edilmesi sonucunda önemli bir gelir kaynağı sağlamaktadır (Meydan Uygur ve Baykan, 2007, s.37).

Şekil 1.1: Kültürel Turizm Kaynakları

Kaynakça: Uygur S. M., ve Baykan, E., 2007, Kültür Turizmi ve Turizmin Kültür Varlıkları Üzerindeki Etkileri, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-49.

Kültür turizmi kavram olarak geniş bir kavramdır. Özellikle birçok alt gruplara ayrılmakta ve incelenmektedir. UNESCO tarafından ortaya konan somut ve somut olmayan miras unsurlarının birçoğu özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. Bundan dolayı kültürel mirasa konu olan somut ve somut olmayan turizm unsurları literatürden yararlanılarak (Genç, 2020, s. 15) yazar tarafından Tablo 1.3'teki gibi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda aşağıda yer alan Tablo 1.3'de açıklanan dinlenme, eğlenme, görme, tanıma, tanıtmaya gibi amaçlarla yapılan faaliyet türleri, kültürel miras unsurlarını kapsayan turizm etkinlikleridir (Genç, 2020, s. 15).

Tablo 1.3. Somut ve Somut Olmayan Turizm Çeşitleri

SOMUT VE SOMUT OLMAYAN TURİZM ÇEŞİTLERİ	Arkeolojik Turizm	Diaspora Turizmi	Edebiyat Turizmi
Eğitim Turizmi	Etkinlik Turizmi	Etnik Turizm	Gastronomi Turizmi
Gönüllü Turizm	İnanç Turizmi	Kent/Şehir Turizmi	Kırsal Turizm
Miras Turizmi	Yaratıcı Turizm	Yavaş Turizm	Dark Turizm

Ayrıca yapılan son araştırmalara göre kültüre dayalı turizmin, çoğu durumda insanların öğrenmeyi geliştirmek, merak ve nostalji duygularını tatmin etmek, ruhsal olarak büyümek, rahatlamak, evden uzaklaşmak, sevdikleriyle zaman geçirmek veya kendilerini keşfetmek için miras alanlarını ziyaret ettiklerini göstermektedir (Timothy ve Nyaupane 2009).

Kültürel miras turizmi, kültür turizminin alt dalı olarak ele alınmaktadır (Alagöz, Çalık ve Güneş, 2018, s.176). Fakat başka bir çalışma ise, literatürde yer alan kültür turizmi, kültürel turizm ve kültürel miras turizmi kavramlarının aynı anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (Bahçe, 2009, s.2). Kültürel miras turizmin yanı sıra yerel halkın yaşayış tarzını, yerel bölgeyi ve onun kimliğini, özelliğini oluşturan her şey ile ilgilidir. Karapınar ve Barakazı (2017, s.10) göre kültürel miras turizmi kavramını; tarihsel yapılar, sanatsal bakımından önemli anıtlar ve arkeolojik unsurlar ile sınırlı kültürel miras ve koruma görüşünün yanı sıra modern dönemde yapılan eserlerin toplumlar tarafından kabul edilmesi sonucunda meydana gelen bütün somut ve somut olmayan varlıkların toplamı olarak ifade etmektedir. Nitekim geçmişteki toplulukların kültürel değerleriyle turizm sektörü bir bütün içinde oldukları aşikârdır. Kültürel miras turizminin ön plana çıkmasıyla beraber kültürel unsurlar daha fazla değer görmesine neden olduğu görülmektedir (Öter ve Özdoğan, 2005). Yapılan bu tanımlamalar kapsamında kültürel miras turizmi, geçmişin tarihsel ve kültürel değerleri ile birlikte günümüzün yaşam tarzını, kültürünü de ele aldığı söylenebilir. Kültürel miras turizmi, tarihi ve kültürel alanlarda yerel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. Bölgenin sosyal ve kültürel etkiler sağlandığı da gözlenmektedir. Ziyaretçiler açısından bakıldığında ise, farklı kültürleri tanıma, öğrenme ve görme imkânları sağlamakla birlikte bu turizm türünün gelişmesinde rol oynamaktadır.

Turizm ve kültürel miras, geleneksel kültürü ve çağdaş değerleri sürdürme fırsatı sunarak, tarihi yapıları ve açık alanları çağdaş amaçlarla yeniden canlandırmanın bir

yolu olarak dünya çapında geliştirilmiştir. Kültürel miras turizmi, kültürel kaynakların korunması, kaynakların doğru yorumlanması, otantik ziyaretçi deneyimi ve kültürel kaynakların gelirlerinin teşvik edilmesi gibi sürdürülebilir kalkınma bağlamında karşılanması gereken bir dizi hedefe sahiptir. Kültürel miras turizminin gelişimi, yalnızca miras değerlerinin belirlenmesi, yönetimi ve korunması ile değil, aynı zamanda toplumlar üzerindeki etkisi, ekonomik ve sosyal alanlarda sağladığı yararlar, iş imkânlarının sağlanması, pazarlama ve tanıtım ile ilgilidir. Ayrıca mirasın korunması kültürel miras turizmi açısından çok önemlidir. Çünkü sunulacak olan tarihi ve kültürel değerlerin sürdürülebilirliğinin güvence altına alınması gerekmektedir. Bu nedenle, turizm programlarındaki en büyük zorluk, artan turizmin ilk etapta ziyaretçileri çeken nitelikleri yok etmemesini sağlamaktır (Lussetyowati, 2015).

Miras turizmi son zamanlarda UNWTO tarafından uluslararası tüketiminin önemli bir unsuru olarak yeniden teyit edilmiş olup, toplam turizm seyahatlerinin %39'dan fazlasına karşılık gelmektedir (Richards, 2019). Bazı tahminlere göre, ulusal ve uluslararası seyahatlerin yüzde 50 ila 80'i müzeleri ve tarihi bölgeleri ya da kültürel bir destinasyon merkezini ziyaret etmek olarak belirtilmiştir (Timothy, 2014). Kültüre dayalı miras turizmi, ziyaretçileri çekmek amacıyla sosyo-kültürel varlıklardan faydalanan ekonomik bir faaliyet olarak açıklanmaktadır (Fyall ve Garrod 1998; Chhabra, Healy ve Sills, 2003). Özellikle turizmin sağladığı kazancın, kültürel mirasın korunmasında kullanılacağı ileri sürüldüğü için, uzun zaman boyunca önemli bir ekonomik duruma erişmiştir (Richards, 2019). Bu muazzam ekonomik potansiyelini fark eden dünyanın her yerindeki sayısız mekân, hizmet turizminin önemli bir parçası olarak kültürel turizmi geliştirmek için desteklemelerde bulunmaktadırlar. Miras turizmi, dünyadaki birçok turistik yerin ekonomisini artırmak için önemli bir mekanizmadır (Timothy, 2014). Bununla birlikte talep açısından, miras turizmi birçok ziyaretçinin farklı geçmişleri doğrudan yaşamak, tüketmek ve kültürel manzaraları, performansları, yiyecekleri, el sanatları ve sanal faaliyetleri doğrudan arzulamaktadır. Arz tarafında, miras turizmi toplumun ekonomik gelişiminde yaygın bir araç olarak görülmektedir. Bunlar genellikle yerel yönetimler ve özel işletmeler tarafından aktif olarak teşvik edilmektedir (Chhabra, Healy ve Sills, 2003). Özellikle miras turizmi talebi ve arzına ilişkin uluslararası çalışmalar, miras cazibe merkezlerinin hem üretiminde hem de tüketiminde hızlı bir artış olduğunu göstermektedir. Miras turizmi talebi, artan gelir ve eğitim seviyeleri tarafından beslense de, arzın neden olduğu önemli bir talep unsuru da vardır. Bunlar, kültürel üretimle uğraşanlar, Avrupa gibi büyük tarihi

merkezlerde yoğunlaşan kültürel sermayenin yararlanmayasında anahtar rol oynamaktadırlar. Ayrıca kültür ve miras turizminin büyümesi düşünüldüğünde, yalnızca miras cazibe merkezlerinin gelişimine bakmak yeterli değildir. Bu cazibe merkezlerinin kim tarafından tüketildiği ve ne şekilde tüketildiği sorusu da bu cazibe merkezlerinin üretimi, biçimi ve konumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olacaktır (Richards, 1996). Sonuç olarak, kültürel miras turizmi, özellikle gelişmekte olan dünyada, diğer tüm turizm türlerinden çok daha hızlı büyümektedir. Çünkü yoksulluğun azaltılması ve toplumun ekonomik kalkınması için önemli bir potansiyel araç olarak görülmektedir (Timothy ve Nyaupane 2009). Fakat turizm, dayandığı kültürel mirası geliştirme ve koruma potansiyeline sahipken, yönetilmediği ve kontrol edilmediği takdirde, aynı değerli kaynağı bozabilir ve geri dönüşümü olmayacak bir şekilde zarar verebilmektedir. Kontrolsüz ve planlanmamış bir turizm faaliyeti topluluğun öz imajını ve kültürel değerlerini aşındırabilmektedir.

1.2.1. Kültürel Miras Çekicilikleri

Turizm, doğal ve özellikle kültürel çekicilikleri kullanmaktadır. Her yörenin turizm açısından yeterli düzeyde doğal çekiciliği olmasa da kendine özgü bir kültürel yapısı bulunmaktadır (Varol, 2017, s.19). Kültür turizminde miras unsurları (olgular, yerler gibi) az veya çok ölçekte tüketilebilmektedir. Kültür çekicilikleri; tarih öncesi ile tarihi çağlara ait sanat, bilim ve din gibi konularla ilgili mekânlar (ören yerleri, müze gibi) ve objeler, mimari üsluplar, dil, spor ve eğlence etkinlikleri, modern kültürler (gösteriler, film, sinema gibi), el sanatları, geleneksel mutfak kültürü, ticaret alanları, sanayi merkezleri, fabrikalar, bilim- teknik, festivaller, fuarlar, sergiler, yarışmalar, gösteriler gibi birçok şekilde ortaya çıkmaktadır. Kısacası, insanların el emeğiyle şekillenen ve öteki kişilerin merakını ve ilgisini çekebilecek obje ve olgular kültür çekicilikleri çerçevesinde yer almaktadır (Öter ve Özdoğan 2005, s. 128). Türk Dil Kurumu (2020) çekicilik kavramını; olma durumu, alım, albeni, alımlılık, cazibe olarak tanımlamaktadır. Turizm kapsamında ise çekicilik kavramı, turistlerin ilgi, aktivite ve eğlenceleri adına planlanan ve yönetilen gelişmiş alanlar olarak tanımlamak mümkündür. Ancak bir diğer çalışmada (Millar, 1989) miras cazibe merkezlerinin, diğer gündelik cazibe merkezleri ile aynı kategoriye koymak mümkün değildir. Bunun en önemli sebebi ise, modası geçmiş veya yıpranmış bazı turistik cazibe merkezlerinin onarılması veya yeniden yapılması mümkün iken, miras cazibe merkezleri için bunun

mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda kültürel miras kaynakları onarılamaz ve yeri doldurulamaz konumdadır. Çünkü miras cazibe merkezleri, turizm endüstrisi için yeri doldurulamaz kaynakları temsil etmektedir. Bu nedenle koruma, yönetimlerin hayati bir bileşenidir. Miras alanlarının kendi benzersiz niteliklerinin vurgulanması gerekmektedir. Miras cazibe merkezinin yorumlanması ve sunulması, ziyaretçinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanmalıdır (Millar, 1989). Aynı zamanda mirasın sürdürülebilir ilkeleri doğrultusunda yönetilmesi, alanın korunması ve gelecek nesillere aktarılması toplumsal bir sorumluluktur.

Turist çekimi, turizm sisteminin temel bir parçasıdır. Bundan dolayı hiçbir turist, turistik bir cazibeye kapılmadan seyahat etmemektedir. Sözü edilen çekicilikler çeşitli ürünler, faaliyetler ve hizmetlerden oluşmaktadır. Bu nedenle ziyaretçi çekimi hakkında tam olarak bir tanımlama bulunmamaktadır. Kültürel çekiciliğin tek satış noktası bu çekiciliğin kendi özgünlüğü ve eşsiz olmasıdır. Ayrıca onun özellikleri, mekâna eklenen yeni değerler olabilmektedir. Ancak eşsiz bir özellik yaratmak için dikkatli bir çalışma ortaya konulmazsa, bu durum zararlı sonuçlar doğurabilmektedir (Varol, 2017). Sonuç olarak turistik ürünü oluşturan öğelerden birisi çekiciliktir. Bir bölgenin turizm bakımından çekici olabilmesini sağlanmasının yolu yöresel kültür unsurlara sahip olmasıdır. Bölgelerin yöresel kültür unsurlarını oluşturan özellikler ise yöreye özgü olan tarihi, normları, dili, mutfacı, geleneksel sanatı, yaşayış tarzıdır. Yöresel kültür unsurları geçmişten günümüze ve hepsi gelecek nesillere miras olarak aktarılmaktadır. Özellikle bu miras unsurları kültür motivasyonu ile seyahat eden ziyaretçiler için birer turizm arzıdır (Vatan ve Zengin, 2015, s.635).

1.2.2. Kültürel Miras ve Turizm İlişkisi

Türkiye, taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları bakımından oldukça zengin olup, günümüzde Prehistorik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ'da varlıklarını sürdürmüş birçok medeniyete ait geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmayı sağlayan sayısız kültür varlığı bulunmaktadır. Bu denli zengin kültürel ve doğal bir dokuya sahip Türkiye'de hiç şüphesiz kültürel mirasın ayrılmaz bağı turizm oluşturmaktadır. Böylelikle kültür, bir bölgenin tarihi geçmişinin korunmasına katkıda bulunduğu gibi bu tür mirasa sahip bölgelerde ziyaretçi sayısını artıracak ve buna bağlı olarak finansal bir kaynak işlevi görececek bir turistik cazibe merkezi olarak da kullanılabilir. Günümüzde kültürel miras, kalkınma için giderek artan bir

kaldıraç haline gelirken, kültürel kaynakların kullanılmasıyla tüm ülkelerin rekabet gücü önemli ölçüde arttırılmaktadır (Agisilaos, 2012, s,71-72).

Turizm, bir bölgenin toplumu üzerinde ekonomik, doğal, kültürel, politik ve sosyal çevresinde önemli bir etki bırakmaktadır. Son yıllardaki güncel araştırma ve uygulamalar, kültürel mirasa sahip yerlere yüksek talep olduğunu ve bu tür mirasa sahip yerlerin turizm alanında daha çok rekabetçi hale geldiğini göstermiştir. Doğru bir biçimde geliştirilip bir plan doğrultusunda yönetildiğinde doğal çevreyi; tarihi sit alanlarını, arkeolojik ören yerlerini ve dini yapılarını, sanat unsurlarını, yerli kültürünü ve geleneklerini koruyan bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Turizm, bir açıdan kültürün sunduğu ham ürünü harmanlayarak, bu ürünlerden elde edilen öğelerin ticarete dönüştürülmeleri sonucunda kar etmeyi sağlayan önemli bir sektördür. Bu sebepten ötürü, sahip olduğu özellikler sayesinde gerekli olan üretici bir güç halindedir (Vatan ve Zengin, 2015, s. 636). Turizm potansiyelinin ve talebinin olduğu ya da turizmin gelişmiş bir hareket haline geldiği yöreye, fiziki çevre önemli bir rol oynamaktadır. Turizm hareketinin gerçekleştiği yörenin coğrafi konumu, kıyıya uzaklığı, iklimi, ulaşımı, doğal güzellikleri, tarihi yapıları, kültürel değerleri ile turizm yakından ilişkilidir. Turistlerin seyahatleri boyunca gidecekleri yerleri, yapabilecekleri aktiviteleri, konaklama süreleri gibi unsurları belirlemesinde bölgedeki kültürel miras değerleri etkilidir. Çoğu ziyaretçiler farklı toplumlara veya eski medeniyetlere ait kültürel zenginliği tanımak, öğrenmek ve anlamak ilgisini çektiği için seyahat etmektedir. Bu bağlamda kültürel miras ve turizm ilişkisi birbirleriyle ayrılmaz bir bütündür (Uysal, 2018, s.21).

Kültürel miras alanlarında turizm sektörü büyük bir rol oynamaktadır. Çünkü dünyadaki en önemli ve her yerde bulunan en gözde turizm kaynaklarından biri miras alanlarıdır. Bir ülkenin, bölgenin veya kasabanın kimliğini ve kültürel geleneklerini ifade ettikleri için tarihi anıtlar ve ören yerleri turizmin gelişmesi için en önemli kaynaklardır (Timothy, 2014; Conti, 2015). Kültür odaklı turizm, getiri sağlayıcı etkileriyle birlikte kültür varlıklarının korunması bakımından da üzerinde titizlikle durulan bir turizm türüdür. Zira kültürel turizm, somut ve somut olmayan kültür varlıklarını turistik bir ürün durumuna getirdiği için bu değerler bir yandan koruma altına alınırken diğer yandan da geleneksel kültürü yeniden canlandırmaya da katkı sağlamaktadır (Meydan Uygur ve Baykan, 2007). Fakat kültür turizminin, miras varlıklarını koruma ve canlandırma gibi yapıcı etkilerine rağmen, plansız ve kontrolsüz bir turizm ile bazen kültürel varlıklar üzerinde geri dönüşümü olmayan yıkıcı etkilerinin

de olduğu görülmektedir (Gülcan, 2010, s.102). Çünkü turistler, kültürel miras alanlarında potansiyel birer kullanıcı durumundadırlar. Bu doğrultuda kültürel miras ve turizm arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Ziyaretçilerin de miras kaynaklarını kullanan topluluklar olduğunu düşünüldüğünde, turizmin etkili bir biçimde kontrol altına alınması gerekmektedir (Meydan Uygur ve Baykan, 2007, s.42).

Kültürel miras ve turizm arasındaki ilişki çok yönlüdür. Destinasyonlardaki kültürel miras yönetimlerin birinci yaklaşımları miras alanlarının korumaktır. Turizm sektörü ise bu alanlarda kar etme amacı gütmektedir. Kültürel miras yöneticilerin asıl amacı miras kaynaklarını korumak olsa da bu kaynakların korunmasında yer alan büyük maliyetler turizm sektöründen elde edilen kazancı vazgeçilmez kılmaktadır. Bundan dolayı, kültürel miras ve turizm iki karşıt kavram gibi görülse de, yeryüzünde birbirine bağlı ve ihtiyacı olan simbiyoz bir özellik göstermektedir. Bu bağlamda, kültürel miras kaynakları turizm talebini önemli ölçüde etkilemektedir (Genç, 2020, s.5-11). Ayrıca miras alanlarının, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yazılı olarak yer alması bu tür yerleşim alanlarına dünyanın dikkatini çekerken; birçok turistin bir sonraki ziyaret merkezi olma şansını artırmaktadır. Başka bir deyişle, bir tarihi mekânın kültürel miras listesine dâhil edilmesi, aslında turist sayısını artıracığına dair bir taahhüt olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu bu dünya miras listesine daha önce girmeyen, turistler arasında popüler olmayan dünya miras alanları için anlamlıdır (Tan, Tan, Kok ve Choon, 2019, s.440). Kültürel miras ve turizm arasında bir diğer ilişki ise, yerel halka iş imkânı sağlamasıyla beraber yöre halkının yaşam standartlarının yükselmesi gibi ekonomik bir etkisi bulunmasıdır. Bu ekonomik gelişmeler, sosyal ve kültürel gelişmeleri de yanında getirmektedir. Yöre halkının toplum bilincinin artması, miras alanlarının korunmasına yönelik yatırımlarının da çoğalmasını sağlamaktadır. Kültürel turizm faaliyetiyle beraber elde edilen ekonomik gelirin, mirasın korunması amacıyla gerekli olana mali desteği de sağlayacaktır. Miras alanı ile birlikte peyzajının koruma altına alınması için yapılan giderler, uzun vadeli ekonomik bakımdan olumlu bir gelişmeye sebep olacaktır. Bu sebeple kültürel miras ve turizm, sürdürülebilirlik ve ekonomik gelişmeler bakımından birbirlerine ihtiyaç duyan iki önemli unsurdur (Meydan Uygur ve Baykan, 2007, s.42).

Miras varlıkları (müzeler, sergiler, miras alanları gezileri gibi) ile kültür turizmi arasındaki bağlantının geçmişi çok eski devirlerde olmakla beraber, kültür sanayisi kapsamında beraber değerlendirilmesi yeni bir olgudur (Özdemir, 2009, s. 81). Sonuç olarak, kültürel miras ve turizm post modern dünyada birbirinden beslenen ve birbirine

sıkıca bağlı iki ögedir. Miras varlıklarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına ekonomik dayanağı turizm sektörü sağlamaktadır. Fakat turizmin doğru bir biçimde planlanmaması ve yöre halkın bilinçlendirilmemesi sebebiyle, özellikle somut olmayan kültürel unsurların metalaştığı da görülmektedir. Bundan dolayı, kültür turizminin yol haritalarının hazırlanmasında yerel ve ulusal seviyede kültürel ve tarihi envanterlerin yapılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de UNESCO’nun kültürel miras (somut ve somut olmayan) envanterleri içerisinde bulunmayan dünyanın ortak mirası olan birçok eser yer almaktadır. Bu eserlerin de koruma altına alınarak envanterlere ve UNESCO listelerine alınması önem arz etmektedir. Bu durum kültür turizminin alt yapısının oluşması için gereklidir. Ayrıca yerel ve bölgesel festivaller, eğlenceler, panayırılar gibi kültürel faaliyetler ile geleneksel sanatlar, miras unsurların kültür turizmine en eğilimli alanlarıdır. Böylelikle kültür turizminin etkisi ile geleneksel sanatlarının, turistik sanatlara ve faaliyetlere dönüştürülmesinde yöre halkına gerekli eğitimlerin verilmesini gerektirmektedir (Genç, 2020, s. 18).

1.2.3. Kültürel Miras ve Turizm İlişkisinde Fırsatlar ve Tehditler

Kültürel miras ve turizm arasındaki ilişki bir dizi fayda ve fırsattan oluşmaktadır. Bu doğrultuda tarihi anıtlar, yapılar ve sit alanlarının koruma çalışmalarının ardından, turizm bu alanlar için yeni uygulamaların tanımlanmasına ve tanıtımında ön plana çıkmaktadır. Bu miras varlıklarına sahip olmak çeşitli bölge ve kasabaların turizminin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Tarihi binaların kültürel amaçlar (müzeler veya kültür merkezleri) doğrultusunda kullanılmanın ötesinde, oteller, pansiyonlar, butik oteller gibi konaklamalar için de kullanılmaktadır (Conti, 2015). Bu çalışmalar doğrultusunda tarihi mekânlara işlevsellik katarak sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Kültürel miras, turizm endüstrisinin desteğiyle ulusal ve bölgesel koruma stratejilerinin başlatılması ve sürdürülmesi için özellikle gelişmekte olan ülkelerde benzeri görülmemiş bir ekonomik fırsatı yaratmaktadır. Kültürel mirasın korunması ile birçok ülkenin ekonomik olarak kalkınması için bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Miras alanlarındaki turizm gelişimi, yerel halk için önemli bir gelir kaynağı, iş ve istidam fırsatı yaratmaktadır (İrandu, 2004; Meydan Uygur ve Baykan, 2007; Timothy ve Nyaupane, 2009; Conti, 2015;). Kültür odaklı turizm, tutarlı ve bir bütün olarak geliştirmeyi hedeflerken, tarihi bölgelerin kültürel turizmin hem öznesini hem de amacını oluşturduğunu belirtmek

gerekmektedir. Turizm sektörü, tarihi alanlarda ekonomik değer üretmesine, miras varlıklarına karşı yatırımları teşvik etmesine, yöresel mekânları destekleyerek, bölgesel gelenekleri, görenekleri, önemli tarihleri ve ürünleri sürdürülebilir kılmasını sağlamaktadır. Ayrıca kültürel turizmin, doğru planlanıp yönetilmediği takdirde kültür varlıklarının yok olmasına, metalaşmasına, yerli halkın mekân duygusunu, yaşam bölgeleriyle ilgili algılarını zedelemekte ve kültürel kimliğine yabancılaşma gibi olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Yerli halkı faydadan çok zarara uğratan ve yozlaşmaya yol açan kültür turizminin, sürdürülebilirliğinin sağlanması zor bir durumdur. Kültür turizminin ve tarihi alanların çok boyutluluğu, bütün kuralların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Koşulların her bölgenin ve yerleşkenin durumuna göre şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken temel dört bileşen bulunmaktadır. Birinci bileşen, ihtiyaç ve beklentileri, rahatlıkları karşılanan **Ziyaretçiler**, ikinci bileşen turizm uygulamalarında rol üstlenen tarafların kârlılık kaygısının yer aldığı **Sektör**, üçüncü bileşen yerel halkın yaşam kalitesine ve değerlerine saygı gösterilmesi gereken **Toplum yapısı** ile dördüncü ve son bileşen olan kültürel ve fiziksel **Çevre**'nin korunmasıdır. Sıralanan bu bileşenlerden hangisinin öncelikli olarak ele alınacağına karar vermek önem taşımaktadır (ÇEKÜL, 2012, s.13).

Yukarıda ele alınan bileşenler düşünüldüğünde kültürel miras, yalnızca geleneksel bozulma nedeniyle değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik koşulların değişmesine bağlı olarak bozulması ve tahrip edilme gidişatının giderek artması sonucunda miras varlıklarının yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Kültürel miras varlıklarının bozulması, tahrip edilmesi veya yok edilmesi, evrendeki bütün toplumların mirasının yoksullaşmasına neden olabilmektedir. Kültürel miras varlıklarını tehdit eden unsurlar doğal ve beşeri kaynaklı tahribatlar olarak ele alınmaktadır. Doğal nedenlerden dolayı değişen ısı ve nem şartları, yağmur, kar, fırtına gibi doğal etkenler kültürel mirasta kimyasal, biyolojik ve fiziksel bozulmalara neden olmaktadır. Ayrıca doğal afetler, çeşitli hayvanların, bitkilerin ve köklerin sebebiyet verdiği tahribatlar da doğal etkenler arasında sıralanabilmektedir. Beşeri kaynaklı nedenler ise; ihmal, bakımsızlık, savaşlar, terör, yağma, vandalizm, hırsızlık olarak sıralanabilmektedir. Ayrıca şehirlerdeki kontrolsüz gelişme ve büyüme, kentleşmenin izni doğrultusunda yıkılan yapılar, miras alanlarındaki beşeri kaynaklı büyük tehdit öğeleridir (Öksüz Kuşçuoğlu ve Taş, 2017, s. 62). Turizmin olumlu etkilerinin ve miras koruma ile turizm gelişimi arasındaki olası uyumlu ilişkinin ötesinde, turizmi bir tehdit haline getiren etkiler de oluşabilmektedir. Bunlar arasında, miras alanlarındaki taşıma

kapasitesindeki fazlalığı, yeterli koruma için ana risk faktörlerinden biri olarak görülmektedir. Taşıma kapasitesi kavramı, ilke olarak, bir ekosistemin zarar verici değişikliklere maruz kalmadan destekleyebileceği kullanım veya istismarı ifade etmektedir. Miras varlıklarının (binalar, topluluklar, kentsel veya kırsal alanlar gibi) turizm kullanımına uygulanan bu kavram, esas olarak bu sitelerin, koşullarını veya değerlerini etkileyebilecek değişiklikler olmaksızın aynı anda destekleyebilecekleri insan sayısını ifade etmektedir. Miras alanlarında çok sayıda eşzamanlı ziyaretçi olduğunda miras alanının bütünlüğüne, değerlerine ve uygun şekilde korunmasına yönelik bir tehdit haline gelebilmektedir (Conti, 2015). Aynı zamanda bu tehditler, ziyaretçilerin yarattığı mevsimsel talepten veya belirli bir bölgeye yoğunlaşmasından ve dengeli bir turizm stratejisi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum alanın taşıma kapasitesini aşan çok fazla ziyaretçi, hızlı ve kontrolsüz gelişimi, mekân ve zamanda yoğunlaşma, sosyal ortamdan kopuk turistik mekânların ortaya çıkması, yerli halk ve ziyaretçiler arasındaki bozuk ilişkiler gibi çok sayıda tehdit unsuru barındırmaktadır (Sezer, 2010, s. 25). Böylece turizmin plansız ve kontrolsüz ilerlemesi, bu miras kaynaklarının kullanım derecelerini, yani taşıma kapasiteleri üzerindeki kullanımlarını artırmaktadır. Alanların taşıma kapasitelerinin üzerinde kullanılması zarar görmelerine, tahrip olmalarına ve hatta yok olmalarına sebep olabilmektedir (Meydan Uygur ve Baykan, 2007). Kültürel miras ve turizmin gelişimini sürdürebilmek, gelişimin olası engellerini ortadan kaldırabilmek, turizmin şimdiki ve gelecekteki muhtemel sorunu olduğu açıktır.

Turistik miras alanlarının metalaştırılması uluslararası turizm ile ilgili büyük tehditlerden biridir. Turizm, belirli bir yerel topluluğun sanat ürünlerinin, el sanatlarını ve diğer kültürel özelliklerini canlandırmak için maddi bir teşvik sağlayabilmektedir. Ancak, geleneksel eserlerin ve performansların doğasında olan anlam bütünlükleri ve kaliteleri, üretmelerinden gelir elde etmenin ekonomik güdüsünden daha az önemli hale gelmesinden dolayı özgünlük, otantiklik değerlerini kaybetmektedir. Bu durum, yerel toplumlarının kültürlerini turistlerin zevklerine uyacak şekilde değiştirilebilir olmasından ötürü orijinal anlamlarını ile önemlerini kaybetmekte ve “*sözde kültür*” halini almaktadır (Irando, 2004). Bu da yerel toplumların geleneksel özgünlüğünü tehdit eden bir neden haline gelmektedir.

Sonuç olarak turizm, geliştiği bölgelerin tarihsel ve kültürel mirasının korunması noktasında önemli bir etken olduğu gibi ekonomik bakımından da gelir sağlamaktadır. Kültürel turizm, sürdürülebilirlik kuralları ve stratejisi kapsamında geliştirilirse, yöresel,

kültür varlıklarının globalleşme karşısında yok olmasını önleyici bir özelliğe sahiptir. Başka bir deyişle turizm, miras kaynaklarının korunmasında bir araç durumuna getirilebilmektedir. Fakat turizm, sürdürülebilir kurallar doğrultusunda bir plan geliştirilemezse, bölgenin sahip olduğu kültürel değerler üzerinde tehditlere sebep olmaktadır. Bu durumun sonucunda da yerli miras kaynakların tahrip olmasına, yabancılaştırılmasına, yoksullaştırılmasına ve özgünlüğünü kaybetmesi gibi sorunlarla karşı karşıya gelinmektedir (Meydan Uygur ve Baykan, 2007, s. 30). Ayrıca kültürel mirasın kendi içinde barındırdığı olumlu ve olumsuz unsurlar hızla gelişen ve değişen bir endüstri olan turizmin, Türkiye ölçeğinde her türlü bileşenleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu doğrultuda, gelişmiş toplumlar gittikçe homojenleşen ve özgünlüğünü kaybeden öğeler gibi her kesimde farkındalığı arttırarak turizmin, tehditlerini en aza indirmek olumlu etkilerini ise maksimum seviyeye çıkarmak ulusal ve uluslararası bütün platformlarda bir gaye olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE TURİZMİN ROLÜ

Kültür, miras, kültürel miras ve koruma kavramları birbiriyle olan ilişkileri bakımından toplumda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, koruma ve koruma anlayışının ortaya çıkardığı miras kavramı, ilerleyerek yerini evrenselleşen ve kendi koruma ölçütlerini oluşturan kültürel miras kavramına devretmiştir. Kültürel miras kavramı uluslararası düzeyde yapılan faaliyetlerle korumaya farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu kavramların zaman içerisindeki gelişimi yeni bir yönetim ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Miras alanlarının korunmasında ve yönetiminde yeni fikirler ve çalışmalar uzmanlar tarafından açıklanmıştır. Koruma anlayışın tarihsel gelişimiyle birlikte kültürel miras kavramının gelişimi, bütün dünyanın ortak miras alanlarının korunması ve yönetim planlamalarının nasıl olacağı gibi temel başlıklara bu bölümde yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde kültürel mirası koruma yolları, kültürel mirası koruma nedenleri, kültürel mirasın korunmasında uluslararası örgütlenmeler, kültürel miras alanlarında turizm yönetimi ve miras alanlarının turizm amaçlı yorumlanması ve sunumu gibi başlıklara da yer verilmiştir.

2.1. KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI

Kültür varlıkları, toplumların geçmişleri ve yaşanmışlıkları hakkında bize bilgi veren birer tarihi belge niteliği taşımaktadır. Bu değerler, gelecek kuşakların geçmişe dair veriler hakkında bilgi sahibi olmaları ve onların, geleceği şekillendirmelerine de vesile olacak öneme sahiplerdir. Bu eşsiz değerler ve yeri doldurulamaz eserlerin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, bir toplumun varlık sebebi olduğu için korunmaları birer zorunluluk haline gelmektedir (Gögebakan, 2018, s.122). İnsanlığın başlangıcından itibaren koruma kavramını, birçok uygarlık tarafından çeşitli sebepler ile yaşamlarında var ettikleri görülmektedir. İlk insan topluluklarında; inanç, simge, tabu, korku ve sürdürülebilirlik endişesi gibi bazı koruma önlemlerinin alınmasına veya alınmamasına neden olmuştur. Bu nedenle özellikle korumanın gerekliliği doğrultusunda, kültürel tabakalamayı da gösteren çok çeşitli durumlar gösterilebilmektedir. Başka bir deyişle farklı kriter ve amaçlar, kültürel mirasın koruma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kültürel kaynakların devamlılığının sağlanması, insanların maddi-manevi olarak yaşadığı bölgeye sahip çıkması gibi temel amaçlar

“korumayı” zorunlu hale getirmiştir. Çünkü insanlık, var olduğu andan itibaren sahip olduğu ve önem verdiği nesneleri çoğunlukla muhafaza etmek istemiştir. İlk dönemlerde, elinde bulunan sınırlı sayıdaki üretim araçları ile fazla gıdalarını saklamıştır. Sosyal hayata geçiş ile beraber insanların değer yargılarına uygun olarak, korumaya değer atfedilen unsurlar da değişim göstermiştir. Zaman içinde, ortaklaşa üretilen ve kullanılan yapıların, daha fazla sahiplenilerek faaliyetlerini uzun süre devam ettirdiği görülmektedir. Bilhassa eski uygarlıklarda, anıtsal yapıtların dönemin temsilcileri olarak ele alınmalarının yanı sıra sembolik değerler olması nedeniyle de koruma altına alınmıştır (Kiper, 2004, s.23-24).

Bir başka çalışmada (Günay, 2007) ise, koruma kavramının gelişimini şu şekilde ifade etmiştir. Gelişmelerin yavaş ilerlediği dönemlerde kültür varlıklarının korunması gibi bir olgu henüz oluşmamıştır. Sanayi devrimi sonrasında çok süratli bir değişim ile karşılaşınca geleneksel çatı altında değerlendirilen yaşam tarzı, davranış biçimi, teknik gibi unsurlar değişmeye ve git gide yok olmaya başlamıştır. Bunların farkına varan toplumlar, bir dönemler kendi kimliklerinin birer göstergesi olan unsurların değişmesi ve yok olması endişesi ile koruma yollarını düşünmeye başlamışlardır. Bazı topluluklar ise değişimin kaçınılmaz olduğunu ve korumanın yararsız olduğunu savunmuşlardır. Yaşam tarzının değişiklik göstermesinin kaçınılmaz olduğu doğrudur. Fakat bu değişimlerin belgelenmesi ve belgelerin korunması bir zorunluluktur (Günay, 2007, s.1). Çünkü koruma, toplumların nereden nereye geldiğini ve gelişim süreçlerinin hangi şartlarda olduğunu gösteren bir yaklaşımdır. Ayrıca geleceğe dair planlamalara yarayan bir yol gösterici durumundadır.

Türk Dil Kurumu’na göre koruma kavramı, “*bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak, esirgemek, muhafaza etmek*” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 2021). 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun (KTVKK) 3. Maddesi’nde “Koruma” ve “Korunma”, “*Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleri*” şeklinde ifade edilmektedir (KTVKK, 1983, s.2). Koruma kavramı, mirasın nasıl oluştuğuna, nasıl kullanıldığına, bakımının yapıldığına, yorumlandığına ve benzerlerine, kim tarafından ve kim için yapıldığına ilişkin tespitleri içeren karmaşık ve dinamik bir süreç olarak görülmeye başlanmıştır. Neyin korunacağına ve nasıl korunacağına ilişkin kararların büyük ölçüde kültürel bağlamlar, toplumsal eğilimler, politik ve ekonomik güçler tarafından tanımlandığı da

görülmektedir (Torre, 2013). Koruma, bir anıtı ya da yapıyı anlamaya, geçmişini, tarihçesini ve anlamını tanımlamaya, fiziki olarak korunmasını sağlamaya ve gerekli görüldüğünde de restorasyonu yapılarak değerlendirmeye yönelik bütün uygulamaları içermektedir (ICOMOS, Nara Özgürlük Belgesi, 1994, s.2). Bu bağlamda yapıtların, anıtların ya da mekânların işlevlerini sürdürebilmek ve devamlılığını sağlayabilmek amacıyla yapılan günlük bakım ile onarım uygulamaları korumanın en yalın hali olarak belirtilmektedir. Lakin korumanın önceliği kültürel kaynakların korunmasının sadece işlevsel özelliklerin devamlılığını sürdürmesi için değildir. Aynı zamanda korunması gereken yapıtlar, yapılış amaçları doğrultusunda hizmet edemiyorsa, koruma altına alınması kültürel bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Koruma kavramı, teknik bir ifade olarak, amaca göre değişiklik gösteren, farklı yorumlara açık olup, en kapsamlı olarak yapısal ve doğal çevreyle ilgili alanlarda sık kullanılmaktadır. Doğal unsurların etkin ve yoğun kullanımı gibi ekonomik ve mali yönü ön planda olan emekleri kapsayabileceği gibi; tarihsel alanların zengin kültür birikimlerinin sürdürülebilmesi, toplumların yaşam standartların yükseltilebilmesi veya fiziki olarak korunması amaçları doğrultusunda doğanın incelenmesi koruma terimi içinde dâhil edilebilmektedir (Bogenç, 2016, s.23). Ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir konu da koruma kavramının sadece somut olanı değil, aynı zamanda somut olmayan mirası da kapsadığıdır.

Kültürel mirasın korunmasında temel amaç, geçmiş toplumlardan bugünlere kadar gelen kültürel birikim, deneyim ve değerlerin, özgün hallerinden bir şey eksilmeksizin, giderek değişen farklı değerlerle bütünleşmesiyle toplumlar adına sağlıklı yaşam alanlarını oluşturmaktır (Kiper, 2004, s.14). Madran (1984, s.49) ise korumanın amacını; *“dünü bugüne bağlamanın yanı sıra, geçmişle geleceği bağdaştırarak kendi içinde varlığını sürdürebilen tarihi çevrenin oluşmasına yardımcı olmak”* şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bu çevrenin tarihsel görüntüsünü kaybetmemesi için önlem alınması gerektiği üzerinde de önemle durulmuştur.

Kültürel mirasın korunmasının önemi, İngiltere için hazırlanan, Planlama Politikası Rehberi’nde şu şekilde açıklanmıştır: Geçmişten günümüze kadar ulaşılmış fiziksel kalıntıların ya da yapıların, kültürel mirasın odak noktası olması ve toplumsal anlamda kimliğinin algılanmasına yardımcı olmasının yanı sıra, anıları için de önem verilmelidir. Bunlar geçmiş ve bugünün anlaşılmasına katkıda bulunan ve yeri doldurulamayan, yenilenmeyen tarihi belgeler niteliğini taşımaktadır. Bunların varlığı, yerli hikâyelerin bilinmesini, öğrenilmesini, hatırlanmasını arttırmakta ve bölgesel

karakteristik özelliklerini devam ettirmesini sağlayarak, hayat standartlarını yükseltmektedir (Ayrancı, 2007, s.10). Ayrıca kültürel mirasın korunmasının, toplumlar için taşıdığı değer ve anlam, geçmiş ile kurdukları bağın somut bir hal almasıdır. Kültürel değerlerin korunmasının bazı nedenleri ise; önceki nesilden alınan mirasın bir sonraki nesillere aktarılması, ulusal, bölgesel, yöresel, dini gibi unsurların bir kimliğini oluşturma aracı olması, toplumsal bir ürün olmasının yanı sıra estetik ve sanatsal değeri, turizm gelirinin olması gibi nedenler sıralanabilmektedir (Yeter, 2007, s.55).

Binlerce asırlık uygarlık tarihi süresince, toplumların belirli doğal çevrelerinde yaptığı kültürel unsurların korunması, günümüz şartlarında bütün ulusların ortak sorunu olarak ele alınmaktadır. Kültürel mirasın korunması, incelenmesi, devamlılığının sağlanması, hem devletlerin kimlik sorunu tartışmalarının zeminini oluşturmakta, hem de söz konusu bu kültürel unsurların toplumların ortak mirası olduğu ve böylece korunması gerektiği belirtilmektedir (Kiper, 2004, s. 10). Kültürel mirasın korunması anlayışı, Avrupa’da XVIII. yüzyılın ortalarında ilk kez ortaya çıkmış ve II. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar kapsamlı bir biçimde uygulanmıştır. Sonraki dönemlerde ise, savaşın bitmesiyle kültürel mirası koruma uygulamaları tekrardan faaliyete geçmiştir (Deniz, 2019, s.67).

Kültürel mirasa yönelik koruma çalışmaları, özellikle tarihi ve kültürel varlıkların zarara uğraması veya yıkılmasına neden olan büyük savaşlardan sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarihi kent merkezlerinin harabeye dönüşmesiyle yenileme çalışmaları yapılmıştır. Bunun sonucunda uygulanan faaliyetler çağdaş koruma bilincinin gelişmesine neden olmuştur. Koruma çalışmalarının XX. yüzyıla kadar din, egemenlik, güç ve kalıcı olmak gibi nedenlerle yapıldığını söylemek mümkündür. Koruma çalışmaları XX. yüzyılda daha çok anıt yapılar düzeyinde yoğunlaşmış, kent koruma çalışmaları için henüz yerleşmemiştir (Konak İrkit, 2019, s.7). Çünkü bu dönemde koruma uygulamaları kültürel miras unsurlarının sadece fiziksel bakımıyla kısıtlı tutulmuştur. Sadece anıtsal eserlere yönelik olarak bakım çalışmaları uygulanmıştır. Başka bir deyişle, geliştirmeye, ilerlemeye açık, işleyen bir bölge tutumundan çok, durgun ve tutucu bir koruma kaygısı taşımaktadır. Tarihsel yapıların doğal çevreleriyle bir bütünlük içinde korunması, tarihin devamlılığı olgusuna dayandırılan bütüncül bir koruma düşüncesi gerekli görülmektedir (Kiper, 2004, s.25). Bu doğrultuda Dünya Savaşları’nın etkisiyle koruma anlayışının değişme ve gelişmesiyle birlikte kentsel çevreyi de kapsamaktadır. Yukarıdaki satırlarda dile getirildiği gibi koruma anlayışı, ilkin I. Dünya Savaşı sonrasında ve 1939 yılında

başlayıp, 1945 yılında sona eren II. Dünya Savaşı, kent ölçeğinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Harabe olan veya yıkılan tarihi kent alanlarının yeniden inşa edilmesi sürecinde kentsel koruma söylemleri yaygınlaşmış, fakat 1964 Venedik Tüzüğü hükümlerine kadar bu söylemler literatüre yerleşmemiştir. Ancak 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nden sonra tarihi anıtın sadece kendisinin değil, içinde yer aldığı yerleşkenin ya da şehrin içerdiği süreç nedeniyle önem taşıdığı vurgulanmıştır (Konak İrkit, 2019, s.7).

XX. yy.'ın ikinci yarısına dek, tek yapı ölçeğine dayanan koruma düşüncesinde, Venedik Tüzüğü (1964) ile beraber alan koruma tutumu benimsenmiştir. UNESCO ile birlikte ICCROM, ICOMOS ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların yoğun gayretleri sonucunda koruma düşüncesindeki gelişmeler, 1980'li yıllar sonrasında büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönem sonrasında koruma anlayışının fiziki olan boyutunun yanı sıra ekonomik ve toplumsal boyutları da değer kazanmıştır. Öte yandan planlama aşamalarına eş zamanlı olarak koruma tutumlarında, katılımın etkilerinin de yükseldiği görülmektedir. Türkiye'de, miras koruma alanlarında yaşanan bütün bu faaliyetleri yakından incelemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda hukuki düzenlemeler ve çağdaş koruma yaklaşımlarını benimsemeye gayret göstermiştir. Eski Eserler Yasası (1973) ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası (1983), devletlerarası tutumların benimsemesinde önemli çalışmalar olarak literatürde yerini almıştır. Ayrıca 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2004) ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile koruma tutumunun hukuki boyutunda önemli değişimler gerçekleştirilmiştir (Karpuz, 2009, s.25).

Ünsal ve Pulhan (2012, s.36) uluslararası alanda kültür varlıklarının korunması ile ilgili ilk düzenlemelerin incelenmesinde, bunun savaş ve kargaşa halinde kültürel kaynakların başına gelen tahribatlar ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Savaş hukuku, örf, adet normlarıyla ilgili 1907 yılında çıkarılan IV No'lu Lahey Sözleşmesi'ne göre, dini, sanatsal, eğitim, bilim ya da hayır amacıyla yararlanılan kurumlar, yapılar, tarihsel anıtlar ve hastanelere yönelik yapılan baskınlar sert bir şekilde yasaklanmıştır (Madde 27 ve 56). Yalnız 1950'li yıllardan sonra kültürel miras konularında yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, mirasın taşıdığı bilimsel ya da estetik-sanatsal önemin yanında, toplumların ortak mirası olduğundan dolayı da koruma altına alınması gerekliliği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Aksoy ve Enlil, 2012; Ünsal ve Pulhan, 2012; Uysal, 2018; Konat İrkit, 2019). Kültürel mirasın korunması, çatı altında toplanan birçok ulusal ve uluslararası kurum, kuruluş, sözleşme, tüzük bulunmaktadır. Bu uluslararası

sözleşmelerden biri olan Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi'nin önsözünde “*Her millet dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğu cihetle, hangi millete ait olursa olsun, kültür eserlerine karşı vaki olacak tecavüzlerin bütün insanlığın kültür mamelekine karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağı*” şeklinde ifade edilmiştir (Lahey Sözleşmesi, 1954, s.1).

2000’li yılların başlarında ise, kültürel miras varlıkları, kültürel çeşitliliğin çoğalması ve kültürlerarası görüşmelerin geliştirilmesi adına önemli bir kaynak olarak ele alınmaktadır. 2001 tarihinde de kültürel çeşitliliği ile ilgili UNESCO raporlarında kültürel miras değerleri, yaratıcı kaynağı olarak belirtilmiş ve hemen her şekilde koruma altına alınması, zenginleştirilip geliştirilmesi, bireyin tecrübesinin ve amaçlarının bir tarihi belgesi olarak gelecek nesillere aktarılması vurgulanmıştır. Böylelikle, yaratıcılık bütün çeşitliliğin içinde teşvik edilmekte ve kültürler ile etkili bir görüşme hissedilmiş olmaktadır. 2003 tarihinde ise, kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması ile ilgili UNESCO anlaşma tutağında nesilden nesile devredilen somut olmayan kültürel miras, bireylerin ve toplumların bölgeleriyle, doğayla ve geçmişleriyle, çevreleriyle bağlantılı olarak, sürekli olarak tekrardan yaratılmakta ve bu onlara sürdürülebilirlik ve kimlik olgusu vermektedir. Böylece, kültürel çeşitliliğe ve bireyin yaratıcılığına olan itibarına da katkıda bulunmaktadır (Ünsal ve Pulhan 2012, s.36).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun da korunması gereken kültür ve tabiat varlıkları şu şekilde sıralanmıştır (www.mevzuat.gov.tr, 2021);

- ✓ Korunma altına alınması gereken doğal varlıklar ile XIX. yy sonuna dek yapılmış taşınmaz yapılar,
- ✓ Kesinleştirilen yıllardan sonra yapılmış, önem ve karakteristik özellikleri açısından Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından korunması gerekli görülen taşınmaz yapılar,
- ✓ Sit alanı içerisinde yer alan taşınmaz kültür kaynakları,
- ✓ Ulusal geçmişimizdeki değerleri nedeniyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmadan Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler,

- ✓ Ancak, koruma kurullarınca mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri açısından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar,
- ✓ Kale, sur, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve istihkâmlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar; kaya mezarlıkları, resimli mağaralar, Tümülüsler, akropol ve nekropoller, höyükler, ören yerleri, yazılı, resimli, kabartmalı kayalar, harabeler, köprüler, han, kümbetler, türbeler, kitabeler, hamamlar, medreseler, kervansaraylar, su kemerleri, sarnıçlar, kuyular, su yolları, tarihi yol kalıntıları, eski sınırları belirleyen delikli taşlar, mesafe taşları, dikili taşlar, tersaneler, tarihi saraylar, evler, konaklar, köşkleri, yalılar, sunaklar, rıhtımlar, camiler, mescitler, namazgâhlar, imarethaneler, musallalar, çeşmeler, sebiller, darphaneler, şifahaneler, muvakkithaneler, tekkeler, zaviyeler, kapalı çarşılar, mezarlıklar, bedestenler, sitler, sandukalar, hazineler, sinagoglar, arastalar, bazilikalar, manastırlar, kilise, külliyeler, anıtlar, duvar kalıntıları, peri bacaları, freskler, mozaikler taş kabartmaları, tarihi mağaralar, kaya sığınağı, karakteristik gösteren ağaç ve ağaç grupları ile benzerleri, taşınmaz doğal varlıkları örneklerindendir.

Ayrıca kültürel mirasın korunması, bölgeye ekonomik bir gelir kaynağı kazandırmaktır. Ülkelerin günümüz şartlarında korumayı, ekonomik bir taktik olarak ele almaktadırlar. Kültürel miras varlıklarının kazanımı, bölge halkının, yerel ekonomisinin canlandırılmasına ve yeni iş olanakları sağlamaktadır (Yeter, 2007). Kültürel miras varlıklarının korunması sonucunda aşağıda yer alan fırsatlar gün yüzüne çıkmaktadır (Kiper, 2006, s.19-20);

- ✓ Ulustaki kültürel çeşitliliklerin bilinmesi,
- ✓ Bölgesel karakteristik özelliklerin korunabilmesi,
- ✓ Aidiyetlik duygusu ile yerli, yöresel ve milli kimlik duygusunun geliştirilmesi,
- ✓ Toplumsal imajın arttırılmasıyla birlikte, maddi ve manevi kazanç sağlanması,
- ✓ Yerel ekonominin canlandırılması ve bölge gelirine destek sağlanması,
- ✓ Var olan tarihi yapı stokunun onarılması sonucunda işlevsellik verilmesi,

- ✓ Kültürel miras değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılması,
- ✓ Toplumsal bilincin ve refahın artırılmasıdır.

Kültürel miras varlıklarının korunma sebepleri, korumaya değer atfedilen miras niteliği ile korunma amaçları doğrultusunda farklı boyutlarda temellendirilmektedir. Bu doğrultuda yerel, yöresel, bölgesel, ulusal ve dünya çapında koruma boyutlarından bahsedilmektedir. Yukarıda da verildiği gibi, koruma alanlarında yerel ölçek olarak tarihi kentler de önemli bir unsur olabilmektedir. Ayrıca miras alanlarındaki koruma çalışmalarında tek bir hedef doğrultusunda yönelmenin, uzun süreçte kültürel varlıklarının tahribata uğraması sonucunun riski göz önüne alınmalıdır. Kapsamlı ve bütüncül bir koruma uygulamasında, kriterleri çok boyutlu değerlendirilerek sağlam bir zeminde kurulmalıdır. Korumaya değer atfedilen yapıların, tarihsel, estetik, sanatsal, toplumsal, sosyal, kültürel ve kullanma değerleri gibi çok çeşitli durumları itina ile ele alınmalıdır. Aynı zamanda bu kültürel değerlerinin korunma altına alınması, toplumsal kalkınmada etkili bir araç olarak kabul görülmektedir. Çünkü miras koruma çalışmaları, bölge geneline yeni bir ekonomik hareketlilik katmaktadır. Günümüz şartlarında birçok ülke korumayı ekonomik gelişme taktiği olarak kullanmaktadır. Bu doğrultuda tarihi ve kültürel bölgeler doğru bir planlama stratejisi içinde değerlendirildiğinde, yerel ekonomiyi canlandırmakta, vergi gelirlerini artırmakta ve yeni iş imkânları sunmaktadır (Kiper, 2004, s.19-20).

Kültürel miras değerlerinin sürdürülemez ve yenilenemez bir kaynak olmasından ötürü, özgünlüğünü, otantikliğini kaybetmesi ya da yok olması gibi durumlarda geri dönüşümünün hiçbir zaman olmayacağını asla unutulmaması gerekmektedir. Kültürel miras, zamanında ve doğru bir planlama ile koruma tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Koruma çalışmalarında önemli rol üstlenen koruma uzmanları dışında, turizm sektörü, yerel halk ve yerel yöneticiler gibi alanlarda çalışan kişilerin de bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, mirasın korunması konusunda sadece çevrenin fiziksel yapısının korunmasıyla mümkün olması olanaksızdır. Doğru ve bilinçli bir koruma amacıyla ilkin alanın, bölgenin ya da mekânın ruhu ve bu alanı oluşturan toplumsal ve kültürel değerlerin korunması gerekmektedir. Bu değerler öncelikle kültürel, özgün ve otantik kimliği, başka bir ifadeyle, yaşayış kültürünü oluşturan unsurları açıklamaktadır. Bu doğrultuda yerel halk tarafından oluşturulan ve nesilden nesillere aktarılan yaşayış tarzının, kültür etkinliklerinin, tarihsel ve estetik özellikler ile alakalı varlıklarının, tanımlarının ve

anlamlarının korunması açısından önemlidir. Bununla beraber, miras alanının ya da bölgenin doğal çevresi, karakteristik özellikleri, topografya özellikleri gibi çevresel şartlar; doğal- kültürel- tarihi, kentsel-kırsal gibi ilişkilerin olmadan muhafaza edilmesi düşünülmemektedir. Bu karakteristik özellikler ve ilişkiler tümünün oluşturduğu toplumsal ve kültürel yapıların korunmadığı takdirde, kültürel unsurlarının ya da geleneksel yaşam alanlarının mekânsal yapısının korunması ve doğru bir şekilde sürdürülebilirlik açısından gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olmayacaktır. Bu doğrultuda çeşitli koruma uygulaması için öncelikli amacın “*varlık nedeninin anlaşılması*” olmalıdır (Sağıroğlu, 2016, s. 579).

Sonuç olarak günümüze ulaşmış sınırlı sayıdaki kültürel miras unsurlarını, kolayca bozulmaya uğrayan ve yenilenme imkânı olmayan hızlı bir şekilde arttan tarımsal çalışmaların, kentleşmenin ve sanayi gelişmelerin etkisi ile yoğun bir şekilde tahribata ve geri dönüşümü olmayan zararlara uğramaktadır. Ayrıca, insanlığın tarihi açısından önem taşıyan kültürel değerlerinin bulunduğu bütün tarihi tabakalar; yapılaşmaların, sanayilerin, savaşların, olayların, merkezi ve yerel yönetimlerin büyük ölçekli karayolu, baraj, gibi imar çalışmaları ile çeşitli ihmallerin etkisiyle tek tek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Toplumların ortak miras unsurlarının yaşatılması konusunda dünya çapında var olan bu problemler, zaman içerisinde ulusal ve uluslararası düzeyde bazı koruma kurallarının oluşturulmasını, kültürel değerlerin dokümantasyon ilkelerinin saptanması ve belirlenmesi gerekli kılmıştır. Bu bağlamda dünya çapında ve ülkelerde bazı yönetmelikler, yasalar, ilkeler, tüzükler ve sözleşmeler oluşturulmuştur. Bu süreç zarfında var olan koruma tutumlarının çok tabakalı bölgelerin çok boyutlu problemlerin karşısında yetersiz kalması durumunda, hem çeşitli kent bilimcileri hem de mühendislik disiplinlerinin ve arkeologların birlikte çalışmalarının devam etmesine yönelik gayret ve çabalar sürat kazandığı görülmektedir. Miras koruma uygulamalarının ortaya çıktığı günden, bugüne dek yaşanan bu değişimler günümüzdeki kültürel miras değerlerinin korunmasına yönelik yaklaşımlarının da son derece önemli değişikliklere uğratmıştır.

2.1.1. Kültürel Mirası Koruma Yolları

Kültürel mirası korumaya yönelik olan bütün düşünceler, evrensel bir söylem ortaya koymuş ve koruma uzmanlarının birlikte tanımladıkları bir koruma kavramı, teknolojisi ve uygulama teknikleri hazırlanmıştır. Bu doğrultudaki çalışmaların, bu

söyleme paralel olarak her alanda aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum İtalya’da çalışan mimar Ambrogio Annoni’nin dile getirdiği “*ğicaso per caso*” (her durumun kendine özgü olduğu) ilkesiyle açıklanabilmektedir (Yeter, 2007, s.67).

Kültürel mirası koruma yolları konusunda farklı yaklaşımlar ortaya konulmakla birlikte, temelde ekonomik, politik, toplumsal ve mekânsal boyutlara dayanmaktadır. Bu bağlamda kültürel mirasın koruma yolları ya da yöntemleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Kiper 2004, s.14; Ahunbay 2009, s.96-105; Yıldız 2011, s.20-21):

Preservasyon (Preservation/Koruma): Miras yapılarında hiç bir değişiklik yapılmaksızın var olduğu gibi aynen korunması yöntemidir. Başka bir deyişle preservasyon, bir yapının zamanla değişmesini engellemek adına gerçekleştirilen uygulamaların tümünü kapsamaktadır. Koruma uzmanları *preservasyon* kavramını açıklarken sonuçlarına değil de amacına yoğunlaştığını açıklamaktadırlar. Özdağ’a (2015, s.10) göre *preservasyon* kavramı, kültürel bir kaynağın fiziksel ve kimyasal tahribatının en aza indirgenmesi, varlığının devam etmesinin sağlanması, bilgi bulunduran herhangi bir içeriğinin yok olmasının engellemesi amacıyla yapılan uygulamalardır.

Restorasyon (Restoration): Kültürel değer taşıyan yapılara yönelik minimum müdahale ile yapılan korumadır. Eserin orijinaline yönelik onarımını ve sağlamlaştırmasını içeren koruma yöntemidir. Başka bir ifade ile biyolojik, fiziksel, kimyasal ve mekanik gibi ya da diğer zararlı unsurlar nedeni ile bütünlüğü tahrip olmuş ve bozulmuş bir kültürel değer, yapılırken kullanılan yöntem ve malzemeler ile belge özelliğine ve fiziki yapısına zarar vermeden aslına uygun biçimde yapılan faaliyetlerdir. Kısacası restorasyon uygulaması eserin aslını bozmadan onarma yöntemidir. Ancak bu uygulamayı yaparken yapıları özelliklerine göre korumak ve olabildiğince az müdahale ile sağlamlaştırma işlemi gerekmektedir (Özdağ, 2015, s.5).

Dünya genelinde çeşitli durumlarda tarihsel ve özgün özelliklerinin yok olması ile karşı karşıya olan sayısız birçok eser, restorasyon yöntemi ile kurtarılmaya çalışılmaktadır. Restorasyon faaliyetleri “*proje hazırlama*” ve “*uygulama içerikli*” olmak üzere iki temel aşamadan oluşmaktadır. Proje hazırlama aşamasında, restorasyon projesi (yapının alacağı işlev ile yeni durumunu belirtir), rölöve projesi (yapının günümüzdeki mevcut durumunu belirtir) ve restitüsyon projesi (yapının ilk yapıldığı dönemdeki durumunu belirtir) olmak üzere üç farklı uygulama gerçekleştirilmektedir. Hazırlanan bu çalışmalarda uygun bir şekilde yapının onarımı için şüphesiz hem uygun

nitelikteki malzemeye hem de yeterli düzeydeki donanımına sahip yapı teknik elemanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle tarihi yapının önce restorasyon projesi hazırlanmakta ve daha sonra bu proje yapı üzerinde uygulanmaya geçirilebilmektedir. Bütün müdahalelere rağmen ayakta kalamayan bir tarihsel yapının rölöve ve restitüsyon projelerine rekonstrüksiyon yöntemiyle tekrardan yapmak önemli bir emek olacağı düşünülmektedir. Tarihsel yapıtların, sitlerin ve anıtların rölöve projeleri daha önceden hazırlanmış olması, muhtemel olan yıkımlar, bozulmalar, tahribatlar sonrasındaki korunma uygulamalarını kolaylaştırmakta ve mümkün kılmaktadır. Sayısı onları geçen Avrupa ülkelerinde savaşlar esnasında ya da sonrasında yıkılan yapılar, bu rölöve projeleri sayesinde yeniden yapılabilmektedir. Diyarbakır Tarihi Malabadi Köprüsü bu koruma yöntemine örnek verilebilir (Halifeoğlu, Noyan ve Halifeoğlu, 2017).

Konservasyon ve Konsolidasyon (Conservation ve consolidation): Yapıların yapısal bütünlüğünü devam ettirecek biçimde, orijinal esere fiziksel, birebir müdahaleyi de içeren koruma yöntemidir. 1964 yılında imzalanan Venedik Tüzüğü ve uluslararası kurum ve kuruluşların kabul ettiği ortak bilimsel tanıma göre; *“kültür varlıklarının fiziksel, kimyasal ve biyolojik yapılarında değişikliğe yol açmadan özgün işçilik ve sanatsal niteliklerini değiştirmeden, geriye dönüşü mümkün olan yöntem ve malzemeler kullanılarak uygulanan, objenin ömrünü uzatmayı amaçlayan işlemlerin tamamına koruma (konservasyon)”* denilmektedir (Çetin, Uzun, Şay ve Saraç, 2019, s.102). İstanbul Ayasofya bu yönteme örnek gösterilebilir.

Rekonstitüsyon (Reconstitution): Yapıtların parçalara bölünerek aynı alanda veya farklı bir mekânda koruma altına alınan parçalarla yapıtın tekrardan yapılma işlemidir. Doğal afetler veya savaşlar esnasında yıkılan kısımlarının tekrardan bir araya getirilmesi “rekonstitüsyon” türünde bir koruma yöntemidir. Antigua Katedrali bu koruma yöntemine örnek gösterilebilir.

Rekonstrüksiyon (Yeniden yapım): Yıkılan yapıtların ya da eserlerin aynı anlamda yeniden yapılma işlemidir. Tamamıyla yıkılmış, yıpranmış, yok olmuş veya harabe halinde olan bir yapının, sitin ya da anıtın elde bulunan belgelere dayanarak tekrardan, yeniden yapılmasıyla eski işlevini canlandırmasına yönelik koruma uygulamalarıdır. Bu koruma anlayışı daha çok yitirilen tarihi anıtlara, yapılara ve sitlere yönelik bir çalışma yöntemidir. Rekonstrüksiyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi için yapının fotoğrafları, teknik verileri, çizimleri, rölöve gibi grafik belgelerin bulunması gerekmektedir. Örneğin, savaşlar esnasında tahrip olan ve yıkılan Mostar Köprüsü’nün, seneler önce

hazırlanan ve düzenlenen rölöve projesine göre tekrardan inşa edilmesi bu yöntemle verilebilecek en önemli örneklerden bir tanesidir.

Replika (Replication): Yapıların, anıtların aynısını başka alanlarda birebir kopyalamak anlamına gelen bir yöntemdir. Replikalar, genellikle orijinal, özgün yapılar ile aynı zamanda farklı alanlarda bulunabilmektedir. Bir yapının, anıtın ya da eserin aynısını inşa etmeye çalışması tarihsel olarak bir anlam veya değer taşımasa da, geleneği yaşatma ve devam ettirme bakımından korumaya yönelik olabilmektedir. Şanlıurfa’da bulunan Göbekli Tepe’deki taş sütunlarının bir replikası yapılarak New York, Berlin ve İstanbul Havalimanı’nda sergilenmesi bu yöntemle örnek olarak verilebilmektedir.

Renovasyon (Yenileme, Yeniden Kullanım ve Yeni İşleve Uyarılama): Zaman ile farklılaşan yaşam biçimi ve ona ilişkin istekler sebebiyle birden fazla tarihi yapı, anıt, eser özgün ve orijinal işlevini yitirmektedir. İlk inşa edildiği dönemde, yapılaşma amacından farklı bir işleve hizmet etmek için uyarlanmaktadır. Bu doğrultuda tarihi anıtlara veya yapılara işlevsellik kazandırılarak korunmasına ve sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Renovasyon, tarihi yapıtların yıkımdan kurtarılması için önemli bir araçtır. 1964 tarihinde kabul edilen Venedik Tüzüğü’nün 5. Maddesi’nde *‘‘Anıtların korunması her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için bu çeşit kullanım arzu edilir, ancak bu sebeple yapının planı veya süslemeleri değiştirilmemelidir. Fakat bu sınırlar içerisinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir’’* şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklama sonucunda yeniden kullanım ya da yenileme (renovasyon) ile ilgili temel tutumlar ana hatlarıyla belirtmiştir. Öte yandan mevcut yapıları yeni işlevler amacıyla değiştirmek yeni bir olay değildir; eskiden, yapısal olarak güvenli olan yapılar, değişen ihtiyaçlara ya da yeni işlevler şeklinde uyarlanmıştır. Örneğin, Rönesans Devri’nde, tarihi anıtlar yeni kullanımlar amacıyla dönüştürülmüş ya da Fransız Devrimi esnasında dini yapılar, el konulup satıldıktan sonra endüstriyel işlevler ya da askeri kullanımlar için dönüştürülmüştür. Yeniden kullanımı (renovasyon) tarihi anıtları korumanın bir yöntemi olarak kabul edilmektedir (Plevoets ve Cleempoel, 2011). İzmir Tarihi Türe Bedesten’i bu yöntemle örnek olarak gösterilebilir (Üstünes, Sarıyıldız, Korunmaz ve Güleç Korunmaz, 2017). Bu yöntemle verilebilecek başka bir örnek ise, Diyarbakır Tarihi Hasan Paşa Hanı’nın şuan kafe olarak kullanması ya da Tarihi Diyarbakır Konaklarının bugün Cahit Sıktı Tarancı ve Ahmet Arif Müzesi olarak yeni işleve uyarlanmasıdır.

Reintegrasyon (Bütünleme): Yapıların ya da sitlerin bir kısmı hasar görmüş veya yok olmasıyla ilk yapıldığı dönemdeki bütünlüğüne kavuşacak şekilde geleneksel ya da

modern malzemeler kullanılarak gerçekleştirilen bir koruma yöntemidir. Bütünleme-reintegrasyon uygulaması tarihi yapılar için önemli bir koruma yöntemidir.

Taşıma: Doğal afetler, jeolojik yapı ya da bayındırlık etkinlikleri (yol ve baraj yapımı gibi) bir tarihi yerleşimin bulunduğu bölgede korunmasını zorlaştırabilmektedir. Taşıma yöntemiyle tarihi anıt veya yerleşkenin daha önceden belirlenen uygun bir bölgeye taşınmasıyla yeni yerinde devamlığını sürdürmesi gerekebilmektedir. Taşıma uygulamaları, tarihi yapıtların yapım tekniğine, kullanılan malzemesine ve boyutlarına göre çeşitli metotlarla gerçekleştirilmektedir. En rahat ve pratik taşıma yöntemi, anıtın bütün parçalarının numaralandırılarak sökülmesi, taşınacak alanda da kurulmasıdır. Ayrıca son dönemlerde oldukça kullanılan dünya çapında özellikle inşaat ve petrol endüstrileri, tersane ve açık deniz endüstrisi, karayolu taşımacılığı, tesis şantiyeleri ve hatta hareketli petrol platformları gibi birçok endüstri sektöründe kullanılan SPMT (kendinden tahrikli taşıyıcı modül) olarak adlandırılan taşıyıcı sistem sayesinde anıtsal yapıların bir bütün olarak taşınmasını sağlayan oldukça maliyetli bir yöntem de kullanılmaktadır. Söz konusu bu taşıma yöntemi; çok yönlü, manevra doğruluğu ve geniş aksesuar yelpazesi sayesinde kendinden tahrikli modüler taşıyıcı sistemi ile 2019 yılında Hasankeyf ilçesinde Zeynel Bey, İmam Abdullah ve El Rızk Cami gibi binlerce ton ağırlığındaki kültür varlıklarının bir bütün olarak yeni yerleşim yerine taşınmasında kullanılmıştır.

Güçlendirme: Yapıların mevcut güvenlik düzeyinin işlevsel değişikliğini veya standartlar gereği olarak arttırılması için yapılan strüktürel (yapısal) müdahalelerin tümünü kapsamaktadır. Kültürel mirasın mimari bütünlüğünü bozmadan, aşağıda yer alan kurallar kapsamında ve buna uygun geliştirilecek organizasyonlar doğrultusunda uygulanmalıdır (ICOMOS, Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, 2013):

1. Geleneksel yöntemlerle yapılmış yapıtlarda strüktürel güvenliği yükseltmek için yapılacak olan müdahaleler yapıtın orijinal strüktürel biçimini değiştirmemeli ve geri dönüşümü olmalıdır.
2. Erken modern ve çağdaş yapıt strüktürleri söz konusu olduğunda, özellikle resmi kullanımlarda olması halinde, yapıtın orijinal özelliklerinin başkalaştırılmasına yol açılmaması öngörülür.

Yukarıda anlatılan koruma yolları içerisinde en ideal yöntem “*preservasyon*” dur. Çünkü tarihi yapıların, anıtların ve sitlerin tahribatına yol açacak durumlara engel olup, bunların yapıldıkları ilk haliyle yaşatmak demektir. Fakat bunları rahat bir yöntem olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu bağlamda diğer koruma yöntemleri ya da

yolları gündeme gelmektedir. Bunların içerisinde özellikle “restorasyon” daha çok uygulama imkanı bulunmaktadır. Restorasyon haricindeki öbür koruma yolları ise daha az başvurulmakla birlikte önemli ve kritik görülmektedir.

2.1.2. Kültürel Mirası Koruma Nedenleri

Bu kısımda kültürel mirası koruma nedenlerinden en önemlileri olan turizm ve sürdürülebilirlik kavramları üzerinde durulacaktır.

2.1.2.1. Turizm

Turizm kavramının kökeni itibariyle “*bir noktadan başlayarak tekrar aynı yere gelmek veya bir nokta etrafından dönmek, hareket etmek*” anlamına gelen Latince “*tornare*” kelimesinden gelmektedir (Türksoy, 2016, s.1). Turizm kavramı, “*insanların sürekli yaşadıkları bir yerden bazı nedenlerden dolayı başka yerlere gitmeleri, en az 24 saat kalıp bir gece konaklama, yeme içme, eğlenme, dinlenme gibi faaliyetlere katılmalarını kapsayan ilişkiler bütünü*” olarak tanımlanmaktadır (Erkol Bayram, Bayram ve Karaçar, 2017, s.180). Zamanla turizm kavramı farklı doğrultulardan ele alınan çeşitli tanımlarla anlatılmaktadır. Bu bağlamda turizmi ekonomik bir faaliyet olarak ifade edilmektedir. Turizm endüstrisi, turistlerden sağladıkları yararlarla odaklandıkları için ürünü tüketiciye götürmek yerine, tüketiciyi üretim alanına getirmektedir. Ayrıca insanların merak dürtüsü ile beraber günlük yaşamın getirdiği stres ve yoğun çalışma temposundan uzaklaşma arzusunun ortaya çıkardığı turizm faaliyetlerin istihdam yaratması, yöreler arası sosyal, kültürel ve ekonomik dengesizliği gidermesi, döviz yaratıcı fonksiyonu ile ödemeler dengesine yaptığı olumlu katkı, turizm hareketini ön plana çıkarmıştır (Türksoy, 2016, s.1-2). Bacasız sanayi olarak da nitelendirilen turizm, hiç şüphesiz günümüz dünyasında yer edinmiş önemli sektörlerden birisidir. Geçirmiş olduğu dönüşümler bakımından son derecede zengindir. Geçmiş dönemlerde genellikle üst gelir gruplarına yani zengin bireylere hitap eden turizm hareketi, daha sonra geniş grupların da katıldığı, eğlendiği, öğrendiği ve dinlenmek adına önemli paralar harcadığı bir sektör haline gelmiştir (Özdemir, 2007, s.131). Turizm, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik dokusunda önemli bir rol oynamaktadır (McKercher, Ho ve Du Cros, 2004). Böylelikle, evrenin en önemli canlı, toplumsal, sosyal ve kültürel etkileşim şekillerinden birisi durumuna gelmiştir. Öte

yandan kalkınmada itici rol oynamakta ve sayılı ekonomik etkinliklerde önde gelmektedir. Kalkınmakta olan devletlerin önemli bir ihracat alanıdır. Döviz getirmesi, iş imkânlarının sağlanması ve kalkınma için gerekli olan olanakların yaratılması açısından turizm önemli bir sektör alanıdır. Bununla birlikte turizm, bölgesel koruma adına devletlerarası önemli bir kazanç sağlarken, kültürel miras unsurlarına da ekonomik canlılık kazandırmaktadır. Turizm sektörü, kültürlerin birbirlerini öğrenmeleri, tanımaları ve anlamaları adına bir araya gelmekte, karşılıklı hoşgörü ve saygıyı teşvik etmektedir (Alagöz, Çalık ve Güneş, 2018, s.175).

Günümüz şartlarında turizmin sağladığı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal etkiler, bilhassa ülkelerarası ilişkilerde giderek önem kazanmaktadır. Bu gelişme, sadece uluslararası turizmden geniş pay almakta olan gelişmiş devletlerde değil, bunun yanında gelişmekte olan devletlerde de turizme verdiği önem giderek artış göstermektedir. Turizm sektörü uluslararası çapta büyük istihdam olanakları yaratmaktadır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası düzeyde turizm sektörüne verilen değer artmakta, turizm trend çeşitliliğini genişletmekte ve yeni alanlar yeni turizm türleri kişilerin ilgi odağı olmaktadır (Emekli, 2005, s.100). Turizmin dünya ekonomisinde önemli bir yer almasıyla beraber, devletler turizm kazancıyla kalkınmalarını sağlamak amacıyla, sahip oldukları kültürel varlıklardan daha etkin yararlanmaya başlamışlardır. Kültürel miras varlıklarının turizme kazandırılması, mevcut kullanımlarının daha aktif hale getirilmesi, devamlılığının sağlanması ve bunlara verilen önemin ziyaretçiler nezdinde ortaya konması için çalışmalar hız kazanmıştır (Varol, 2017). Kültür ve miras turizmi, turizm sektöründe hızla ivme kazanan ve en dikkat çeken bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Fyall ve Garrod 1998; Chhabra, Healy ve Sills 2003; Timothy ve Nyaupane 2009; Timothy, 2014; Richards, 2019). Ayrıca kültürel miras alanlarının kullanımında turizm önemli bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin, bölgenin veya kasabanın kimliğini ve kültürel geleneklerini ifade ettikleri için tarihi anıtlar ve ören yerleri turizmin gelişmesi adına en değerli kaynaklardır (Conti, 2015).

Kültürel miras değerleri turizm hareketliliklerini destekleyen önemli bir çekicilik unsurudur. Bunun nedeni kültürel miras değerlerinin taklit edilemez oluşlarından kaynaklanmaktadır. Taklit edilemez olmaları sebebiyle bulundukları bölgeden ya da alandan başka hiçbir yerde deneyimlenme imkânları bulunmamaktadır. Dolayısıyla kültürel miras varlıkları turizm endüstrisinin lokomotif çekiciliklerinden biridir. Bu kapsamda herhangi bir kültürel miras sahipliği beraberinde pazarlama alanında en fazla

ihtiyaç duyulan gücü ve rekabet avantajını getirmektedir. Doğal olarak turizm işletmecileri, turizm pastasından pay alabilmek için kültürel mirası her fırsatta kullanmaktadırlar (Arslan Kalay ve Yenişehirlioğlu, 2017, s.1022-1023). Öyle ki, kültüre dayalı turizm, son zamanlarda UNWTO tarafından uluslararası tüketiminin önemli bir öge olarak tekrardan kabul edilmiş, toplamda genel olarak turizm seyahatlerinin %39'dan fazlasına karşılık gelmektedir (Richards, 2019). Bu verilerden de anlaşılabileceği üzere, kültürel miras turizmi en fazla rağbet ve ilgi gören turizm türleri arasında yerini almaktadır. Kültürel miras değerleri, özellikle tarihi anıtlar ve merkezler, turizm için her zaman birincil cazibe merkezi olmuştur (Conti, 2015). Bu konuda kültürel miras uzmanları, ekonomik kazanç için kültürel değerlerin tahrip olduğu ve tehlikeye atıldığını savunurken, turizm taraftarları ise, turizmin herhangi bir bozucu etkiye sahip olmadığını ve değerlerinin tehlikeye atılmadığını savunmaktadırlar. Bu iki paydaş grup arasında ortak değer bulunarak payda da miras değerlerinin fırsatlar yarattığı ve böylece karşılıklı olarak yararlı sonuçların elde edilebileceği söz konusudur. Literatürdeki verilere bakıldığında, iyi planlanan ve yönetilen bir destinasyonda kültürel miras varlıklarının koruma altında olacağı algısı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda turizme konu olan kültürel miras değerleri yerel toplumların, ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak kalkınmasında kritik bir öneme sahiptir. Turizmin bir çeşidi olan kültür turizmi, insanları kültürel kökenine yeniden getirmekte ve insanlığın tarihe ya da kültüre olan ilgisini canlandırmaktadır (McKercher, Ho ve Du Cros, 2004).

Turizm sektörünün kültürel miras kaynaklarının koruması amacıyla stratejiler geliştirmesi ve bu alanda farkındalık yaratarak miras değerleri üzerinde artı bir etkiye sahip olduğu söylenilebilir. Ziyaretçilerin, bir bölgenin tarihi yapılarına ve miras unsurlarına gösterdiği ilgi, alaka önceden yerli toplumun fark etmediği değerleri korumasına ve sahip çıkmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte yöresel mutfağı, dansları, ritüelleri, giysileri ve bölgeye özgü geleneksel sanatları bölge kültüründe ziyaretçiler tarafından ilgi ile karşılanmaktadır. Fakat bölgede gelişmekte olan turizm hareketliliği, kültürel miras özelliği taşıyan tarihsel yapılara ve alanlara geri dönüşümü zor sorunlar da ortaya çıkarabilmektedir (Eryücel, 2018, s.15). Bu bağlamda kültürel miras değerlerini, anıları ve yaşanmışlıkları ile realist bir biçimde korunmaları gerekli kılınmaktadır. Taşınmış oldukları özgün değerler için gerçekleştirilecek olan turizm planlamaları, kültür unsurlarının yapısını, estetiğini, doğal ve kültürel manzaralarını, toplumsal ve kültürel kapsamalarını, genel görsel bağlamını da dikkate alınmalıdır. Bu

gelişmeler uygulanırken de önemli bir yere sahip olan geleneksel malzemelerin kullanımı tercih edilmeli, yörenin geleneksel el sanatlarını, mimari tarzını ve karakteristik özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Gögebakan, 2015, s.66). Doğru bir şekilde planlanan ve yönetilen turizm, aynı zamanda bir ulusun kültürel mirasının korunmasında hayati bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Kültürel mirasın korunması, tarihi, medeniyet konusunda farkındalığın ve gururun artmasına yol açmaktadır. Turizm, el sanatları ve geleneksel gösteri sanatları için daha geniş bir himaye sağlayarak ulusal kültürün korunmasına ve geliştirilmesine de yardımcı olmaktadır. Bu nedenle UNESCO'nun endişesi, kültür turizminin gelişimini bir amaç olarak değil, bir toplumun kültürünün, fiziksel ve somut olmayan mirasının ve çevresinin korunması ve geliştirilmesi için bir araç olarak teşvik etmektir (Engelhardt, 2005). Çünkü turizm, kültürel mirasın korunmasında, kalkınmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel mirasın turizme açılmasıyla birlikte kültürel miras unsurları restorasyonu yapılarak korunmaktadır. Kültürel miras alan yöneticileri, kültür varlıkları yerel halka ve ziyaretçilere düzgün bir biçimde sunulmasına ayrıca özen göstermektedir. Turizmden sağlanan kazanç ve diğer avantajlar yeniden kültürel mirasın bakım ve onarımında kullanılmalıdır (Duman, 2020, s.27). Kültürel mirasın turizme tahsis edilmesi fayda sağlayabilir, ancak uygun planlama yapılmazsa bazı riskler de ortaya çıkabilmektedir. Bunların arasında taşıma kapasitesinin aşılması, miras değerinin ve anlamlarının yorumlanmasındaki sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedir (Conti, 2015). Bununla beraber, kültürel mirasın turizme açılmasıyla sağlanan yararlar, ziyaretçileri büyük olasılıkla bir daha hiç karşılaşmayacakları bir ulusun tarihi ya da belirli bir yörenin tarihini ve kültürünü öğrenmeye fırsat vermesidir. Turizm kültürel, tarihi ve doğal alanların sıkı bir biçimde kontrol altına alınarak korunması üzerinde olumlu etkiye sahiptir (Duman, 2020, s.27).

Turizm ve koruma farklı bir ilişki ağı gibi görünebilir, ancak uygun yönetimle bir sinerji geliştirilebilmektedir. Yani turizm ve kültürel miras birlikte düşünülmeli ve bu doğrultuda planlanıp yönetilmelidir. Turizm endüstrisinin yeniden düzenlenmesinde UNESCO'nun özel rolü, yerel çaba, kamu-özel ortaklıkları aracılığıyla miras koruma ve yönetiminde yerel düzeydeki içsel kapasiteyi eğitim yoluyla güçlendirerek topluluk gelişimi ve mirasın korunması arasındaki bağlantılarını teşvik etmektir. Kültürel geleneklerin ve uygulamaların sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma için en istikrarlı temeli sağladığını kabul ederek, kültürün kalkınmadaki temel rolünü teşvik etmeye çalışmaktadır. Böylelikle turizmi kültürel ve çevresel koruma için uygun bir

araç haline getirmek adına, çeşitli konuların ele alınması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bunlara aşağıda ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir (Engelhardt, 2005);

- Turist potansiyelleri için bilgi (tanıtım),
- Turizm ürünlerinin kalitesi (özgünlüğü-otantiklik) ve yerleşim/mekân (yorumlama),
- Bir yerleşim yerinin taşıma kapasitesine göre alanın korunması ve yönetilmesidir. Bu durum, turizm endüstrisinin profesyonel koruma uzmanlarıyla işbirliği yapmasını ve onların gözetiminde çalışmasını gerektirmesi,
- Turizmin ihtiyaç duyduğu bakım ve sunum açısından yerleşim yerlerinin artan ihtiyaçlarının azalan kamu fonlarından değil, turizm sektörünün kar gelirlerinden karşılanabilmesi adına finansmanın sağlanması gerekliliği,
- İçsel planlama, yerli yönetim ve etkilenen yerel topluluk tarafından kar paylaşımının sağlanmasıdır.

Sonuç olarak turizm, alanlara gelir getirerek, kültürel mirası geliştirme ve koruma potansiyeline sahiptir. Benzer şekilde, turizmin getirdiği döviz ve yatırımlar, geleneksel inşaat endüstrilerini yeniden canlandırma gücüne sahiptir. Ancak turizm, dayandığı somut ve somut olmayan kültürel mirası geliştirme ve koruma potansiyeline sahipken, yönetilmediği ve kontrol edilmediği takdirde, aynı değerli kaynağı bozabilir ve geri döndürülemez bir şekilde zarar verebilmektedir. Kısa süreli kârlı bir kazanç sağlamasına rağmen, plansız turizm, tarihi ve kültürel kaynaklara verdiği sayısız zararlar, dolayısıyla değerlerinin üstünü çizdiğine dair birçok örnek bulunmaktadır. Aynı şekilde, planlanmamış turizm de bir topluluğun öz imajını ve kültürel kaynaklarının geri dönüşümü olmayan zararlar vermektedir. Turizm, potansiyel olarak güçlü bir kalkınma aracı olarak giderek daha fazla kabul görse de, yerel toplulukların yan yana olduğu ve bölgelerindeki turizmden çok az yararlandığı durumlar ortaya çıkmaktadır (www.unesco.org.tr, 2021).

2.1.2.2. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkışı, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmelerin çevreye ve fiziksel kaynaklarına verilen

bilinçli ya da bilinçsiz zararların bir sonucu olarak ele alınmaktadır (Doğan, 2020, s.83). Kökeni itibariyle Latince “*Sustinere*” kavramından gelen “*sürdürülebilirlik*” (Sustainability) kavramı, birçok anlamda kullanılmasına rağmen, temel olarak; var olmak, sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek anlamlarında kullanılmaktadır (Tıraş, 2012, s.59). Farklı alanlarda (tarım, ormancılık, balıkçılık gibi) kullanılan sürdürülebilirlik kavramının temelinde; insan geleceğini konu alması, kullanılan kaynakların korunması ve devamlılığının sağlanması olarak ele alınmaktadır.

1987 yılında sürdürülebilirlik kelimesi ilk kez “*Brundtland Raporu*” olarak da kabul görülen “*Ortak Geleceğimiz Raporu*” çerçevesinde gündeme gelmiştir (Kuhlman ve Farrington, 2010). İnsanoğlunun günümüz ihtiyaçlarını karşılayan bir uygarlığın gelişim ve inşa sürecinde; gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmama düşüncesi bu kavramın ana fikrini oluşturmaktadır. Bu durum, insanlığın sahip olduğu sosyal, ekonomik, kültürel tüm kaynakların eşit dağılımı ve oranlı kullanımını esas almaktadır (Okyay, 2015, s.49). Bu doğrultuda kavram olarak “*sürdürülebilirlik*” 1987 yılında Brundtland Raporu’na dayanmaktadır (Kuhlman ve Farrington 2010). Sürdürülebilirlik kavramı, Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında sunulan Brundtland Raporu’nda, günümüzün ihtiyaçlarını karşılarken, var olan miras unsurlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarının karşılamasına engel olmadan, tüketilmeden kullanılmasını sağlayan bir gelişme olarak tanımlanmaktadır (WCED, 1987 aktaran, Sonuç, 2016, s.27). Arjo Klamer, “*ilham verme veya ilham alma yeteneği*” olarak tanımladığı “*kültürel miras*” kavramını kullanarak, korumanın sürdürülebilirliğini uzun bir zaman dilimi boyunca kültürel faydalar sağlama yeteneği olarak tanımlamaktadır (Muñoz Viñas, 2002).

Fyall ve Garrod (1998) sürdürülebilirliği, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını ve isteklerini desteklemek için yeterli kaynakların etkili ve dikkatlice yönetilmesi olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilirlik gereksinimleri, her kuşağın, atalarından miras aldıkları gibi, en azından eşdeğer büyüklük ve kalite de olan miras kaynaklarının bir sonraki kuşağa aktarılması gerekmektedir (Chhabra, 2009). Sürdürülebilirlik, karar vermenin kuşaklararası ve uluslararası bakış açılarını benimsemesini gerektirmektedir. İnsanların, çevre üzerindeki isteklerini her zaman karşılanmaması gerektiğini ve bazen çevrenin çıkarları doğrultusunda sınırlandırılmaların olabileceği anlayışı da söz konusudur (Fyall ve Garrod 1998). Çünkü geçmişten bugünlere gelen kültürel miras üretilmez ve ziyaretçi oranındaki büyük artış bu miraslara geri dönüşü olmayan zararlar verebilmektedir. Kültürel

varlıkların ve çevresinin sorumlu bir biçimde kullanılması ve yönetilmesi sürdürülebilirlik ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Chhabra, 2009).

Sürdürülebilirlik için kaynaklar devamlı olarak incelenmeli, değerlendirilmeli, bu değerlendirmeler kapsamında, koruma bilinci oluşturulmalıdır (Serçek, 2015, s.9). Birçok koruma uzmanı doğal ve kültürel unsurların bir limiti olduğunu ve çok yoğun tüketiminde tahribatlara uğrayacağını dile getirerek, sürdürülebilir turizmin, sektörün doğru olmayan bir biçimde gelişmesi, yerel toplumlar ve bölge üzerinde yarattığı, olumsuz etkilere bir yanıt olarak meydana çıktığını belirtmektedir. Sürdürülebilirlik, bir ulusun, devamlığı olan herhangi bir sistemin çalışmalarını sürekli, bozulmadan, yoğun kullanım ile tüketilmeden veya sistemin hayati bağı olan temel unsurlara aşırı yüklenmeden devam ettirilebilmesi kabiliyetidir (Pelit, Baytok ve Soybalı, 2015, s. 40). Küreselleşmenin hızlanması ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarının artması ve kaynakların gelecek nesiller düşünülmeden, bilinçsiz bir şekilde kullanılması çevreye geri dönüşü olmayan zararlar vermeye başlayacaktır. Bu nedenle kaynakların daha bilinçli kullanımı ve sürdürülebilirliğinin sağlanması bir seçenekten ziyade, zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Özellikle kültürel mirasın tanımında “*nesilden nesile aktarılması*” ibaresi mirasın devamlılığının sağlanması adına sürdürülebilir bir düşünce ile geliştirilmesi gerektirmektedir. Önceden koruma ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında kültürel mirasın somut olan unsurları üzerinde yoğunlaşırken, UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde bu mevzuya önem verilmiştir. Kültürel miras, kültürel kimliklerin zenginleştirilmesinde önemli bir değer katan, her ayrı konuya tanınabilir özellikler vermesinin yanı sıra, kişilerin ve toplumların deneyimlerini saklama alanıdır. Bundan ötürü, miras unsurlarının korunması ve sunumu, herhangi bir turizm stratejisinin temel taşı niteliğini taşımaktadır (Eryücel, 2018, s.17, 26).

Somut ve somut olmayan değerlerin hem miras turizmi aracılığıyla tanıtılması, hem de sürdürülebilir turizm aracılığıyla korunma altına alınıp yaşatılması önemlidir. UNWTO tahminlerine göre uluslararası seyahatlerinin %39’dan fazlası kültürel miras turizmi çatısı altında gerçekleşmektedir (Richards, 2019). Kültürel miras turizm seyahatlerinin uluslararası turizm hareketliği içinde gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası bir öneme sahip kültürel mirasın koruma altına alınması “*sürdürülebilirlik*” kavramı çerçevesinde mümkün olabilecektir (Dilek, 2016, s.50).

Kültürel mirasın, sürdürülebilir koruma politikası için beş kritik faktörden bahsedilmektedir (Loulanski ve Loulanski 2011, s.843);

- Somut unsurlar (Altyapılar, koruma teknolojisi, bilgi gibi),
- Soyut unsurlar (Düzenlemeler, yasalar, kentsel planlama araçları, inşa edilmiş miras koruması gibi),
- Ekolojik unsurlar (Çevreyi korumak için alınacak önlemler gibi),
- Dikey unsurlar (Ekonomik-mali mekanizmalar ve yatırım stratejileri),
- Örgütsel unsurlar (Kaynaklar, paydaşlar, koordinasyonlar gibi).

Yukarıda yer alan bu beş kritik unsur çatısı altında bir sürdürülebilir stratejiyle kültürel mirasın korunabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, kültürel miras kaynaklarının sürdürülebilir bir politika çerçevesinde yürütülmesinde, koruma uzmanlarının yanında, turistler, yöre halkı, yerel yöneticiler, turizm sektörü ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir (Dilek, 2016, s.50). Bütün bu kurumlar ya da kişilerin aynı çatı altında birlikte hareket etmesi, miras kaynaklarının sürdürülebilir bir politika çerçevesinde daha doğru bir şekilde planlanacağı düşünülmektedir.

Loulanski ve Loulanski (2011) kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin geniş bir erişim ve çeşitli yaklaşımlarla karakterize edilebileceğini ifade etmektedir. Sadece kültürel miras unsurlarının fiziksel bakımına değil, aynı zamanda kapsamlı kültürel ve toplumsal ilişkisinin de ele alındığı görülmüştür. Sürdürülebilirlik bu durumda, tarihi bölgeye, çevresine ve onu yaratan toplumsal ve kültürel süreçlere duyarlı olan değişimin planlı yönetimi aracılığıyla günümüze mirasın devamlılığın sağlanması anlamına gelmektedir. Sürdürülebilirlik yalnızca mirasın korunmasına ilişkin kararlara rehberlik etmede değil, aynı zamanda toplumsal, sosyal, ekonomik, kültürel ve biyolojik düzenlemelerin tek bir çatı altında yönetildiğini, yorumlamak adına gerekli uzun vadeli ve bütünsel çerçeveyi sunmada önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca, kültürel miras unsurlarının korunmasını, turizmi ve ekonomik kalkınmayı dengeli, tutarlı ve yapıcı bir ilişkide tutmak için büyük bir potansiyele sahip olduğu kabul edilmektedir. Çünkü kültürel mirasın önemli ekonomik ve sosyal boyutlarının yanlış ihmalinin birçok durumda geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açtığı kabul edilmektedir. Sonuç olarak, kültürel mirasın korunmasında, sürdürülebilir bir yönetim ve planlama miras alanlarındaki ziyaretçi ve etkili yönetim için önemli bir araç olarak görülmektedir. Miras değerlerinin çevresiyle korunması ve takdir edilmesine yönelik olumlu tutumlar geliştirerek doğal ve kültürel unsurların uzun vadeli korunmasını sağlayabilmektedir.

Aynı zamanda kaliteli ve bilinçli ziyaretçi deneyiminin garantisini sağlamaktadır (Loulanski ve Loulanski 2011, 843-844).

Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarımında duyulan temel toplumsal gereksinimlerin ve ekonomik ihtiyaçların birbirine entegre edilerek sürdürülebilirlik kuralları doğrultusunda ortak bir çatı altında buluşturulması yadsınamaz bir gerçektir. Gelecek nesillerin de bugünün kuşağının sahip olduğu olanaklara benzer biçimde sahip olabilmesi düşüncesi temel olmak üzere, atılacak uzun vadeli somut adımlar, karar mekanizmalarının düzenlenmesi yönünde sistematik bir zemin hazırlanması zorunluluğunu doğurmaktadır. Sonuç olarak kültürel mirasın korumasının sürdürülebilirlik çerçevesiyle bağlantılı hale dönüştürülmesi, bölgedeki yerel halkın yaşayabileceği ve istihdam sağlayabileceği bir alan haline getirerek, maddi ve kültürel olanakların birbirini destekleyen bir tutum ile ele alınarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, var olan tarihi bölge yapılarının bütün somut ve somut olmayan miras unsurları ile mevcut olan ilgili değerlerin sürdürülebilirliğinin tekrardan şekillendirilmesi ve kentsel korumanın bütüncül bir tutum ile sürdürülebilir bir gelişim kapsamı bakımından karar mekanizması haline dönüştürülmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu teknik tavsiye kuramsal üst ölçekten gündelik pratiğe koruma ve sürdürülebilirlik kavramlarının ortak bir süreçle ele alınabilmesi açısından son derece yol gösterici konumdadır (Okyay, 2015, s.50).

2.1.3. Kültürel Mirasın Korunmasında Uluslararası Örgütlenmeler

I. ve II. Dünya Savaşları'nın topluma verdiği tahribatlar ve bölgesel zararlar, kültürel miras unsurlarının korunması adına yeni önlemler alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Kültürel ve tarihsel anlamları olan eserlerin doğal, yapılı peyzajıyla birlikte ve aynı zamanda miras alanının çevresiyle bir bütünlük ilkesi kapsamında korunması gerektiği düşüncesi gündeme gelmiştir (Öksüz Kuşçuoğlu ve Taş, 2017, s.62). Özellikle II. Dünya Savaşı'nın Avrupa şehirlerinde sebep olduğu büyük tahribatlar sonrasında şehir merkezlerinde uygulanan çeşitli yenileme faaliyetleri esnasında, gün yüzüne çıkarılan eserler kültürel mirasın korunması çerçevesinde uluslararası çapta bazı kurum ve kuruluşların oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1960'lı yıllarda yükselen ve günümüzde de süratle devam etmekte olan imar faaliyetlerinin şehirlerdeki miras varlıklarını tehdit etmesi ile birlikte bu gelişmelerin Türkiye' de de ilerlemesini sağlamıştır (Girişken, 2010, s.6). Günümüz şartlarında kültürel mirasın korunmasıyla ilgili Dünya Kültürel ve

Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme (1972), Avrupa Kültür Antlaşması (1954), Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (1989), Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi (1985), Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003) gibi pek çok uluslararası anlaşma ve sözleşme yapılmıştır (Ahunbay, 2009). Bunun yanı sıra kültürel mirasın koruması, restore edilmesi, sürdürülebilirliğinin sağlanması için önemli uluslararası kuruluşlar ise; Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), Avrupa Konseyi, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Europa Nostra, Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarım Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCROM) şeklinde sıralanmaktadır. Bu kuruluşların uyguladıkları çalışmalar ile aldıkları kararlar dünya genelinde kültürel mirasın korunması alanında bazen bağlayıcı, bazen de tavsiye niteliği taşımaktadır (Okuyucu, 2011, s.23). Ancak en çok ses getiren çalışma, 1972 yılında kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'dir (UNESCO, 1972). Bu uluslararası sözleşmeyi kabul eden bütün ülkeler, sınırları içerisinde yer alan kültürel ve doğal miras unsurlarının muhafaza edilmesi, korunması ve teşhir amacı ile etkin ve faal tedbirlerin uygulanması adına, mümkün oldukça bütün devletlerin kendi şartlarına uygun şekilde aşağıda yer alan beş temel amacının uygulanması gerekmektedir. Bu beş temel amaç aşağıda yer almaktadır (UNESCO, 1972, Madde 5, s.3);

- ✓ Kültürel ve doğal mirasa konu olan kaynakların toplumların yaşamlarında bir işlevsellik kazandırmayı ve bu değerlerinin korunmasını sağlayacak kapsamlı bir planlama politikası benimsemek,
- ✓ Kültürel ve doğal miras varlıkların korunması, muhafaza edilmesi ve teşhiri için yeterli sayıda bilimsel ve teknik görevli ve hizmetlerin sağlanması,
- ✓ Ülkenin kültürel ve doğal miras kaynaklarının tehdit eden unsurlara karşı bilimsel ve teknik çalışma ve araştırmaları düzenleyip müdahale metotlarını belirlemek,
- ✓ Miras varlıklarının tespit edilmesi, teşhiri, korunması, muhafaza edilmesi, restore edilmesi amacıyla gerekli olan hukuki, bilimsel, yöntem, idarî ve malî tedbirlerin alınması,
- ✓ Kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafaza edilmesi ve teşhiri alanlarında gelecek nesillere aktarılması adına eğitim programlarını

desteklemek ve bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi gibi amaçlar sıralanmaktadır.

Birçok uygarlığın ürünü olan, bazen insan eliyle, bazen doğal yolla oluşan miras değerlerinin korunması, onarılması, sürdürülebilirliğinin sağlanması ve değerlendirilmesi açısından birçok kurum ve kuruluş koruma etkinliklerini yönlendirmeye çalışmaktadırlar (Madran, 1984, s.48). Avrupa Konseyi, UNESCO, ICOMOS ve ICCROM gibi uluslararası kurumlar da sürekli olarak yapılan görüşmelerde koruma kurallarını, geleneksel malzemelerin korunmasını, tarihsel yapıtların çevresiyle birlikte modern hayat içerisindeki yerini, kültürel kimliğin anlamlandırmasına sağladığı katkıları gibi mevzularda tartışma ortamı yaratarak, ileriye koşullara uygun ve doğru yol gösterici nitelikteki yönetmeliklerle bildirmektedir. Bu kurumlardan alınan ve basın yoluyla geniş kitlelere açıklanan öneri kararları ile kamuoyu da bu konu hakkında aydınlatılmaya çalışılmaktadır (Ahunbay, 2009, s.20). Bu bağlamda, kültürel mirasın tanımı, korunması ve insanlığa faydalı hale gelmesi adına uygulamalar gerçekleştiren başlıca uluslararası kurumlar ve işlevleri aşağıda yer almaktadır. Türkiye de bu kurumların bir üyesidir veya kültürel miras kaynakları konularında işbirliği ile çeşitli plan ve programlar gerçekleştirmektedir (Ünsal ve Pulhan, 2012).

2.1.3.1. UNESCO

Toplumların ortak mirası olarak kabul edilen kültürel miras unsurlarının koruma altına alınması, günümüzde üzerinde yoğunlaşan önemli evrensel bir mevzudur. Çünkü bu evrensel değerler, günümüzün neslinin sahip olduğu bir zenginlik değil, bununla beraber gelecek nesillerin de hakkı olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda, kültürel mirasın korunmasında uzun zamandır etkin bir rol üstlenen UNESCO, bu evrensel alana yönelik olarak, tehdit edilen yapılara, sitlere ve anıtlara uzmanlar desteğiyle maddi yardım götürmektedir (Ahunbay, 2009). İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sebep olduğu tarihi yapıların yıkımları sonrasında kültürel miras varlıklarının korunması gerekliliği daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda 1945 tarihinde UNESCO kurulmuştur. Türkiye de bu uluslararası kuruma üyedir. Ayrıca, ülkemizin üye olduğu ilk uluslararası sözleşmelerden biri de UNESCO'dur (Girişken, 2010, s.6).

UNESCO sözcüğü, İngilizce kökenli olup “*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*” sözcüklerin ilk harflerinden düzenlenmiştir.

Türkçeye de “*Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu*” şeklinde geçmiştir. UNESCO misyonunu bireylerin hafızasında kültürü, bilgiyi, barışı, eğitimi, doğa-sosyal-beşeri bilimleri ve iletişim aracılığı ile inşa etmek olarak açıklanmaktadır. Merkezi Paris'te bulunan UNESCO'nun yapısı Genel Konferans, Yürütme Kurulu ve Sekreterlik olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Türkiye, 20 Mayıs 1946 yılında ve 4895 sayılı kanun ile UNESCO Sözleşmesini kabul etmiştir. Bu kabulün ardından UNESCO Sözleşmesinin 7. Maddesi doğrultusunda UNESCO Genel Direktörlüğü'nün ülkemizdeki tek ve yasal temsilcisi özelliği taşıyan UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 25.08.1949 yılında çalışma hayatına girmiştir (www.unesco.org.tr, 2021).

UNESCO bir ihtisas kurumu niteliğini taşımakla beraber, eğitim, bilim ve kültür konularında çalışmalar yapmaktadır. Kuruluş sözleşmesini 16.11.1945 yılında onaylamış ve 20 devletin imzasıyla 4.11.1946 yılında resmen yürürlüğe girmiştir (www.unesco.org.tr, 2021). Bu 20 devlet içinde Türkiye 10. ülkedir. Bu kuruluşun asıl görevi, adalete, hukukun üstünlüğüne, kişi haklarına ve özgürlüklere saygıyı geliştirmek adına eğitim, bilim ve kültür yoluyla uluslararası işbirliği sağlayarak barış ve güvenliğe katkıda bulunmaktadır (Ünsal ve Pulhan, 2012). Kurumun 11 ortak üyesi olmak üzere 193 devlet üyesi bulunmaktadır (www.unesco.org.tr, 2021). UNESCO'nun kültür programı dünya mirası, somut kültür mirası, somut olmayan kültür mirası, su altı kültürel mirası ve müzeler, kültür ve kalkınma, kültürlerarası görüşme, silahlı çatışma ile miras, acil durum yönetimi ve yasal düzenlemeler gibi esas konuları kapsamaktadır.

UNESCO kültürel miras değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması hususundaki tutum ve değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler sonucunda iki tane somut ve iki tane somut olmayan kültürel mirasa yönelik önemli dört adet sözleşme hazırlamıştır. Bu sözleşmelere bağlı olarak bildirgeler, tüzükler, konferanslar ve toplandılar takip etmektedir (Oğuz, 2007, s.6):

- ✓ UNESCO'nun 16 Kasım 1972 yılında imzalanan Doğal ve Kültürel Dünya Mirası' nın Korunması Sözleşmesi,
- ✓ UNESCO 2 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi,
- ✓ 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi,

- ✓ 20 Ekim 2005 tarihinde kabul edilen Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'dir.

2.1.3.2. ICCROM

ICCROM, somut kültürel mirasın koruma altına alınması amacıyla 1959 tarihinde İtalya' da kurulmuştur (Ahunbay, 2009; Çoban, 2014). Merkezi ise Roma kentidir. Türkiye 1969 tarihinde ICCROM'a üye olmuştur. Türkiye'nin de dâhil olduğu 129 ülke ICCROM'a üyedir. Restorasyon ve koruma çalışmalarında UNESCO bünyesine bağlı bir kurumdur (Çoban, 2014, s.53). Genel olarak, ICCROM restorasyon ve koruma çalışmalarını eğitim, bilgi, sunum, tanıtım, araştırma, işbirliği ve desteklenme konularından oluşmaktadır. ICCROM korumanın akademik problemleri üzerinden belge derleme ve yayma, koruma alanlarında araştırmaları desteklemek, uygulamaya yönelik eleman yetiştirmek, teknik aksaklıklara danışmanlık yapma ve restorasyon çalışmaların derecesini yükseltme gibi birçok önemli işlevleri bulunmaktadır (Ahunbay, 2009, s.134).

ICCROM misyonunun işlevleri aşağıda maddeler halinde yer almaktadır (Karpuz, 2009, s.39);

- Kültürel miras alanlarında öncelikli çalışmaların odak noktasının eğitim olması,
- İnsanlığın ortak mirası olan kültürel kaynaklarının koruma gidişatının izlenilmesi,
- Üye devletlerin yönelttiği uluslararası yardım isteklerini irdelemek ve kapasite oluşturma çalışmaları nedeniyle girdi ve desteklerin sağlanmasıdır.

2.1.3.3. ICOMOS

1965 tarihinde UNESCO'nun bir dalı olarak kurulan bir sivil toplum kuruluşudur. Varşova'da kurulan ICOMOS kendi alanlarında uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir kuruluştur (Ahunbay, 2009, s.134). ICOMOS'un görevi; mimari ve arkeolojik varlıkların korumasına ilişkin metot, teori ve bilimsel uygulamalarla çalışmaları desteklemektedir. Çalışma alanları, anıtlar ile sitlerin korunması ve

restorasyon uygulamalarına yönelik 1964’de kabul edilen Venedik Tüzüğü’nün maddelerine dayanmaktadır (Venedik Tüzüğü, 1964). 1974 tarihinde Türkiye ICOMOS’a üye olmuştur. ICOMOS Tüzüğü’nün ilgili hükümlerine uygun Türkiye Milli Komitesi Yönetmeliği, 18 Mayıs 1974 yılında ve 14890 sayılı Resmi Gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Çoban, 2014, s.53). Kültür varlıklarının korunması ile ilgili faaliyetlerinde çok aktif rol üstlenen ICOMOS korumanın farklı boyutlarında bilgi üretimine, yapılan gelişmelerin yayın ve kurultaylarla kamuoyuna duyulmasına çalışmaktadır. Mimari mirasın korunması ile ilgili plan, uygulama yöntemleri, bilimsel metotların geliştirilmesi doğrultusunda bu alanlarda çalışan uluslararası örgütün amaçları aşağıda yer almaktadır (Ahunbay, 2009, s.134);

- Evrenin her köşesindeki koruma uzmanlarını tek çatı altında toplanarak mesleki alanda tartışarak ve bilgi alışverişi yapılacak bir ortam oluşturmak,
- Koruma ilkeleri, yöntemleri ve tutumları hususunda veri toplamak, incelemek ve yayınlamak,
- Koruma hususunda bilgi derleyen merkezi alanların kurulması amacıyla dünya genelindeki kurum ve örgütlerle iş birliği yapmak; ayrıca mimari mirasın korunmasını geliştirmek için uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi ve uygulamaya geçilmesi üzerine çalışmak,
- Ulusal ve uluslararası düzeyde etkili olacak koruma uzmanları yetiştirme programlarına katılmak,
- Koruma alanlarında kendini iyi yetiştirmiş uzmanların bilgi ve tecrübelerini uluslararası zümrelere sunmaktır.

ICOMOS mimari mirasın korunmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışma alanlarına ilişkin olarak ICOMOS’un merkezinde büyük bir belgelik ve yayın birikimi oluşmuştur. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 84 ülke ICOMOS üyesi ulusal komiteleri ile beraber koruma alanında faaliyetler sürdürmektedir.

2.1.3.4. Avrupa Konseyi

Kültürel mirasın korunması alanları uluslararası kademede örgütlenen bir başka kuruluş Avrupa Konseyi’dir. Fransa’nın Strazburg kentinde kurulan Avrupa Konseyi, 47 üyeden oluşmaktadır. 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyi, Avrupa genelinde insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi savunmak amacı ile kurulmuştur (www.mfa.gov.tr, 2021). Avrupa Birliği’nden farklı bir örgütlenme olan Avrupa

Konseyi, Avrupa'nın en eski ve köklü siyasi örgütlenmesidir. Türkiye'nin de aralarında yer aldığı Avrupa ülkeleri de bu kuruluşa üyedir. Bu örgütte Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de üyedir. Avrupa Konseyi tarafından, kültürel ve doğal miras kaynaklarının muhafazası, korunması ve bu çalışmalara taraf olan devletlerarasında iş birliğini sağlayan stratejiler yürütülmektedir. Ayrıca, Avrupa'nın kültürel miras kimliğinin oluşmasını ve geliştirilmesini destekleyen bir kuruluştur (Ünsal ve Pulhan 2012, s.37).

Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 1. Maddesi ile Avrupa'nın ortak kültürel mirasını koruyan, muhafaza eden tedbirlerin alınması ve taraf olan devletlerin ulusal desteklerini geliştirmesi kararı alınmıştır (Avrupa Konseyi Statüsü, 1949, s.1). Avrupa'nın özgün mimari mirasının korunması nedeniyle 1975 tarihinde “*Geçmişimiz için bir Gelecek*” sloganı ile seminerler, sergiler, filmler, yayınlar, sempozyumlardan oluşan birçok etkinlik düzenlenmiştir. Yapılan bu çalışmalar ile yerel yönetimlerin, kamuoyunun, hükümetlerin dikkati çekilmiş ve mirasın korunması ile ilgili sorumlulukları açıklanmaya çalışılmıştır. Kültür varlıkları envanterlerinin çıkarılması, kırsal alanlarının karakteristik özelliklerin korunması ve çağdaş mimarlığın tarihi çevreye uyumlu olması gibi alanlarda araştırma, yayınlar, sempozyumlar ve seminerler gibi etkinlikler devam etmektedir. Bu kuruluşun çatısı altında toplanan Avrupa ülkeleri, bölgenin kültürel mirasını korunması hususunda yardımlaşmakta, tarihi çevreyi tehdit eden tehlikeler için ortak savunma yöntemi geliştirmekte ve mirasın korunması konusunda bilgi birikiminin artması nedeni ile bilimsel araştırmaları desteklemeye yönelik projeler yürütmektedir. Ayrıca bu kuruluşa bağlı ülkeler kendi yönetsel yapıları ve yasal düzenlemelerinde uyarlamaları, gerekli değişimleri yaparak korumaya yönelik programlara devam edilmektedir (Ahunbay, 2009, s.135).

Ayrıntılı olarak incelenen “UNESCO, ICOMOS, ICCROM ve Avrupa Konseyi” gibi kurum ve kuruluşlar kültürel mirasın korunmasında ve yönetiminde dikkat çekmektedir. Özel ya da bölgesel çapta farklı kurum ve kuruluşların da işin içerisine dâhil olmasıyla birlikte kültürel mirasın korunmasında aktif rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Sonuç olarak incelenen bütün bu kurum ve yapılan bu sözleşmeler değerlendirildiğinde 1950’li yıllardan başlayarak kültürel miras ile ilgili yapılan faaliyetlere önem verildiği görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı’nın kültürel mirasa verdiği zararlar ve yıkımlar bu sürecin hızlanmasına katkı sağlamıştır. Kültürel miras kaynaklarının yok olmaya karşı karşıya olması, sivil mimari örneklerinin yıkıntıya dönüşmesi ve yanlış bir şekilde uygulanan kentsel dönüşüm politikaları kültür miras değerlerinin korunması gerekliliğini üzerinde günümüz çağdaş korunma

yaklaşımlarına kademe kademe ilerlemesini sağlamıştır. Koruma ile ilgili her kurum, uygulanan her çalışma ve bu çalışmalar sonucunda kabul edilen bütün sözleşmeler korumanın niteliğini ve şeklini uluslararası boyutta daha net belirlemiştir (Konat İrkit, 2019).

Kültürel mirasın korunması çalışmalarında uluslararası yasal düzenlemeler ile yaptırımlarla birlikte, ülkelerin yönetim birimleri, sivil toplum kuruluşları, koruma ile ilgili çeşitli kurum veya kuruluşlar da etkili olabilmektedir. Kültürel miras değerlerinin tespiti, korunması, onarılması gibi çalışmaların tek bir kurum veya kuruluş ile yapılması çok zordur. Kültürel miras koruma çalışmaları yer aldıkları ülkelerin hükümet politikaları, yönetmelikler ve kanunlara göre belirlenmektedir. Türkiye’de kültürel miras değerlerinin korunmasını, tespitini, kurallarını, yöntemini belirleyen ve gelecek nesillere aktarılması konusunda ki düzenleme 21 Temmuz 1983 tarihinde kabul edilen “*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*”dur (www.mevzuat.gov.tr, 2021). Bu kanunun temel amacı; kültürel ve doğal varlıkların tespit edilmesi, koruma yöntemlerinin hazırlanması, koruma uygulamalarını gerçekleştirecek görevlerin belirlenmesi, çalışmaların ve faaliyetlerin kontrolü bir şekilde gerçekleştirilmesi olarak oluşturulmuştur. Bu kanun irdelendiğinde, miras değerlerinin tanımlamalarının yapıldığı ve koruma uygulamaları için yapılacak olan projeler, amaçlar, görevler ve sorumlulukların belirtilmektedir (Deniz, 2019, s.70; www.mevzuat.gov.tr, 2021).

2.2. KÜLTÜREL MİRASIN TURİZM AMAÇLI YÖNETİMİ VE SUNUMU

2.2.1. Kültürel Miras Yönetimi

Kültürel miras yönetim kavramına değinmeden önce yönetim kelimesini tanımlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Yönetim sözcüğü, belirli hedeflere ulaşmak amacıyla iş paylaşımı yapmış insanların faaliyetleri olarak tanımlanabilmektedir (Ünal ve Pulhan, 2012, s.42). Abacılar’a göre (2008, s.29) yönetim kavramı, organizasyonel olarak gerekli performansa ulaşmak amacıyla sürdürülen faaliyetler sürecidir. Ayrıca kentsel çevre ya da bölge alanı söz konusu olduğunda ise, hem iç hem de dış çevreyi de içine alan hareketli bir süreci kapsamaktadır (Abacılar, 2008, s.29). En kapsamlı anlamıyla yönetim, belirli bir kurumsal amaca ulaşmak için işbirliği yapmalarını sağlayacak biçimde var olan kaynakları planlama, yönetme ve kontrol etme olarak tanımlanabilmektedir (Bozkurt, 2017). Bu doğrultuda farklı yönetim tanımları ele aldıkça; amaç, organizasyon, kaynak

(emek, sermaye, ekipman), aktivite, sonuç gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar bütün yönetim tanımlarında ortak bir paydada buluşmaktadır (Bozkurt, 2017).

Kültürel miras yönetimi ya da güncel çalışmalarda bahsedildiği gibi miras yönetimi, farklı kültürel bölgeleri, toplumların ve insanların kültürel mirasını etkileyen unsurlarını değerlendiren ve inceleyen bir disiplindir. Kültürel miras yönetimi, tarihi alanların, yapıların, sitlerin ve arkeolojik alanların korunması ve yönetimi sonucunda gelişen bir olgudur. Önceden bu tarihsel ve kültürel alanların sadece koruma ile uygulamaların yeterli olacağı düşünülmekteydi (Ünver, 2006; Kurtar, 2019). Fakat günümüzde değişen ve gelişen olaylar altında bu alanların kapsamlı ve bilinçli çalışmalarla yürütülmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kültürel miras yönetimi alanında farklı tanımlar ve açıklamalar yapılmaktadır. Böylelikle, bazı tanımlar kapsamlı/geniş bazı tanımların ise ilgilenilen alana (tarihsel sit yönetimi, sit yönetimi gibi) göre yapıldığı görülmektedir (Kurtar, 2019, s. 22). Kültürel miras yönetimi, kültürel kaynakları etkileyen faaliyetler için bir şemsiye görevi üstlenmektedir. Kültürel miras yönetimi, bu alanların iyi bir şekilde kullanılmasını, araştırılmasını, tarih öncesi ve tarihi yapıların korumasının yanı sıra bu alanların özgün olarak geliştirilmesini ve anlamlandırmasını da kapsamaktadır. Bunlarla beraber koruma ilkelerinin yasalarını, uygulamalarını, günümüzdeki tarihi kalıntıları korumayı veya geçmişi belgeleyerek korumayı kapsamaktadır (Ünver, 2006, s.7-8).

Jureniene ve Radzevicius (2014), kültürel miras yönetim kavramını, toplumların genişlemesi, büyümesi ve değişen ihtiyaçlar ile ilgili kültürel miras kaynaklarının korunması ve yönetilmesi süreci olarak ele almaktadır. Ayrıca kültürel miras yönetimi, bu kaynaklarının korunması, onarılması, tarihi, mimarisi ve arkeolojik araştırmalarının ayrılmaz bir bütünüdür. Miras yönetimi, ziyaretçilere mirasa erişim, sunum, yorumlama, konumlandırma, projenin uygun bir biçimde finanse edilmesi, projeleri genişletme, pazarlama gibi faaliyetlerini de sağlamaktadır (Jureniene ve Radzevicius 2014). Başka bir çalışmada ise, kültürel miras yönetimi, turizm sanayisini geliştirmek ve bu alandan kazanç sağlamak ile kültürel mirasın gerçekliğini ve fiziksel bütünlüğünü koruma arasında denge kurmak amacıyla hem özel hem de kamu sektöründeki profesyonel uzmanların katılımıyla gerçekleştirilen bir yönetim süreci olarak ifade edilmektedir (Varol, 2020, s.1142).

Bir diğer kültürel miras yönetim tanımı arkeolojik temellidir. Ünver (2006), kültürel miras yönetimini arkeolojik miras yönetimi olarak tanımlamıştır. Bu tanım

doğrultusunda, arkeolojik miras yönetimi, kültürel benliğin sunulmasında ideolojik bir yapıya sahiptir. Arkeolojik miras yönetiminin eğitim işlevi ile ilişkisinde turizm için ekonomik bir yapıya sahip olup, veri tabanlarının sağlanması açısından da akademik bir işlevi bulunmaktadır (Ünver, 2006, s.8). López ve arkadaşları (2019), kültürel miras yönetiminin malzemesi olan miras kaynaklarını, günümüz tüketicileri için kültürel ihtiyaçlarını karşılamak adına özel yapım unsurları olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda arkeolojik alanların yönetiminde, ziyaretçilerin istek ve gereksinimlerinin yerine getirilmesinin sergilenen hizmetlere bağlı olduğu düşünülmektedir. Bir arkeolojik alanı ziyaret edenler, sadece hizmeti tek başlarına takip etmezler, aynı zamanda duygusal ilişkiler kurmaya, daha yüksek bir eğitim seviyesine ulaşmaya ve ziyaret esnasında sunulan hizmetlerin yeterli bir aşamasını algılamaya çalışmaktadırlar (López, Virto, Manzano ve García Madariaga, 2019). Öte yandan miras yönetimi, projenin uygun biçimde finanse edilmesi, ziyaretçilerin mirasa erişimi, sunumu, yorumlaması, proje yaygınlaştırması ve pazarlaması gibi faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilmektedir.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun kültürel miras yönetim alanını *“sit alanları, ören yerleri ve etkileşim sahalarının doğal bütünlüğü içerisinde etkin bir biçimde korunması, yaşatılması, değerlendirilmesi, belli bir vizyon ve tema etrafında geliştirilmesi, toplumun kültürel ve eğitsel ihtiyaçları ile buluşturulması amacıyla, planlama ve koruma konusunda yetkili merkezi ve yerel idareler ile sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdümü sağlamak için oluşturulan ve sınırları ilgili idarelerin görüşleri alınarak bakanlıkça belirlenen yerler”* şeklinde açıklanmaktadır (KTVKK, 2004- 5226/1. madde). Genel olarak ise kültürel miras yönetimi toplumun büyümesini, bunu takip eden gereksinimlerinin değişmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla var olan kültürel miras kaynaklarının korunması ve yönetilme sürecini kapsamaktadır. Ayrıca, kültürel miras yönetimi, miras değerlerinin korunmasını, sürdürülebilirliğini, restorasyon çalışmalarını, arkeolojisini, tarihini, mimarisi gibi somut ve somut olmayan kültürel mirasın tamamını ele alan kapsamlı bir süreçtir.

Kültürel miras yönetim kavramı, tarihi miras yapıların, sitlerin ve nesnelerin miras değerlerinin korunması, modernizmin sonucunda tahripkâr değişim karşısında, miras kalıntılarının kurtarılması ve zarar/tahrip verilmesinde kurtarıp korunmaya alınması kültürel miras yönetiminin temel konusu olarak ele alınmaktadır. Kültürel miras tanımının genişlemesi ile birlikte yeni yönetim yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bunlar artık yapıt ve nesne ile sınırlı kalmayıp daha geniş açılımların getirdiği çevre ve

peyzaj kavramlarıyla beraber günümüzde devam eden ve değişen süreçlerin bir dalı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu gelişmeler sonucunda, yapı odaklı koruma yönetiminden süreç odaklı koruma yönetimine geçiş söz konusudur. Bundan böyle mirasın bir yapı biçiminde korunması öncelikli durumundan çıkmış, artık korumanın miras varlıklarının içinde bulunduğu alanın peyzaj ve sosyo-kültürel çevre ile birlikte bütün değişim süreçlerinde beraber ele alınması gerekmektedir. Kültürel miras yönetimi tarihi yapıların ve sitlerin içinde konumlandığı çevrenin her türlü değeri ile tarihi alanın tümünü konu edinmektir. Günümüzde büyüme hedefli ülkelerde kalkınma ve kentleşme hareketliliğinin oluşturduğu baskılar miras varlıkları üzerinde önemli oranda değişim gereksinimi oluşturmaktadır. İşte miras yönetiminin asıl sorusu tam olarak budur; Oluşan bu değişim süreçlerinin nasıl yönetileceği ve geçmiş ile ilgili bu değerlerin gelecek kuşaklar için bir ilham kaynağı olabilmesi adına yapılan faaliyetlerin nasıl gerçekleştirilecek olmasıdır. Kültürel mirasın günümüz ve gelecek nesillere aktarılması adına, koruma, bilgilendirme, kullanım, sunum, yorumlama ve değerlendirmeye kadar ayrı ayrı uzmanlık alanlarını bir çatı altına toplayan çalışmalar ve uygulamalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar sistematik bir düzen çerçevesinde yapılmalıdır (Aksoy ve Enlil, 2012, s.9-10).

Millar (1989) miras yönetiminin, miras endüstrisinin bireysel ihtiyaçlarına cevap olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Miras alanları turizm sektörü için yeri doldurulamaz kaynaklar olduğunu temsil etmektedir. Bu miras kaynaklarının kendine has, özgün ve benzersiz özelliklerinin vurgulanması gerekmektedir. Bu miras alanlarının yorumlanması ve sunumu, ziyaretçinin gereksinimlerini karşılayacak biçimde planlanmalıdır. Bundan dolayı koruma, yönetim için hayati bir bileşen ve kritik bir konudur. Çünkü miras alanlarının korunması, miras yönetiminin ve yorumlanmasının ilk aşamasını yani temelini oluşturmaktadır. Miras alanlarının başarılı bir şekilde yönetilmesi, hem miras kaynaklarının hem de parçası oldukları topluluğun gereksinimlerini gidermektedir. Miras yönetiminin aynı zamanda, miras kaynaklarının gelecek nesillere aktarılması konusunda topluma karşı bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Zira miras yönetiminin temel prensibi, kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için gerekli görülen politikaları oluşturması, yönlendirecek bilgiyi üretmesi ve uygulamaya geçirmesi olarak ifade edilebilmektedir (Millar, 1989, s.9). Miras yönetiminde önemli nokta, kültürel kaynakların önemini ve neden korunması gerektiğini yerel halka, topluma ve ziyaretçilere anlaşılır bir dille izah edilmesidir. Kültürel miras alanlarını başarılı ve iyi yöneten, mantıklı, fiziksel ya da

duygusal erişim ile kültürel büyüme hem ayrıcalık hem de bir haktır. Kültürel mirasa erişim ile birlikte günümüz yerel halkın, yerli koruyucular ya da tarihi sahiplerinin kültürel değerlerine, hukuki haklarına ve çıkarlarına o bölgenin kültürel mirasın geliştiği alana, çevre ve geçmişini oluşturan kültürlere itibar gösterilmesi gerekmektedir (ICOMOS, Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, 1999).

Kültürel değerlerin devamlılığının sağlanması ve bütün bileşenler arasındaki ilişkilerin tanınması, sürdürülebilir kültürel miras yönetiminin önemli bir göstergesidir. Bu sebeplerden ötürü, bir bölgenin mirasını yönetirken, o bölgenin ya da coğrafyanın geleneksel mimarisinin özgünlüğünü ve bilgi birikiminin mevcut durumunu sürdürmesini gerekli kılmaktadır (Kausar ve Gunawan, 2017). Çünkü kültürel miras yönetimi, miras değerlerinin korunmasından ve yönetilmesinden sorumludur (Ho ve McKercher, 2004). Miras alanlarının yönetimi, ulusal (çoğunlukla - kamusal) miras kurumları, kültürel miras tüketicileri (turistler) ve yerel halk arasında bir bağlantı görevi görmektedir. Bu unsurların tümü, belirli bir alandaki miras ürünlerini, bunların hazırlanmasını ve pazarlanmasını şekillendirmede yan yana ve verimli bir şekilde işbirliği içinde gerçekleştirilmelidir (Jurenienė ve Radzevicius, 2014). Miras yöneticilerinin asıl görevi, günümüz ve gelecek kuşaklar adına miras kaynaklarını koruma altına almaktadır. Bugünün kuşakları tarafından kullanılan miras kaynaklarının, gelecek kuşaklar için bu değerleri kullanma ve bunlardan yararlanma imkânının tehlikeye atılmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda günümüz nesillerinin bir bütün olarak topluma güvenerek sahip oldukları miras kaynaklarının olması gerektiği gibi yönetilmesini gerektirmektedir (Garrod ve Fyall, 2000). Kültürel miras yönetimi önemi yadsınamaz, çünkü kültürel miras alanları ile varlıklarının tespiti, bakımı, korunması, yorumlanması ve sunumuna odaklanmış olsa da geleneksel yetenekler, kültürler, diller ve zanaatlar gibi kültürel mirasın somut olmayan kısmıyla da ilgilenilmektedir (Ayaz Akdemir, 2019, s.32).

Evrensel bir olgu haline gelen kültürel miras yönetiminin temel ilkeleri uluslararası düzeyde kabul edilmiş tüzük, sözleşme ve bildiriler ile belirlenmiştir. Koruma ile ilgili yasal düzenlemeler birçok ülkede söz konusu ilkeler ile belirlenmektedir. Evrensel çapta, kültürel miras yönetimi için belirlenen ilkeler aşağıda yer almaktadır (İnan, 2018, s.39-40);

- Kültürel miras yönetiminin asıl amacı, miras alanlarındaki varlıkların değerlerinin tanımlanması, muhafazası, korunması, yorumlanması, sunumu ve gelecek kuşaklara aktarılması,

- Kültürel miras yönetiminde var olan en iyi bilgi, yeteneğin ve standartların kullanılması,
- Miras kaynakları üzerinde önemli etkiler olabilecek zorunlu teknik, uygulama ve sosyal katkılar yönetim sürecine ilave edilmeli,
- Kültürel miras, alanındaki mevcut olan bütün değerlere eğit derecede saygı ve önem verilmeli,
- Kültürel miras alanlarının kullanımı, ziyaretçi yönetimi, sunumu ve miras kaynakların korunması ile dengeli ve tutarlı bir biçimde gerçekleştirilmeli,
- Kültürel miras yönetiminin uygulandığı alana özel ilgi, ilişki ve alan yönetiminden etkilenecek insanların kültürel miras yönetimi sürecine katılımı sağlanmalı,
- Kültürel miras kaynaklarının etkili bir biçimde korunabilmesi için, bölgede yaşayan yerel halkın kültürel miras yönetimi sürecine aktif katılımı desteklenmeli ve temin edilmeli,
- Kültürel miras yönetiminde koruma altında olan miras kaynaklarının sürekli ve düzenli aralıklarla bakımı yapılması, takip edilmesi, gözden geçirilmesi ve belgeler ile raporlanmalıdır.

Kültürel mirasın yönetimi ve korunmasında uluslararası platformlardan oluşturulan birçok örgüt yol gösterici ve yönlendirici olmuştur. Nitekim UNESCO, ICOMOS, ICCROM ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlarının toplantılarında yayınlanan bildiri, sözleşme ve tüzük gibi belgeler uluslararası koruma mevzuatını şekillendirmiştir. Özellikle, Burra Tüzüğü (1979) ve UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi (1972), kültürel miras alanlarına yönelik birçok devlette yeni yönetim stratejilerinin gelişmesine  nc  olmuştur ( nan, 2018, s.38). Ayrıca kültürel miras yönetiminde bugünlere dek yönetimin devlette olması, demokratikleşmeyle beraber yönetimi diğer paydaşlarla (merkezi yönetim, belediyeler, yerel halk gibi) paylaşmaya başlanılmıştır. Böylece kültürel miras konularının neler olduğu, nasıl korunması gerektiği, nasıl yönetilmesi gerektiği gibi konuların bugüne dek yetkiyi elinde tutan devletin, artık bu yetkileri topluma a ması ve toplumun bu konularda g   kazanmasını sağlamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kültürel miras yönetimindeki temel amaç, hukuki ve kurumsal sınırlarının tek bir parça olarak ele alınması, çalışmalara yönelik

uygulamaların tespit edilmesi, etkili bir koruma ve sürdürülebilirlik adına paydaşların misyonlarını, görevlerini ve sorumluluklarının belirlenmesiyle uygulanacak olan plan, bilgi, deneyim ve mali altyapının hazırlanması olarak sıralanmaktadır. Ayrıca miras yönetiminde, üzerinde durulması gereken en önemli sorumluluk kültürel miras alanlarının korunmasıdır. Kültürel miras yönetiminin önemini anlamak adına kültürel mirasın neyi, niçin, nasıl ve kimler ile koruyacağını anlaşılmaması gerekmektedir. Bu bağlamda kültürel miras varlıklarının taşıdıkları önem bakımından korunmasının ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin etkisinin büyük olduğu tespit edilmiştir (Öksüz Kuşçuoğlu ve Taş, 2017, s.60). Bu tespit ile birlikte miras yönetim kavramının yepyeni bir boyutta ulaşması, miras varlıklarının sürdürülebilir, bütüncül ve katılımcı bir yaklaşım ile koruma altına alınması amacıyla politikaların geliştirilmesi aşamasına girilmiştir.

2.2.2. Kültürel Miras Yönetim Planı

Alan yönetim planları, ulusal ve uluslararası ölçekte son zamanlarda özellikle sit alanlarında uygulaması zorunlu bir düzenleme durumuna gelmiştir (Çağlayan, 2016). Kültürel miras yönetim planı, miras değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ile ilgili kurumlarca gereken uygulamalar olarak da ele alınmaktadır. Kültürel miras yönetim planı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun tanımına göre, yönetim alanın korunmasını, sürdürülmesini, değerlendirmesini sağlamak adına, uygulama projesini, arkeolojik kazı planı ve peyzaj düzenleme projesi ya da koruma maksatlı imar projesini göz önüne alarak düzenlenen koruma ve gelişim planlarının, senelik ve beş senelik çalışma basamaklarını ve bütçesini de gösteren her beş senede bir gözden geçirilip değerlendirilen planlar olarak ifade edilmektedir (KTVKK, 2004-5226/1 madde). Bir başka çalışmada ise, alan yönetim planını, bir kültürel miras alanının halihazırdaki yönetim kapsamını ortaya koyan ve o alan için bir yönetim sistemi geliştiren araçlar olarak değerlendirilmektedir (Schmidt, Merbach ve Pant, 2017). Bundan dolayı yönetim planı, miras alanlarında neyin önemli olduğuna dikkat çekerek, bunun nasıl korunması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yönetim planında hangi dışsal etkenlerin yönetimde önem oluşturduğunu tespit ederek bu alanların değerinin gelecek nesillere aktarılması ve geliştirilmesi amacıyla korunması için vizyon, sunumlar, stratejiler, ilkeler, politikalar ve eylem planı olarak ortaya koymaktadır (Schmidt, Merbach ve Pant, 2017, s.18). Yönetim planları, farklı yöneticilerin önceden hazırlamış oldukları

planları bir çatı altında topladıkları ve bir eylem planı dâhilinde uygulamaya koymayı amaçladıkları stratejik anlaşmaya zemin hazırladıkları dokümanlardır. Bütün ülkelerde korunan alanlar için iyi bir yönetim planının hazırlanması öncelikli bir konudur. Yönetim planlarının hazırlanma süreci; miras yöneticilerinin alandaki kültürel ve doğal varlıkları tanımalarına, bu varlıklar adına oluşabilecek tehdit öğelerinin tespit edilmesine ve mirasın uzun vadeli bir koruma planı geliştirilmelerine yardımcı olmaktadır (Öksüz Kuşçuoğlu ve Taş, 2017, s.60).

Kültürel miras yönetim planının asıl amacı; yönetim planına konu olan miras varlıklarının turistlere ve paydaş grupları (turizm sektöründe çalışanlar, yerli topluluk gibi) arasındaki dengeyi kurmaktır. Miras yöneticileri, kültür varlıkları ile ilgili karar alma ve çalışma yetkisine sahiptir. Yönetim planı, mirasa konu olan varlıkların yönetiminde, korumasında ve devamlılığının sağlamasında izlenmesi gerekli olan yol haritası olarak ele alınmalıdır (Deniz, 2019, s.63).

Feilden ve Jokilehto tarafından 1998 tarihinde hazırlanan “*Management Guidelines For World Cultural Heritage Sites*” adlı çalışmasında UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Miras Listesi’nde yer alan kültür kaynakları için hazırlanacak yönetim planlarına bir kılavuz olma niteliğindedir. Bu doğrultuda, dünya miras alanı için bir yönetim planının hazırlanmasında bütün kaynaklar dikkatle ele alınmalıdır. Bazı miras alanları için tek bir değer ya da nitelikler bulunurken, bazı alanlarda ise birden fazla kaynak bulunabilmektedir. Bir yönetim planının hazırlanmasında aşağıda yer alan adımlar belirlenmiştir (Feilden ve Jokilehto, 1998, s.35);

- Alan ile ilgili ilk araştırmaların yapılması,
- Alanın tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi,
- Alana ilişkin kaynakların tanımlanması,
- Hedeflerin tespit edilmesi ve kısıtlamaların dikkate alınması,
- Projelerin tanımlanması,
- Çalışma programları ve yıllık planların belirlenmesi,
- Projenin yürütülmesi,
- Elde edilen sonuçların kaydedilmesi, raporlanması ve gözden geçirilmesi,
- Bilgilerin ve verilerin depolanması,

- Alanın tanımının revizyonu ve tekrardan değerlendirmesi,
- Revize edilmiş hedeflerin belirlenmesini ve kısıtlamaların yeniden değerlendirilmesi,
- Alana ilişkin diğer projelerin belirlenmesi,
- Revize edilmiş çalışma programı ve bir sonraki yıllık planlar, olarak sıralanabilir.

Alan yönetim planının ilk şartı, kültürel kaynakların korunması ve mümkünse özel ilgi alanlarının özelliklerinin geliştirilmesidir. Bunların yapılması, alanın eğitimi, araştırılması, turizm ve hatta birçok amaç için de kullanılabilir. Bununla birlikte, bir dünya miras alanının bütünlüğünün korunması gereğinin söylenmesine gerek yoktur.

Bütün tarihsel kentler adına çeşidine ve karakteristik özelliklerine bağlı olarak, kültürel ve doğal çevresine uygun, etkili bir yönetim planı hazırlanmalıdır. Hazırlanacak olan yönetim planı, geleneksel faaliyetlerle bütünlük içinde gerçekleştirilmeli ve yürürlükte olan diğer yönetim planlarıyla denklik sağlanmalıdır. Ayrıca bir yönetim planı somut ve somut olmayan varlıkların tanınması, korunması ve geliştirilmesi üzerine kurulmalıdır. Bundan dolayı planda (ICOMOS, 2011);

- Miras varlıklarının tespit edilmesi,
- Paydaş grupları ve bunların değerlerinin belirlenmesi,
- Olası çatışmaları tespit edilmesi,
- Kültürel miras alanına ilişkin koruma amaçlarının tespit edilmesi,
- Hukuki, maddi, idari ve teknik yöntem ve araçların tespit edilmesi,
- Alana yönelik güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditleri anlaşılması,
- Miras alanına yönelik uygun ve mantıklı politikaları, çalışmanın bitirilme süresini ve başlıca uygulamaları tanımlamalıdır.

Böyle bir yönetim planının hazırlanması katılımcı bir süreç ile gerçekleştirilmelidir. Bölgesel yönetimler, koruma uzmanları, görevliler, alan çalışması ve ayrıntılı belgeleme ile sağlanan bilgilere ek olarak, yönetim planının raporunda paydaşlarla yapılan toplantıların sonuçları ve tartışmaların analizi yer almalıdır (ICOMOS, 2011).

Aşağıda “*Kültürel Miras Yönetim Plan Aşamaları*” yer almaktadır (Tablo 2.1.). Bu doğrultuda Yönetim Planı hazırlamasının ilk aşaması olan Alanın Tanımlanması ve Analizi, Alanın Önemi ve Değerlerinin Belirlenmesi’nde miras alanın değerini ve önemini tespit edilmesi için ikinci safha olan alanın tarihsel gelişimi ve araştırma/inceleme, bu doğrultuda alanın şimdiki haline nasıl geldiğini, miras alanın özgünlüğü ve yeri doldurulmaz uluslararası değerleri, niçin dünya miras listesinde olmayı hak ettiği mevzularının ayrıntılı incelemeleri yapılmakta böylelikle benzer özellikler taşıyan ulusal ve uluslararası düzeyde miras alanları ile karşılaştırmalı analizler yapılmaktadır (Boğenç, 2016, s.53).

Alan sınırlarının belirlenmesinin ardından kültürel miras alanına ilişkin tarihsel gelişimi, alanın günümüzdeki şekline nasıl ulaştığı ve alanın geçirdiği önemli dönüşümleri ayrıntılı incelenmelidir. Böylelikle alana ilişkin uluslararası değerini ve orijinalliği belirlenmiş olacaktır. Alanın sınırlarının ve evrensel değerinin tespit edilmesinin ardından Dünya Mirası kriterleri bağlamında yönetim tarafından alandaki yeri doldurulamaz evrensel önemini ortaya konulmakta ve niçin dünya mirası listesinde olmayı hak ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde dünya miras listesinde yer alan veya almayan benzer özellikler taşıyan miras alanlarının kıyaslamalı analizleri uygulaması önerilmektedir. Özellikle alanın bozulmamışlık ve orijinal önemi ortaya konulmalıdır. Miras alanındaki koruma ölçütleri ve fiziki durumu ile ilgili analizler yapılmalıdır. Son olarak alanın zayıf ve güçlü yönleri ile fırsatlar ve tehditlerin belirlenmesini sağlayan swot analizleri yapılmalıdır (Boğenç, 2016, s.54). Bu analiz, alanın koruma politikasını, stratejilerinin saptanması ile analizlerin belirlenmesi aşamasında ise; “*26006 Sayılı Yönetmelik*¹”e göre alanın vizyonu ve asıl politikalarının hazırlanması amaçlanmaktadır. Bu süreçte, alan yönetimi, mevcut durumun tespiti, alan analizi, alanın vizyonunun belirlenmesi, esas politikaların oluşumu, çalışma programı zamanlama ve projelerin belirlenmesi, izleme, değerlendirme ve eğitim süreçlerin tanımlanması, olarak ele alınmaktadır (26006 Sayılı Yönetmelik, 9. Madde).

¹ 26006 Sayılı Yönetmelik: Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliktir.

Tablo 2.1. Kültürel Miras Yönetim Plan Aşamaları

YÖNETİM PLANI AŞAMALARI	
I. AŞAMA	Mevcut durumun belirlenmesi: İlgili kurum ve kuruluşlar ile bağlantı kurularak alanın yönetimi, niteliği ve koruma ihtiyaçlarının neler olduğunun belirlenmesi
II. AŞAMA	Alanın Analizi, Kültürel Değer ve Öneminin Ortaya Konulması • Alanın Sınırlarının Belirlenmesi • Tampon Bölgenin Belirlenmesi • Yüz ölçüm, Koruma alanının yönetim kategorileri, • Hukuki durum, sit alanları ve ilgili yasalar, • Mülkiyet, doluluk durumu, erişim, kısıtlamalar, • Yönetim birimleri ve yerel yönetimin adresleri, • Teşkilatlanma yapısı, • Mevcut arazi kullanımı, • Ana ulaşım yolları, • Tarihsel geçmiş, • Doğal yapı, • Fiziksel yapı, • Sosyo-ekonomik
III. AŞAMA	Alanın Vizyonunun Belirlenmesi ve Esas Politikaların Oluşumu Yönetim planında alana yönelik vizyonun belirlenerek, yönetim, işletme, idari ve finansal modelleri içerecek, ulusal ve uluslararası arenada alanın tanımını ve sunumunu yapacak yönetim, koruma-kullanma, tanıtım ile ziyaretçi politika ve hedeflerinin belirlenmesi
IV. AŞAMA	Değerlendirme ve Koruma Politikalarının Belirlenmesi Çalışma planının hazırlanarak zamanlama ve projelerin belirlenmesi: Alan yönetimi sürecinde bulunacak kurum ve kişilerin görevlerinin neler olduğunun belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilmesine ilişkin çalışma programlarının, bütçe analizlerinin hazırlanması ile finans kaynaklarının, belirlenmesi, kısa, orta ve uzun vadede yapılacak işlere ait bir eylem planının oluşturulması ve proje tanımlarının yapılması.
V. AŞAMA	İzleme, Değerlendirme ve Eğitim Süreçlerinin Tanımlanması Uygulanmakta olan yönetim planının takip edilerek değerlendirmelerin yapılması ve sürecin içinde yer alan kişilerin eğitimin programlarının hazırlanması.

Kaynakça: Boğenç, Ç., 2016, Dünya Mirası Safranbolu Alan Yönetim Planının Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma, Doktora Tezi, *Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Bartın.

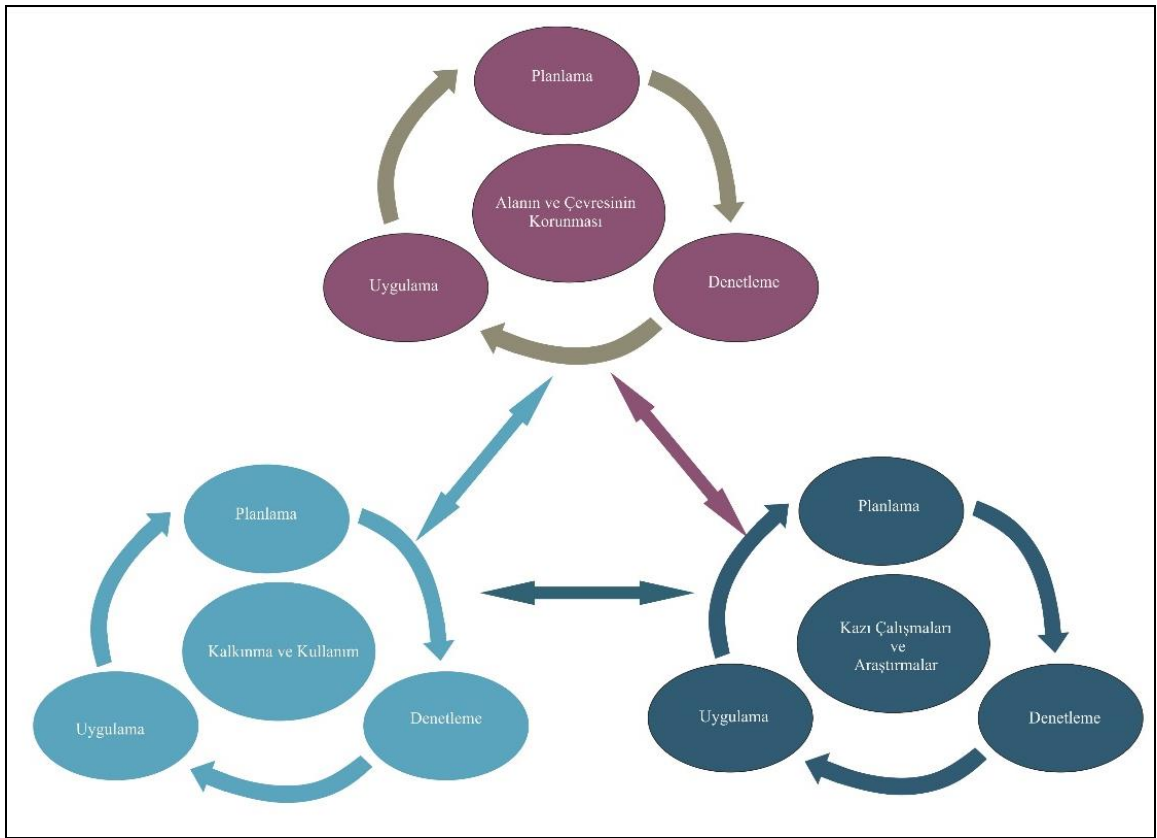
Yapılan bütün bu çalışmalardan sonra “Alan Yönetim Planı” yürütme aşaması başlamaktadır. Bu süreç izleme ve gözden geçirme aşamalarını kapsamaktadır. Planda uygulama süreci hangi stratejilerin kullanılacağı, nasıl ve kimlerin uygulayacağı, sürdürülebilirliğin sağlanması, finansal kaynağının bulunması ve zaman açısından planın nasıl yönetileceğinin açıklanmasıyla başlanılmaktadır. Yönetim planının iyi ve başarılı bir biçimde yapılması adına uzman bir kadro oluşturulmalı ve bu kadronun devamlılığının sağlanması oldukça önemli ve kritiktir (Feilden ve Jokilehto, 1998, s.35-37; Boğenç, 2016, s.54).

Yönetim planı, koruma altına alınması gereken kültürel miras alanlarının konumu, tarihi değeri, turistik önemi, arkeolojik verileri ve bu veriler hakkında bilgi içermesi gerekmektedir. Öte yandan kültürel mirasın öneminin anlaşılması, eksikliklerinin tespit edilmesi, yerel toplumun bilinçlendirilmesi sebebiyle çeşitli eğitim çalışmaları, seminerler, konferanslar ve alan araştırmalarının yapılması planlama aşamalarında yer alması gerekenler içerisinde gösterilmektedir. Bunlar dışında, planlama süreci ve bütçeleme çalışmalarının devamlı güncel tutulması gerekmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın yürütmüş olduğu “*Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı*” yukarıda anlatılan çalışmalara örnek olarak aşağıda yer verilmiştir.

Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı: Şanlıurfa kentinin 15 km kuzeydoğusunda ve Örencik Köyü’nün 2,5 km doğusunda konumlanmaktadır. Bereketli Hilal olarak tanımlanan bir bölge içinde yer alan Göbekli Tepe, kireç taşı platosunun tepesinde bulunan yapay bir höyüktür. Göbekli Tepe’nin ve alanın uzun süre korunmasının güvence altına alınması, kültürel ve tarihsel değerini korumak için karar vermek ve sit alanındaki değişimleri yönetmek amacıyla kapsamlı bir yönetim planına gerek duyulmuştur. Yönetim planları sadece dünya miras alanına aday gösterilmiş alanlar için değil, aynı zamanda 14 Temmuz 2004 yılında kabul edilen ve 5226 Sayılı Yasa olarak değiştirilen 23 Temmuz 1983 yılı 2863 Sayılı Yasa’da uygulanan değişiklikler ile bütün koruma alanları için zorunlu hale getirilmiştir. Bu yönetim planı, Göbekli Tepe’nin tüm yönetim süreçleri adına “*planlama, uygulama ve gözetim*” kavramları sürekli faaliyet gösteren önemli araçlardır (Şekil 2.1) (Schmidt, Merbach ve Pant, 2017, s.22).

Mantıklı bir planlama stratejisi, kültürel miras kaynaklarının tespit edilmesine yönelik, alanı etkileyen faktörler ve alanın sürdürülebilirliğinin sağlanması adına bir vizyon belirlemelidir. Göbekli Tepe Yönetim Planı’nda da belirtilen ve yönetim sürecinin zeminini oluşturan bu üç aşama yani stratejilerin ve önerilen eylemlerin tespit

edilmesi, dinamik uygulanması ve denetimi, yönetim döngüsünün temel bölümleridir. Yönetim planı, alanın yönetim süreci adına gerekli olan ihtiyaçlarla ilgili olarak paydaşların farkındalığını arttırarak amacı doğrultusunda hizmet etmesini sağlamaktır. Bununla birlikte bu yönetim planı, eylem odaklı bir tutumdan çok süreç odaklı bir tutuma vurgu yapmaktadır. Bu yönetim planının amacı, alanı ve çevresini birlikte koruma, kazı ve araştırma, turistik kalkınma, toplumsal katılım ve kalkınma, kurumsal çerçeve, yönetim kaynakları, uygulama, gözetim ve yeniden gözden geçirme olarak açıklanmaktadır (Schmidt, Merbach ve Pant, 2017, s.93).

Şekil 2.1: Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı

Kaynakça: Schmidt, L., Merbach, A. ve Pant, S., 2017, Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı, *Brandenburg Teknoloji Üniversitesi Mimari Koruma Bölümü Cottbus – Senftenberg*, Almanya.

Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Araştırma Cemiyeti (DFG) tarafından sağlanan ödeneklerle hazırlanmıştır. Hazırlanan Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı sekiz aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada miras alanının yönetim planı olan ihtiyacı, planın amacı ve kapsamıyla planın uygulanması açıklanmıştır. İkinci aşama, kültürel miras alanının konumu, sınırı, tanımı, yasal statüsü, çevresi ve peyzajın bulunduğu alanın karakteristik özelliği, üstün evrensel değeri ve

öneminin açıklanmasıyla miras alanının tanımı yapılmıştır. Üçüncü aşamada, arkeolojik kazılar, kazı ve araştırma teknikleri, araştırma projesi ve katılımcıları, veri yönetimi-ulaşılabilirlik-dağıtımı, alanın koruma durumu gibi bilgiler bulunmaktadır. Dördüncü aşamada, miras alanının, çevresinin ve konumlandığı bölgenin gelişimi, Şanlıurfa şehrinin ve bölgesinin tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik durumu, bölgedeki gelişmeler, miras alanın altyapısı gibi bilgiler yer edinmektedir. Beşinci aşamada, alanın güncel yönetim durumu, paydaşlar, yarar sağlayacak halk hakkında verilere yer verilmiştir. İlk bu beş aşama değerlendirildiğinde Göbekli Tepe Miras Alanı ile ilgi kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırma söz konusudur. Miras alanının güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin tespit edilmesi kritik bir süreç olan araştırma sürecinin, alan yönetim planının temelini belirlemektedir. Altıncı aşamada, alanı etkileyen temel yönetim problemlerinin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi, alanın ve çevresinin korunması, alan yönetim sistemi, kazı ve araştırma, alanın gelişim süreçleri ve kullanım konuları inceleyerek alan yönetimi ile ilgili sorunlar belirlenmiştir. Yedinci aşamada, alanın vizyonu, beş-on yıllık hedefleri, uzun vadeli hedefler ve yönetim stratejileri ile yönetim planının hedefleri, amaçları ve ilkeleri belirlenmiştir. Sekizinci ve son aşamada ise yönetim planının uygulanmasına yönelik eylem planı açıklanmıştır (Göbekli Tepe Yönetim Planı, 2017).

Kültürel miras yönetim planının amaçlarının ve faaliyetlerinin iyi bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu çalışmalar kültürel miras varlıklarının başarılı bir yönetim planıyla korunup gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmektedir. Üstelik bu yönetim planı doğrultusunda turizm sektörü açısından da verimli sonuçlar elde edileceği düşünülmektedir.

2.2.3. Kültürel Miras Alanlarında Turizm Yönetimi

Koruma altına alınan alanlarda olduğu gibi miras alanlarında da turizm uygulaması geliştirilirken, yönetim planlamasının bu alanlarda etkili bir biçimde uygulanması önemli bir konudur. Bu kültürel miras kaynaklarının turizm amaçlı kullanımı, değerlerinin korunması, erişiminin sağlanması, ekonomisi, sunumu, yorumlanması, tanıtılması ve yerel halk ile ilişkisi gibi birçok önemli unsurların incelenmesini zorunlu hale getirmektedir. Ayrıca miras alanlarının turizm amaçlı yönetilmesinde planlama ve yönetim süreçlerinde bir aksaklık yaşanmaması adına koordinasyon mekanizmaları odak noktasını oluşturmaktadır (Kausar ve Gunawan,

2017). bTurizm yönetimi planlama süreçlerinin nasıl uygulayacağını açıkça belirlemelidir. Aksi takdirde miras alanının geri dönüşümü olmayan zarar ve tahribatlara uğrayacağı unutulmamalıdır. Çünkü turizm sanayisi, hem kültürel ve fiziki ortamın yozlaşmasına neden olmasına, hem de turistlerin ve yerel halkın yararlanacağı biçimde kültürel mirasın korumasına katkı sağlayacak güce sahiptir. Bu doğrultuda sistematik bir planlama ile yönetim uygulamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Koruma uygulamaların ve planların sürdürülebilir, bütüncül ve faydacı bir tutum ile açıklanarak, alanın kültürel ve tarihsel varlıklarının uzun vadeli olarak koruma altına alınması gerekmektedir. Kısacası bir alanın yönetimi, alanda bulunan kaynakların tümünün nasıl değerlendireceğinin belirlenmesi olarak ele alınmalıdır. Turizm yönetiminin temel amacı olarak ziyaretçilerin miras alanları hakkında bilgi sahibi olmalarının, tecrübe edinmelerinin ve zevklerinin artırmaları gibi birçok etken sıralanabilir. Turizm yönetimi hem günümüzdeki neslin miras alanına erişimi ile alanın kabulünü sağlarken, hem de gelecekteki kuşaklar için kültürel miras alanlarının korunmasına yardımcı olmaktadır. Üstelik ülkelerin miras alanlarına zarar vermeden bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır (Abacılar, 2008, s.30).

Seyfi, Hall ve Fagnoni (2019), ülkelerin turizmi bir kalınma aracı olarak kullanırken, miras alanlarında artan ziyaretçi sayısı ve bunların toplum ile doğal çevre üzerinde yarattığı tahribatların etkisi tarihsel ve kültürel alanlar için olumsuz sonuçların olabileceğini ifade etmektedir. Elde edilen herhangi bir ekonomik gelire bakılmazsın, turizm sektörünün miras alanlarına çevresel ve sosyal baskılar oluşturmakla beraber, bu alanların kültürel, çevresel ve tarihsel bütünlüğünü de etkilemektedir. Turizmin, kültürel miras alanlarının korumasına maddi destek sağlaması ve uygun biçimde planlanıp yönetilmesi, özellikle yerel halkın yaşam standartlarının yükseltmesinde, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler tarafından da kabul edilmektedir. Miras alanlarındaki turizm gelişimi, bölgesel yönetim sürecinde miras kaynaklarını ve yapılacak olan çalışmalarla ilgili farklı çıkarların ve yorumların müzakeresini de içermektedir (Seyfi, Hall ve Fagnoni, 2019). Millar (1989) ise, kültürel miras yönetimi ile turizm yönetiminin birbiriyle kesiştiğini fakat bir coğrafyanın ya da miras alanının iyi bir biçimde yönetilmesi, miras kaynaklarının ve parçası oldukları bölgenin ihtiyaçlarına kısa süreli veya uzun süreli ziyaretçilerin kalma taleplerine duyarlılık gösterdiğini ifade etmektedir.

Miras alanlarındaki yönetimlerde çözüm bulunması gereken en önemli sıkıntı, turizm sektörü ile kültürel miras sektörünün farklı önceliklerinin olması sebebiyle bu

ikili arasındaki dengenin sağlanmasıdır (Abacılar, 2008, s. 25). Kültürel miras ve turizm endüstrileri arasındaki farkları ele alan McKercher, Ho ve Du-Cros (2004), çalışmalarında şunu belirtmişlerdir: *Turizm endüstrisi, pazar odaklı ve daha çok tüketici dostu, kültür endüstrisi ise ürün ve tedarik odaklı olarak görülmektedir. Bu bağlamda turizm ve kültürel miras endüstrileri genellikle çatışmalı bir ilişkiye sahiptirler. Genel olarak değerlendirildiğinde, miras yönetimi, kültürel miras kaynaklarının uzun vadeli korunmasından sorumluyken, turizm yönetimi ise, tanıtılmasından, pazarlamasından ve ürün geliştirmeden sorumlu bir mekanizmadır. Bu iki sektör arasındaki ilişki ile ilgili karışık iki farklı görüş ortaya konulmuştur. Bu görüşler işbirliği/çatışma ikileminin ayrımının iki farklı ucunu yansıtmaktadır* (McKercher, Ho ve Du-Cros, 2004). Böylelikle, kültürel miras yöneticileri, ekonomik getiri amacıyla kültürel kaynakların tehlike altında olduğunu savunurken, turizm yöneticileri ise yönetim tutumuna göre pozisyonun ayarlanabileceğini savunmaktadırlar. Alternatif kanıtlar doğrultusunda, karşılıklı her iki sektörün, kaynak paylaşımının fayda sağlaması nedeniyle ortaklık imkânlarının yaratılmasının olumlu sonuçlar elde edileceği kanısına varılmıştır.

Alazaizeh ve arkadaşları (2016), kültürel miras alanlarının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla miras varlıklarının korunmasını ve insanlara/topluma sunulmasını sağlamak için etkin bir biçimde yönetilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Son dönemlerde, miras turizmi yönetiminin evrensel eğilimleri, eğitimlerin ve sergilerin üstünde duran ürün odaklı geliştirme politikasından, tüketici önceliklerini ve kişisel deneyim/tecrübe kalitesini vurgulayarak turist odaklı bir gelişim yönetim yaklaşımına doğru ilerlemektedir. Bundan ötürü, ziyaretçilerin ve farklı paydaş gruplarının karar alma aşamalarına katılım gösteren bütüncül ve faydacı bir yönetim stratejisi uygulanmalıdır (Alazaizeh, Sheila, Backman, Norman ve Vogel, 2016).

Ho ve McKercher (2004), kültürel miras kaynaklarının turizm sektörüne yönelik yönetilmesi anlayışının makul ve mantıklı olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca bu anlayış, ziyaretçilerin ihtiyaçlarının karşılanması adına zenginleştirici programlar hazırlayarak keyifli ve unutulmaz bir deneyim yaşatabilmektedir. Böylelikle, turizm yöneticileri, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını tespit ederek, istekleri doğrultusunda değişiklikler yaparak ve miras alanlarını kullanarak öngörülen hedef ve amaçlara ulaşabilmek için emek sarf etmektedirler. Bu durumda ürün ve pazarlama temelinin oluşturulması sadece turizm endüstrisi için teşvik sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültür endüstrisinin amaçlarına da ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Turizm ve kültür

endüstrilerin bu kavramları ne denli ele alacakları önem arz etmektedir. Çünkü kültürel miras sektörü, miras kaynaklarının ekonomik sermayenin ürünü olarak ele alma düşüncesini kabul etmekte güçlük çekmektedir. Bunun en büyük nedeni ise, miras yöneticilerinin kültürel miras kaynaklarını koruma altına alarak, gelecek kuşaklara aktarmak için gerekli olan bütün koşulları iyileştirmeleridir. Teorilerde, kültürel miras kaynaklarının bir ürün olarak ele almak mantıklı görülmektedir. Fakat pratikte ise, bunu başarmak çok zor bir durumdur. Bundan ötürü miras turizminin, geliştirmedeki en kritik zorluk, kültürel miras kaynaklarının başarılı bir turizm ürünü haline getirerek yönetilmesidir. Turizm endüstrisi için miras kaynakları fiziksel olarak ziyaretçilere hitap eden ürünler olmakla birlikte gezi sonrası zenginleştirilmiş bir tecrübe edinilmektedir. Ancak bazen kültürel bir unsur, ziyaretçiler için satılık bir meta olarak da kabul edilebilmektedir (Ho ve McKercher, 2004).

Son olarak kültürel miras alanlarındaki turizm faaliyetleri, alanda oluşturduğu olumlu ve olumsuz tahribatlar ve yönetim sürecinde meydana gelen aksaklıklar tarihsel ve kültürel alanların gelecek kuşaklara aktarılmasını engelleyebilmektedir. Miras alanında oluşan plansız gelişmeler, alandaki yoğun baskı, ziyaretçi sayısının kontrol altına alınamaması ve kültürel çevrenin bozulması gibi birçok riskler meydana gelmektedir. Bu bağlamda, kültürel miras alanlarında turizm yönetimi, kentsel koruma ile birlikte gelişimini kontrol altına alınarak, planlı ve mantıksal çerçevede yürütülmesi gerekmektedir.

2.2.4. Kültürel Miras Alanlarının Turizm Amaçlı Yorumlanması ve Sunumu

Kültürel miras kaynaklarının önemi, değeri, özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Bu kaynaklar bazen uluslararası, bazen de ulusal, yerel ve bölgesel anlamda önem teşkil etmektedir. Bu önem ziyaretçilere ve yerel topluma çağdaş eğitim, medya, uygun ve ulaşılabilirlik, teknolojiye dayanarak, heyecan verici programlarla, çevresel, kültürel ve tarihi bilgi ve birimlerin kişisel yorumuyla sunulmalıdır (ICOMOS, Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, 1999). Bu kapsamda öncelikle bu konunun en temel kavramlarını oluşturan “*yorum ve sunumu*” tanımlamak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Yorum kavramı, “*halkın farkındalığını artırmak ve kültürel miras alanı hakkındaki anlayışı geliştirmek için amaçlanan tüm potansiyel faaliyetleri*” ifade etmektedir (ICOMOS, 2008, s.2). Bu faaliyetler, basılmış ve elektronik ortamda

yayınlanmış yayınları, topluma açık konferansları, yerinde ve doğrudan alakalı tesis dışı kurulumları, eğitsel programları, toplumsal etkinlikleri ve yorumlama sürecinin devam eden incelemeleri, araştırmaları, eğitimleri ve bunların değerlendirmesini içermektedir (ICOMOS, 2008, s.2). Yorumlama uygulamaları, kültürel miras alanlarının, gelenek, kültürel alışkanlık (somut olmayan miras) ve yerel halkın geçmişi ile günümüzdeki yaşayış tarzlarının önemini, kültür ve dil yönünden değişiklik gösteren özelliklerinin tamamını kapsayacak şekilde ele alınmalıdır (ICOMOS, Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, 1999).

Sunum ise, *“daha spesifik olarak, bir kültürel miras alanında yorumlayıcı bilgi, fiziksel erişim ve yorumlayıcı altyapının düzenlenmesi yoluyla yorumlayıcı içeriğin dikkatle planlanmış iletişimini”* ifade etmektedir (ICOMOS, 2008, s.2). Schmidt, Merbach ve Pant’a göre (2017) ise, sunumu (tanıtım), bir kültürel miras alanının içeriğini, altyapı çalışmalarını, öğretici bilgiler ve fiziksel erişim yoluyla topluma göstermeyi hedefleyen ayrıntılı biçimde planlanmış iletişim stratejilerinin tümü olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedirler. Bunlar, bilgi panelleri, müze tarzı gösterimleri, kamusal yürüyüş gezileri, dersler ve rehberli gezileri, çoklu ortam(multimedya) çalışmaları, sanal gösterileri ve internet siteleri gibi unsurlar ile sunum amacı için kullanılacak teknik aygıtlardır (ICOMOS, 2008, s.2; Schmidt, Merbach ve Pant, 2017).

Millar (1989), kültürel miras kaynaklarının yorumlanmasında en kritik yaklaşımın, iyi ve başarılı bir yönetim stratejiden geçtiğini belirtmektedir. Miras kaynaklarının yorumlanması ve sunumu, miras yönetim aşamalarının merkezinde yer almaktadır. Yorumlama, sadece doğal ve kültürel alanın mevcut mirası ile ilgili araştırmaları teşvik etmek ve mevcut düşünceleri geliştirmekle kalmamaktadır. Bunun yanında mevcut olan yönetimin, daha önceden kötü planlanmış ve telafisi olmayan tahribatlardan uzak durmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, miras kaynakları ister koruma, ister turizm çatısı altında kurulmuş olsun, devamlılığın sağlanması zorunlu bir ihtiyaçtır. Miras alanlarındaki sunum uygulamaları, ziyaretçiler üzerinde derin izler bırakabilme etkisine sahiptir. Bu doğrultuda, miras alanındaki çeşitli kılavuzlar, bilgilendirme panoları, replikalar, sanal gösterimler ve yeniden canlandırma araçlar yoluyla sunumu, ziyaretçileri hem eğitmekte hem de eğlendirerek izlenimler bırakmaktadır. Yerel halka, insanlara, topluma şimdiye kadar geçmiş yaşantılara bir bakış açısını kazandırmanın bir yöntemi de gelecekteki faaliyetler için bazen bir sıçrama tahtası bazen de bir nostalji ortamı sunmaktadır. Bu anlayışta bir koruma bilinci

oluşturmaktadır. Ayrıca ziyaretçileri, bir miras alanlarında bulunan hassas yapılardan uzaklaştırmanın etkili bir yönetim aracı da olabilmektedir (Millar, 1989, s.13).

Kültürel miras alanlarının yorumlanması ve sunumu amacıyla 2008 tarihinde ICOMOS bünyesine bağlı olarak Quebec’de (Kanada) düzenlenen “Kültürel Miras Alanlarının Yorumu ve Sunumu Tüzüğü” miras alanlarında gerçekleştirilecek faaliyetlerde yönlendirici olmuştur. Bu bağlamda, günümüze kadar süregelen yapılar, anıtlar, eser ve geçmiş medeniyetlerin somut olmayan varlıklarından, neyin koruma altına alınacağı, nasıl gerçekleştirileceği, insanlara nasıl sunulacağı ve yorumlanacağı gibi unsurları kapsamaktadır. Ayrıca kültürel miras kaynaklarının gelecek kuşaklara aktarılması gerektiğine dair her kuşağın vizyonunu temsil etmektedir. Venedik Tüzüğü’nün kurallarına bağlı kalınarak oluşturulan bu tüzük, miras alanlarının yorumlanması ve sunumu için başlıca ilkeleri tespit ederek alandaki faaliyetler için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda, resmi iletişimin ve eğitimin şemsiyesi altında mirası korumadaki rolü vurgularken, miras alanlarındaki somut olmayan unsurlar ile ilgili, geçmişi anlamak bakımından bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, kültürel miras alanlarında yorumlama ile sunumun, mirasın korunması ve yönetiminin genel sürecinin bir parçası dâhilinde, hangi biçimde veya ortamda uygun kabul edilirse edilsin dayandırılması gereken yedi temel ilkeyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu ilkeler (ICOMOS, 2008, s.5-9);

Erişim ve Anlama: Yorumlama ve sunum faaliyetleri, toplumun kültürel miras alanlarına fiziksel ve entelektüel erişimini kolaylaştırma yetkisine sahip olmalıdır. Bu doğrultuda etkili yorumlama ve sunum, kişisel deneyimleri geliştirecek nitelikte olmalı, toplumun saygısını, anlayışını yükseltmeli ve miras kaynaklarının korunması gerektiğinin önemini anlatmalıdır. Ayrıca bu faaliyetler, insanları bir miras alanı ile ilgili bireysel algıları üzerinde düşünmeye teşvik etmeli ve miras alanı ile anlamlı, bütüncül bir ilişki kurmalarına katkı sağlamalıdır. Buradaki amaç, halkın daha fazla ilgisini çekerek, öğrenmesini, tecrübe edinmesi ve keşifleri teşvik etmek olmalıdır. İnsanlarda oluşan bu bilincin, miras kaynaklarının korunmasında da etkili olacağı düşünülmektedir.

Bilgi Kaynakları: Yorumlama ve sunum faaliyetleri, kabul görmüş bilimsel yöntemlerle ve aynı zamanda yaşayan kültürel geleneklerden elde edilen kanıtlara dayanmalıdır. Bir miras alanında var olan farklı sözlü ve yazılı veriler, yapı kalıntılarını, geleneklerini ve anlamlarını göstermektedir. Yani bir yapının doğasını, niteliklerini,

anlamını ve tarihini öğrenmeye fırsat veren anıtsal, yazılı, sözlü ve simgesel olan bütün kaynaklardır. Miras alanı ile ilgili hikâyeleri, tarihsel katılımcıların anılarını ve alanın önemini yorumlama ve sunum faaliyetleri ile dolaylı olarak halka aktarımı sağlanmalıdır. Bu kaynaklar belgelenmeli, arşivlenmeli ve insanların erişimine açık tutulmalıdır.

Bağlam ve Ortam: Kültürel miras alanlarının yorumlanması ve sunumu, daha kapsamlı sosyal, kültürel, tarihsel ve doğal bağlarıyla ve ortamları ile ilgili olmalıdır. Bir miras alanın, çok yönlü tarihi, manevi, estetiksel ve sanatsal bağlarındaki önemini keşfetmelidir. Alanın kültürel, toplumsal ve çevresel değerlerinin bütün yönleri göz önüne alınmalıdır. Miras alanının kamuya açık yorumu, tarihsel süreç içinde birbirini takip eden aşamaları ve etkileri açık bir biçimde ayırt edilip tarihlendirilmelidir.

Özgünlük/Otantiklik: Kültürel miras alanlarının yorumlanması ve sunulması, miras kaynakların ruhuna uygun olarak özgünlüğün temel ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Bir yapının veya sitin doğasına ve kültürel bağlamına bağlı kalınmalıdır. Yapıların özgünlüğünü oluşturan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar, tasarımları ve şekilleri, malzemeleri ve nesneleri, kullanımları ve fonksiyonları, teknikleri ve gelenekleri, mevkileri ve yerleşimleri, ilk tasarımları ve tarihsel süreç içindeki evrimlerini kapsamaktadır. Bilgi unsurları yapıların bünyesinde olabileceği gibi, çevresinde de olabilmektedir. Bu unsurların kullanımları, kültürel miras kaynaklarının, sanatsal, estetiksel, tarihsel, yöntem ve toplumsal durumlarıyla anlamlandırmasına olanak verilmektedir (Nara Özgürlük Belgesi, 1994, s.2). Ayrıca, yorumlama ve sunum faaliyetleri, kültürel varlıkların önemini olumsuz yönde etkilemeden ya da dokusuna geri dönüşümü olmayan zararlar vermeden özgünlüğünün korunmasına katkıda bulunmalıdır.

Sürdürülebilirlik: Bir kültürel miras alanı için yorumlama planı, merkezi hedefleri arasında sosyal, finansal ve çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda doğal ve kültürel çevresine duyarlı olmalıdır. Miras alanın yorumlama altyapısının kalıcı olabilmesi adına uygulanan yöntemlerin ya da teknolojik öğelerin, etkili ve düzenli bakımı yapılacak biçimde tasarlanmalıdır. Yorumlama altyapısının ve ziyaretçi sayılarının miras alanının, kültürel önemini, fiziksel niteliklerini, bütünlüğünü ve doğal çevresi üzerinde etkileri değerlendirilip uygulamalarda bu özellikler dikkate alınmalıdır. Ayrıca yorumlama ve

sunum faaliyetleri, eğitim, öğretim ve istihdam olarak sağlayarak, paydaşlara sürdürülebilir yararlar sağlamayı amaçlamaktadır.

Kapsayıcılık: Kültürel miras alanlarının yorumlanması ve sunumu, kültürel miras uzmanları, yerel halk ile ilgili topluluklar ve diğer paydaşlar arasındaki anlamlı işbirliğinin sonucu olmalıdır. Bu farklı paydaş grubu, yorumlama ve sunum faaliyetlerinin formülasyonuna entegre edilmelidir. Mülkiyetler ve geleneksel kültürel haklar problemi yorumlama sürecinde ve farklı iletişim ortamlarda (dijital medya, multimedya uygulamaları ve basılı materyaller vb.) planlama sürecinde tartışmalı ve kararlaştırılmalıdır.

Araştırma, Eğitim ve Değerlendirme: Devam eden araştırmalar, eğitimler ve değerlendirmeler, bir kültürel miras alanının yorumlanmasının temel bileşenleridir. Miras alanının yorumlanması, öneminin anlaşılması ve takdir edilmesi amacıyla devamlı araştırılmalıdır. Düzenli inceleme, bütün miras yorumlama faaliyetlerinde ayrılmaz bir ögedir. Yorumlayıcı faaliyetler ve altyapısı, devam eden içerik revizyonunu ve genişletmeyi kolaylaştıracak biçimde tasarlanmalı ve inşa edilmelidir. Ayrıca bu faaliyetler ve miras alanı üzerindeki fiziksel etkileri devamlı takip edilmeli ve değerlendirilmelidir. Ziyaretçiler ve ilgili toplulukların üyeleri ile miras uzmanları bu değerlendirme sürecine dâhil edilmelidir.

Genel olarak yorumlama ve sunum; pazarlama, finansal kararlar, yönetim ve politikalara destek sağlamaktadır. Yorumlamada, başlangıç noktası ve çeşitli biçimlerle farklı bir tüketiciye hizmet eden bu çalışmalarla tutarlı sonuçlara ulaşılmalıdır. Yorumlama ve sunum faaliyetleri, iyi yönetilirse koruma ve ticari başarının anahtarıdır. Fakat kötü yönetilirse de, mirasın önemli bir kısmının sonsuza dek yok olması anlamına gelebilmektedir (Millar, 1989, s.14).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULARI

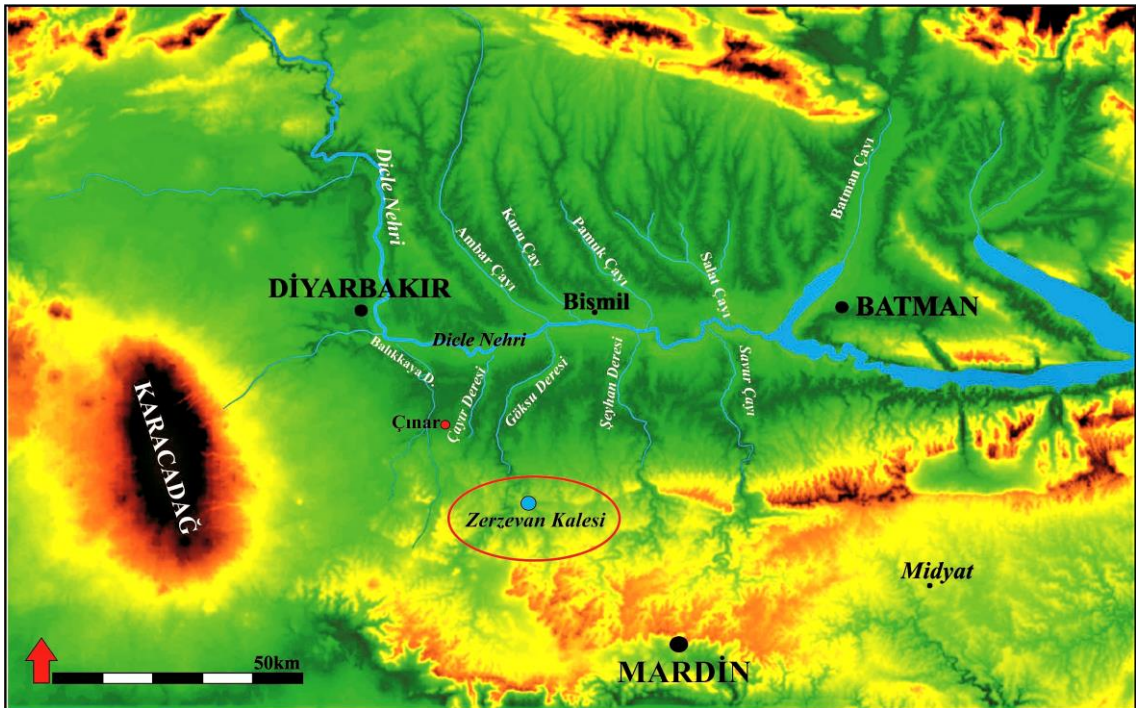
Araştırma yöntemi ve bulguları başlıklı üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemi, saha çalışması ve bulgular kısmından oluşmaktadır. İlk önce çalışma alanı olan Zerzevan Kalesi ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir. Daha sonrasında araştırmanın amacı, yöntemi, sınırlılık ve kapsamı, örnekleme, veri toplama tekniği, geçerliliği ve güvenilirliği, verilerin analizi ve bulgularına ilişkin çalışmalar bu bölümde yer almaktadır.

3.1. DİYARBAKIR ZERZEVAN KALESİ

3.1.1. Zerzevan Kalesi Konumu ve Tarihçesi

Zerzevan Kalesi, Diyarbakır İli, Çınar İlçesi'nin 13 km güneydoğusunda bulunan Demirölçek Mahallesi'nin bir km güneydoğusunda yer almaktadır. Diyarbakır-Mardin karayolunun 45. km'si üzerinde yer alan Zerzevan Kalesi, karayolunun seviyesinden 124 m yükseklikte bulunan ve yöreye hâkim dağ zirvesinin tabi özelliklerinden yararlanılarak tahkim edilmiştir (Coşkun, 2019, s.10). Aşağıda Zerzevan Kalesi'nin konumunu gösteren haritaya yer verilmiştir.

Harita 3.1: Zerzevan Kalesi'nin Konumu

Kalenin kurulduğu tepe, güneyindeki boyun kısmı bir tarafa bırakılırsa eğim dereceleri oldukça yüksek yamaçlarla çevrilidir. Bu konumuyla Zerzevan kalesi yol kontrol ve denetiminin sağlanmasının yanı sıra savunma ve korunma açısından da elverişli bir yere kurulmuştur (Karadoğan ve Coşkun, 2018, s.7). Kalenin üzerinde bulunduğu tepenin doğu, batı ve kuzeyinde derin vadiler görülürken, güneyden karşısındaki bir tepeyle bağlantısı bulunmaktadır (Coşkun, 2015, s.27). Bu doğrultuda ana kaya üzerine ve topoğrafyadan faydalanarak inşa edilen Zerzevan Kalesi, kale sur sistemleri ve burçları, saray yapısına ait kompleks yapı kalıntısı, konutlar, hamam, tahıl ve silah depoları, büyük su deposu, kiliseye ait yapı kalıntısı, nekropol (mezarlık) alanı gibi çok çeşitli yapı gruplarını içerisinde barındıran ortalama 60 dönümlük bir alana yayılmaktadır (Karadoğan ve Coşkun, 2017, 118; Kılıç, 2017; Durma, 2019, s.20) (Fotoğraf 3.1).

Fotoğraf 3.1: Zerzevan Kalesi'nin Hava Görüntüsü

Kaynakça: www.arkitera.com, 2021.

Mardin-Midyat Platosu ile Diyarbakır Havzası sınırında, Suriye-Arabistan düzlükleri ile Diyarbakır havzasını birbirine bağlayan antik kral yolu üzerinde yer alan Zerzevan Kalesi, mekânsal anlamda stratejik konuma sahip önemli bir Roma askeri garnizon yerleşimidir (Karadoğan ve Coşkun, 2017, 115-117; Dursun ve Coşkun, 2020). Bu nedenle yerleşim yerinin kuruluş amacı çerçevesinde, özellikle ulaşım, su

ihtiyacı gibi doğal çevrenin sınırlayıcı özellikleri göz önüne alınarak alanda mekânsal ve topoğrafik düzenlemelerle giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim eski çağlardan beri insanların yer seçiminde coğrafi çevre koşullarının ön planda tutulduğu bilinmektedir (Karadoğan ve Coşkun, 2017, 117).

Zerzevan Kalesi'nin ilk olarak kimler tarafından ve ne zaman yaptırıldığı belli değildir. Kale hakkında yapılan araştırmaların çoğunluğu yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Coşkun, 2015, s.27). Bu kapsamda bilimsel anlamda bugüne dek kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı Zerzevan Kalesi, ilk kez gezgin Carsten Niebuhr tarafından 1766 yılında ziyaret edilmiş ve yerleşim alanını, *Kasr Zerzaua* olarak adlandırmıştır. Carsten Niebuhr, bu yerleşim yerindeki bazı yapılara ilişkin bilgi vererek burada yazıt bulamadığını ifade etmiştir. 1880 yılında, Mardin'den Diyarbakır'a seyahat ederken yerleşim alanını ziyaret eden Eduard Sachau, alan ile ilgili ayrıntılı olmayacak şekilde kısa tanımlamalar yapmış ve bu yerleşim yerini *Zarzaua* olarak adlandırmıştır. Zerzevan Kalesi'ne, 1910 yılında Conrad Preusser kısa bir ziyaret gerçekleştirmiş, bu tahkimat hakkında detaylı olmayan bilgiler vermiştir. Söz konusu yerleşim yerini, 1911 yılında Samuel Guyer ve kız kardeşi Hanna Schätti-Guyer ziyaret etmiştir. Samuel Guyer, gözlemlerini bir inceleme yazısı olarak kaleme alırken kız kardeşi, yerleşim hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ayrıca Guyer tarafından kendinden önceki gezginler tarafından görülmeyen bir köyün varlığından da bahsedilmektedir. Günümüzde ise yerleşime bir km mesafedeki Demirölçek Köyü, Guyer'in bahsettiği Zerzevan Kalesi'nde yaşayanlar tarafından kurulmuştur. 1890'larda ilk olarak bir ailenin kaleye yerleştiği, sonrasında 17 haneye ulaştığı bilinmektedir. 1967'de ise su sıkıntısı ve ulaşım zorluğu gibi nedenlerle köy halkı bugünkü Aşağı Konak Köyü'nün hemen yakınına, Zerzevan'a oldukça yakın bir alana yerleşmişlerdir. Zerzevan ismi seyyahların bahsettiği *Zerzaua*'nın uyarlaması olup Kürtçe'deki altın kelimesinden türetilmiştir. Zerzevan ismi, muhtemelen bu yerleşime köy burada bulunurken verilmiştir (Coşkun, 2019, 17).

Zerzevan Kalesi, Amida-Dara ile Edessa-Nisibis'e² kadar uzanan antik yol güzergâhı üzerindeki stratejik lokasyonu önemini göstermektedir. Söz konusu geniş bir alanı kontrolünde tutan Roma sınır garnizonu, kurulduğu dönemde su bakımından bol, vadiye yerleşik ve tarımla geçinen insanların da sığınabileceği bir alan konumunda

² Söz konusu yerleşim yerleri günümüzde, Amida/Diyarbakır, Dara/Mardin, Edessa/Şanlıurfa, Nisibis/Nusaybin ile eşleşmektedir.

olduğu söylenilebilir (Fotoğraf 3.2). Kale, özellikle Roma-Sasani arasındaki mücadelelere sahne olmuştur (Coşkun 2019, 21)

Fotoğraf 3.2: Zervevan Kalesi Genel Görünüm

Kaynakça: www.arkitera.com, 2021.

Zervevan Kalesi askeri yerleşiminde 2014 yılında başlatılan bilimsel arkeolojik kazılarla bölgenin Roma Dönemi'ne ışık tutması açısından çok önemli bir yere sahiptir (Coşkun, 2017). Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Zervevan Kalesi'nde Yeni Asur Dönemi'ne (MÖ 882-611) tarihlenen buluntular ele geçmiştir. Nitekim bu bölgede Asur Dönemi'nde (MÖ 882-611) Kinabu olarak adlandırılan bir kalenin varlığı da ileri sürülmektedir. Pers Dönemi'nde de (MÖ 550-331) Kral Yolu üzerinde bulunan yerleşim alanının yol güvenliğinin sağlanması amacıyla kullanılmış olduğu muhtemeldir. Mevcut mimari kalıntılar ve kazı çalışmalarında ele geçen buluntular incelediğinde MS III. yy.'da alanın kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak yerleşimin bu dönemdeki boyutları hakkında bilgi vermek güçtür. Mevcut mimari kalıntılar ve kazı çalışmalarında ele geçen buluntular incelediğinde, asıl askerî yerleşimin Romalı Severuslar Dönemi'nde (MS 198-235) inşa edildiği söylenebilir. Yerleşimin surları ve yapıları Anastasios I (MS 491-518) ve Justinianos I (MS 527-565) dönemlerinde onarılmış, bazı yapılar ise yeniden inşa edilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Özellikle bölgenin 639 yılında İslam orduları tarafından fethine kadar da kale

yerleşiminin kesintisiz devam ettiği bilinmektedir. İslamiyet'in yayılma sürecinde Amida ve Dara'da yerleşim devam ederken, Zerzevan'ın bulunduğu alan jeopolitik önemini kaybetmiş, yüksek bir tepede yer alması, ulaşım, su sorunu nedeniyle yerleşim yeri açısından avantajlı olmaması gibi nedenlerle de terk edilmiş, MS 639'dan itibaren 1890'lı yıllara kadar geçici barınaklar dışında alan kullanılmamıştır (Coşkun, 2017; Coşkun 2019, 21).

3.1.2. Zerzevan Kalesi Kazıları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Diyarbakır Müzesi Başkanlığı'nda ve Dicle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Aytaç Coşkun'un bilimsel danışmanlığı altında Ağustos 2014 tarihinde Zerzevan Kalesi'ndeki ilk bilimsel arkeolojik kazı, belgeleme ve restorasyon çalışmaları başlatılmış (Fotoğraf 3.3) ve halen devam edilmektedir (Karadoğan ve Coşkun, 2018, s.3; Coşkun, 2019). Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Kararlı kazı statüsünde Doç. Dr. Aytaç Coşkun'un başkanlığında bilimsel kazı çalışmaları devam etmektedir (Coşkun, 2019, s.17)

Fotoğraf 3.3: Zerzevan Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Kaynakça: www.ntv.com.tr, 2021.

350x150 metrelik geniş bir alanı kapsayan antik yerleşim yerinde 2014-2020 yıllarına kadar devam eden arkeolojik kazı çalışmalarında kilise, gözetleme ve savunma

kulesi, surlar, Mithraeum (Mithras Tapınağı), yeraltı ibadethanesi, konutlar, yeraltı sığınağı/depo, sunu çanakları, kaya sunağı, kaya ve tonozlu mezarlar, su kanalı gibi birçok alanda belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Kalede üç katlı olan gözetleme ve savunma kulesi 19,2 m'lik kısmıyla korunmuş, 12-15 metre yüksekliğinde olan, 2,1-3,2 metre kalınlığında ve 1.2 km uzunluğundaki surlara sahiptir. 2014 senesinde yapılan bilimsel kazı çalışmalarında alanda en iyi korunmuş tarihi yapılardan biri olan kilisede çalışmalar esnasında cam parçaları MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Elde edilen bu veriler Deichmann-Peschlow'un, Zerzevan Kalesi'nin Justinianus I. Dönemi öncesine tarihlendirmesini kanıtlar niteliktedir (Coşkun, 2017; Kılıç, 2017, s.26; Coşkun, 2019, 25-28; Durma, 2019, s.26-27). Zerzevan Kalesi'nde sürdürülen bilimsel kazı çalışmaları ışığında Zerzevan Kalesi'nin ilk yerleşim ile ilgili izlenimler, verilerin artmasıyla kesin sonuçlara varılacaktır. Gerçekleştirilecek olan bilimsel çalışmalar ile hem kalenin hem de bölgenin Roma Dönemi'ne ait askeri, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerine ışık tutacak veriler elde edileceği düşünülmektedir. Ayrıca Zerzevan Kalesi'ndeki sürdürülen çalışmaların sonucunda bölgenin ekonomik alt yapısının kalkındırılmasında önemli bir rol oynadığı aşikârdır. Kültürel miras ve turizm açısından da bölgenin tanıtımı yapılacağı gibi kültür varlıklarına dair farkındalığın oluşturulması ve sürdürülebilir bir politika ile evrensel değere sahip kültürel varlığın korunarak gelecek kuşaklara bırakılmış olacaktır. Söz konusu bu çalışmada, bölgedeki diğer çalışmalara bir referans olacağı gibi bölgenin ulusal ve uluslararası arenada tanınırlığı da sağlanmış olmaktadır.

3.1.3. Zerzevan Kalesi'ndeki Bazı Yapılar

Sur bedenleri ile çevrelenmiş yerleşim yerinde kamusal yapıların bulunduğu güney alanında, gözetleme ve savunma kulesi, kilise, kaya sunağı, yönetim binası, arsenal gibi mimari kalıntılar bulunmaktadır. Kuzey alanında ise domestik amaçlı kullanılan konutlar, cadde ve sokaklar yer almaktadır. Ayrıca konutların bulunduğu alanda yerleşim yerinin su ihtiyacını karşılamaya yönelik sarnıçlar, dini inançlarını gerçekleştirdikleri yeraltı ibadethanesi, Mithraeum ile yeraltı sığınağı ve henüz işlevleri bilinmeyen çok sayıda yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Kale surlarının dışında, yerleşim alanına suyu ileten ana kayaya oyulmuş kanallar, mimari yapılarda kullanılmak için ana kayadan taşların kesildiği taş ocakları bulunmaktadır. Ayrıca kalenin nekropol alanında,

tonozlu mezarlarla birlikte kaya mezarları yer almaktadır (Coşkun, 2017, s.93-96; Coşkun, 2019, s.25-67):

- **Kilise:** Kalenin yüksek olan güney bölümünde yer alan kamusal yapılardan biri olan ve en iyi korunmuş yapıların başında gelen kilise, doğu-batı doğrultusunda uzanan dört mekândan oluşmaktadır (Fotoğraf 3.4). MS VI. yüzyılda inşa edilen kiliseye güney yönünde yer alan avludan giriş sağlanmaktadır. Yapının içinde bir vaftiz havuzu yer almaktadır. Zerzevan Kalesi'nde ele geçmiş ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan bronz bir kova bulunmaktadır. Söz konusu MS VI. yüzyıla tarihlendirilen kovanın yüzeyinde Yunanca; *“Antipatros’la ailesinin dileğinin -veya adağının- kabul edilmesi ve selameti için. Tanrı sizi korusun”* yazmaktadır. Yazıtlı kovanın tarihi, kilisenin inşa tarihi olan MS VI. yy. ile paralellik gösterdiği anlaşılmıştır.

Fotoğraf 3.4: Zerzevan Kalesi Kilise Yapısı

Kaynakça: www.amerikaninsesi.com, 2021.

- **Mithras Tapınağı:** Sığınağın ve kilisenin kuzeyinde bulunan, yeraltına ana kaya oyularak yapılan yapı, beş metre genişliğinde, yedi metre uzunluğunda, 2,5 m yüksekliğinde olup 35m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Tapınağın doğu duvarında ana kaya kütesine oyulmuş sütunların yanı sıra orta kısmında büyük bir niş yan kesimlerinde ise iki adet küçük niş mevcuttur. Ayrıca ortadaki büyük niş çevresindeki iki sütun üzerinde yükselen kuşak üstünde boya izleri bulunmaktadır.

Muhtemelen bu kuşakta yer alan izlerin Mithras'a ait sembolleri içerdiği düşünülmektedir. Nitekim Mithras'ın, boğayı kurban ettiği sahnenin yer aldığı plaka da yine bu ortadaki büyük nişe konulmaktaydı (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5: Zervevan Kalesi Mithras Tapınağı

Kaynakça: www.indyturk.com, 2021.

Doğu duvara Mithras'ın sembollerinden olan ışın tacı motifi de kazınmıştır. Küçük nişlerden birinde oldukça düzgün oyulmuş su veya kan çanağı, hemen önünde ise zeminde yer alan havuz mevcuttur. Su veya kan çanağı ile havuz duvarının içinden geçen kanal bağlantılıdır. Mithras dini törenlerinde su veya kan kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca tavan kısmında simetrik olarak yapılmış dört adet hayvan bağlama yeri de bulunmaktadır. Bağlama yerleri Mithras ayinlerinde boğanın kurban edilmesi için kullanılmış olmalıdır. Yapı, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında bulunan ilk ve tek Mithras tapınağı olma özelliği taşımaktadır. Tapınağın giriş kapısında, yazıt ve semboller açık bir şekilde görülmektedir. Antlaşma ve dostluk kavramlarının tanrısı olan Mithras, Pers kökenli olup aracılık eden anlamına gelmektedir. Ayrıca ışığın, savaşın, adaletin ve inancın da simgesi olarak bilenen ve güneş tanrısı olarak kabul edilen söz konusu bu tanrının kültü de güneş tapınımına dayanmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda, MS II. ve III. yüzyılda oldukça yaygın olan bu inanç MS IV. yüzyılda Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte

önemini kaybetmiştir. Nitekim Hristiyanlığın bölgede yayılmasıyla tapınak kiliseye dönüştürülmüş ve sonraki dönemde kalenin terk edilmesiyle barınak olarak kullanılmıştır.

- **Yeraltı Sığınağı- Depo:** Kalenin kuzey sur duvarı yakınında, ana kaya kütesine oyma tekniği ile inşa edilmiştir. Dönerli bir merdiven ile giriş sağlanan yapı, yaklaşık 400 kişiyi barındırabilecek bir kapasiteye sahiptir. İki bölümden oluşan yapı, 14x3,5m ölçülerinde olup iç yüksekliği ise 4,3m ölçülerindedir. Ayrıca yapının iç kısmında beş adet havalandırma açıklığı bulunmaktadır. Söz konusu sığınanın çift fonksiyona sahip olduğu düşünülmektedir. Savaş zamanında askeri ya da sivil halk için kullanılabilecek bir sığınak özelliği gösterirken barış zamanında ise ana kayanın iklimatik ortamı nedeniyle yiyecek deposu olarak işlev görmüş olabileceği düşünülmektedir.
- **Konutlar:** Kalenin yerleşim planında yapılar arasında bağlantıyı sağlayan cadde ve sokak hatlarının izlenebildiği kuzey yönüne doğru alçalan bölgede konutlar yer almaktadır. Konutlar, tek mekandan oluştuğu gibi birden fazla mekâna sahip kompleks planlı örnekleri de bulunmaktadır. Söz konusu yapıların, kısmen korunan izlerinden temel kısımları ana kayaya oyulmuş, üst kesimlerinde ise blok taşlarından oluşan duvarlara sahip oldukları anlaşılmıştır. İki katlı olarak tasarlanmış konutların büyük girişlere sahip oldukları görülmüştür. Bu katlı örneklerin alt katları genellikle depo veya hayvanların barındığı bölüm olarak işlevlendirildiği, üst katların ise yaşam alanı olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir. Yapılara ait bazı duvarlarda dikkati çeken dikme şeklindeki blokların araları, kaba taşlarla örülmüş olmaları muhtemeldir. Kuzeydeki konut alanı dışında kamu yapılarının ağırlıkta bulunduğu güney bölümde, daha büyük boyutlu, dört veya daha fazla birime sahip dikdörtgen planlı bağımsız mekânlar oluşturmaktadır. Bu özel yapılardan biri, yerleşimin orta kısmında, arsenal yapısı ile büyük su sarnıcı arasında kalmakta ve beş mekândan oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı ve 9,6x12,4m ölçülerindeki konut, üst düzey bir yönetici tarafından kullanılmış olmalıdır. Büyük boyutlu bloklardan inşa edilen ve duvarları belirli bir seviyeye kadar korunmuş yapının, kapı, söve ve lentoları günümüze kadar ulaşmıştır.
- **Sarnıçlar ve Su Kanalı:** Yerleşim yerinin su ihtiyacını sağlamaya yönelik inşa edilen 54 adet sarnıç tespit edilmiştir. Sarnıçlar, ana kaya oyularak yapılmıştır.

Bireysel ve kamusal amaçlı kullanılan iki tür sarnıç bulunmaktadır. Tonozlu sarnıçların alt bölümü kemer başlangıç kısmına kadar ana kaya kütlesine oyularak yapılmıştır. Sarnıcın tavanına açıklıklar yapılmış bunun nedeni ise toplanan suyun ihtiyaç halinde çıkırı benzeri bir düzenek ile çekilebilmesini sağladığı gibi bu alanın havalandırılmasını da gerçekleştirilmesine yönelik olduğu düşünülmektedir. Doğu duvarı, sur bedenine dayandırılmış olan 11,2x22,5 m boyutlarındaki iki bölümlü ve üzeri tonozlar ile örtülmüş büyük su sarnıçlarının yerleşim alanının ana su kaynağı olduğu açıktır. Kentin güneyinde, surların dışında yer alan ve 616 m'lik kısmı kazılarla açığa çıkarılan oldukça uzun olan kanal yapısı ile sarnıçlara suyun iletilmesi sağlamaktadır. Söz konusu bu büyük boyutlu kanal, 51-68 cm genişliğinde, 48-61 cm derinliğindedir. Ana sarnıç örneklerinin dışında, yuvarlak ağızlı, armudi bir gövde yapısına sahip küçük boyutlu çok sayıda örnekte mevcuttur.

- **Nekropol Alanı:** Yerleşim alanı dışında farklı tiplerdeki mezarların bulunduğu bir nekropol alanı bulunmaktadır. Mezarlık alanında üç tip mezar tespit edilmiştir. Bunlar tonozlu ve lahit biçimde oyulmuş kaya mezarlarıdır (Fotoğraf 3.6). Devam edilen çalışmalarda iki tonozlu mezar ve iki ana kayaya oyulmuş mezar tamamen ortaya çıkarılmıştır.

Fotoğraf 3.6: Zerzevan Kalesi Kaya Mezarı

Kaynakça: kvmgm.ktb.gov.tr, 2021.

Henüz üzerinde herhangi bir çalışma yapılmayan tavanı çökmüş olup, yerleşimin güneyindeki diğer yüksek tepede yıkılmış kaya mezarları yer almaktadır. Mezarlarda genel olarak basamaklı bir giriş bulunmakta ve doğrudan mezar odasına açılmaktadır. Gerek antik çağda gerekse günümüzdeki arkeolojik kazılarda herhangi bir buluntuya ulaşılamayan mezarların tümü soyulmuş, daha sonra hayvan barınağı olarak kullanılarak yıkılmış ve ara duvar kaldırıldıktan sonra mezarlar birleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar sayesinde mezarların tamamı temizlenerek gün yüzüne çıkarılmıştır.

- **Arsenal:** Kilisenin kuzeyinde bulunmaktadır. Kalenin en büyük yapısıdır. Dar uzun boyutlu iki bölümlü olan bu yapı 10,9x36,4 metre boyutlarındadır. Beşik çatılı olan bu yapı silah deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yapının işlevi hakkındaki net verilerin iler ki kazı çalışmalarıyla ulaşılabileceği düşünülmektedir. 1975 yılına kadar sağlam olan Arsenal, doğu duvarının yıkıldığı hali ile günümüzde görülmektedir.

3.1.4. Zerzevan Kalesi'nin Turizm Açısından Değerlendirilmesi

Kültür varlıklarında turizm kavramı, doğru kullanılması durumunda bölgesel anlamda yerel halkın yaşam standartlarını, bilgi ve farkındalığını artıracak en önemli çekim araçlarının başında gelen bir kalkınma yöntemidir. Söz konusu kültür varlıkları bir ülkenin en önemli tanıtım değerleri oldukları gibi sağlıklı bir plan çerçevesinde kullanılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıyla ulusal ve uluslararası çaptaki evrensel değeri ön plana çıkarılacağı gibi gelecek kuşaklara bırakılması içinde önemli bir adım atılmıştır. Bu doğrultuda kültürel miras varlıklarının tarihi ve doğal değerinin korunması, restorasyonu ve bakım çalışmaları ile canlandırılması ya da ayağa kaldırılmasına ilişkin uygulamaların niteliği söz konusu kültür varlığının bulunduğu bölgenin marka değerine doğrudan katkı sağlayacağı bilinmektedir. Sağlıklı bir yönetim planlaması ve uygulamalarının gerçekleştirildiği arkeolojik bir alanın bulunduğu bölgenin markalaşmasına temel oluşturduğu açıktır.

Arkeolojik bir alanın bilimsel, sanatsal ve yönetsel anlamda sistematik bir şekilde korunması, markalaşma olgusunu destekleyen önemli bir mekanizma olduğu gibi karşılıklı güçlenerek ilerlemesini sağlamaktadır. Nitekim markalaşma değeri artarken aynı zamanda korunan kültürel varlıkların cazibe noktası olacağı gibi turizmin

gelişmesi kapsamında kalkınmanın ilk adımlarının atılmasını sağlamaktadır (Cihangir Çamur ve Bozkaya Yetkin, 2019, s.45-46). Örnek vermek gerekirse, yaklaşık 20 yıllık bilimsel kazıların gerçekleştirildiği ve tarihin sıfır noktası olarak lanse edilen Göbekli Tepe ören yerinin Şanlıurfa İli ve bölge özelindeki marka değeri kapsamında her yıl binlerce yerli ve yabancı turistin ziyaret ettiği bilinmektedir. Hiç şüphesiz bunun temelinde ören yerinin yönetsel anlamda disiplinlerarası sağlıklı çalışmaların gerçekleştirilmesi, alanı ön plana çıkaracak yeterli bütçenin ayrılması ve tanıtımlarla burayı bir cazibe alanı kılmış ve bu bölgenin ekonomik alt yapısının kalkındırılmasında önemli rol oynamaktadır. Yerli ya da yabancı turistlerin kültürel miras alanını ziyaretleri kapsamında karşılaştıkları eserlerin değerleri, özgünlüğü ve turizm faaliyetleri çerçevesinde yapılan tanıtımlar, markalaşma adına birbiriyle doğrudan bağlantılı olgulardır.

Zerzevan Kalesi'nde 2014 yılından itibaren sürdürülen bilimsel çalışmalar ile gün yüzüne çıkarılan kültürel varlıklar sayesinde Diyarbakır bölgesi önemli bir turizm destinasyonu haline gelmiştir (Fotoğraf 3.7). Nitekim markalaşma değerinin artmasıyla bölgesel kalkınmaya da oldukça fayda sağlamıştır. Doğrudan veya dolaylı ilişkili olacak şekilde hazırlanan projelerle bölgede, tarihsel bir farkındalık yaratılmıştır. Ayrıca şehrin tanıtımının yapılması, yerli-yabancı turist sayısını ve şehirdeki turizm gelirinin artırılması, alanda sürdürülebilirliği sağlayacaktır.

Zerzevan Kalesi'nde, gerçekleştirilen bilimsel arkeolojik kazılar, Geç Antik Çağ kültürünü yansıtan önemli bir Roma garnizonu olduğunu gösterdiği gibi devam edecek kazı çalışmalarıyla da askeri yerleşmede gün yüzüne çıkarılmayan diğer yapı grupları da açığa çıkarılacaktır. Günümüzde kale içerisinde oldukça popüler olan ve ünik bir özelliğe sahip Mithras Tapınağı'nın yanı sıra burç, konut, sur sistemleri, sığınak, sarnıç ve mezar yapıları gibi birçok çeşitliliğe sahip eserlerin tespiti kaleyi çekici bir cazibe merkezi haline getirmiştir. 2014 yılında başlayan kazı çalışmalarının kısıtlı imkânlarla sürdürüldüğü bilinmektedir. Bu nedenle ilk dönemlerde arkeolojik alana ayrılan bütçenin azlığı, bilimsel çalışmalarda multidisipliner çalışmaların kısıtlılığına neden olduğu gibi kalenin tanıtımı ve kültürel miras alanında farkındalığın oluşturulması ile markalaşma adına sınırlayıcı etkenler olarak karşımıza çıktığı açıktır.

Fotoğraf 3.7: Zerzevan Kalesi'nde Turizm Faaliyetleri

Kaynakça: Zerzevan Kalesi Resmi Sosyal Medya Hesabı, 2021.

Ancak yukarıda bahsetmiş olduğumuz sınırlı imkânlarla rağmen Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar, planlı projeler ve sağlıklı yönetim planları sayesinde ören yeri 2019 yılından itibaren “*Cumhurbaşkanlığı Kararlı Kazı*” statüsü almıştır. Bu doğrultuda Zerzevan Kalesi'nde bilimsel arkeolojik kazı çalışmaları yıl boyunca gerçekleştirilmeye başlanmıştır (KTB, 2020). Ayrıca kazı çalışmalarında sanat tarihi, arkeolog, mimar, restoratör gibi alanlarında uzman kişilerin istihdamı sağlanarak buradaki çalışmaların sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Arkeolojik alanlarda yapılan çalışmalarda en büyük sorunun hiç şüphesiz istihdam sorunu olduğu bilinmektedir. Alanında uzman kişilerin istidamı sağlandıktan sonra arkeolojik alanda yeni kültür varlıklarının gün yüzüne çıkartılması, korunması ve ören yeri hakkında alanında yetkin kişilerden sağlıklı veri akışı sağlanarak kültürel mirasın tanıtımının yapılması gerçekleştirilmiştir. Nitekim ören yerinin yıl boyunca ziyarete açık olması buraya gelen yerli ya da yabancı turistlere evrensel değere sahip kültürel bilginin aktarılmasıyla geçmiş ve gelecek arasında bağ kurmalarının yanı sıra bu mirası koruyarak geleceğe aktarılması sağlanmış olacaktır.

Türkiye, doğal ve kültürel miras değerleri bakımından çok zengin ülkeler arasındadır. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış Anadolu topraklarında yapılan arkeolojik bilimsel kazı ve araştırmalarla eşi ve benzeri olmayan özgün değerler saptanmıştır. Paleolitik Dönem’den günümüze kadar yerleşim silsilesi geçiren bu zengin topraklarda birçok medeniyete ait izler Türkiye’yi benzersiz bir konuma taşımıştır. Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik, Roma, Bizans ve İslami Dönemlere ait birçok medeniyete ait kültür varlıklarının korunması konusunda, UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi’ne 1983 tarihinde imza atarak, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından birtakım çalışmalar gerçekleştirmiştir. Türkiye’den UNESCO Dünya Miras Listesi’nde yer alan 16’si kültürel, ikisi karma olmak üzere 18 miras alanı bulunmaktadır. Türkiye’den UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’nde 2020 tarihinde güncellenen haliyle 78 kültürel, iki karma ve üç doğal olmak üzere toplam 83 miras alanı bulunmaktadır (www.unesco.org.tr., 2021). 2020 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ne giren Zerzevan Kalesi ulusal ve uluslararası çapta oldukça dikkat çekmiştir. Bölgenin turizm faaliyetleri kapsamında ekonomik alt yapının kalkındırılmasının yanı sıra görünürlük faaliyetleri de ön plana çıkmıştır.

Nitekim Uluslararası Dünya Anıtlar Sitler Konseyi ICOMOS’un uluslararası bilimsel komitesi ICORP tarafından hayata geçirilen “ICORP-ON The Road” projesi kapsamında belgesel serisi için Nepal Katmandu’da çekimler yapan ekip, 2. Bölümde yer alacak Zerzevan Kalesi çalışmalarını da tamamlanmıştır. Belgesel ekibi dünyada altı ülke kültür mirası ile ilgili ilham verici çalışmaların hikâyelerini kayıt altına almıştır. History Channel’in altı bölüm halinde altı ülkede çekeceği belgesel serisinde yer alan Zerzevan Kalesi ve Mithras Tapınağı çekimleri de tamamlanmıştır. Ayrıca National Geographic’te yayınlanan The Story of God with Morgan Freeman çekimlerini burada yapmayı planlamakta ve gerekli girişimlerde bulunmuşlardır. National Geographic, National Geographic Traveler, Atlas ve Magma dergilerinde Zerzevan Kalesi yayınlanmıştır. Ayrıca Dünya Turizm Yazarları ve Gazetecileri Federasyonu (FIJET) tarafından her yıl verilen Dünya Turizmi’nin Oskarı “Altın Elma” ödülü 2018 yılında Diyarbakır’a verilmiştir. Bu ödülün Diyarbakır’a verilmesinde Zerzevan Kalesi ve Mithras Tapınağı’nın katkısı yadsınamaz (Coşkun, 2021; Sözlü Görüşme).

Özellikle Zerzevan Kalesi’ndeki, Roma Dönemi’nde çok gizemli bir inanca sahip olan Mithras Dini’ne ait yeraltı tapınağı, yerli ve yabancı turistlerle ile birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Oldukça ünik bir yapı olma özelliği taşıyan Mithras Tapınağı, Roma’nın doğu sınırındaki askeri yerleşim yerinde bu dine ait şimdilik tek

tapınak olma özelliğinden dolayı yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çektiği görülmektedir. Bu çerçevede bölgede yoğun bir turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde hiç şüphesiz Zerzevan Kalesi'nin hem ünik değerlere sahip yapılara sahip olması hem de Dünya Miras Geçici Listesi'ne girerek bölgenin görünürlüğün sağlanmasının büyük etkisi olmuştur. Nitekim son iki yılda pandemi şartlarına rağmen binlerce ziyaretçinin bu alana akın etmesi bölge turizmi için sahip olduğu potansiyeli göstermektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Anadolu topraklarındaki eşsiz değerlere dikkat çekme adına yılları adlandırma yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda kültürel değerlerin tanıtımının yapılması sağlanacağı gibi turizm sektörüne de katkıda bulunulması planlanmıştır. Söz konusu yılları adlandırma örneklerine baktığımızda; 2018 Troya Yılı, 2019 Göbekli Tepe Yılı ve 2020-2021 Patara Yılı şeklinde başlayan ve devam edecek bir süreç görülmektedir (KTB, 2021). Bu oluşumdan yararlanmak için birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve oldukça zengin bir kültürel dokuya sahip olan Diyarbakır İli'nde bir dizi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Şehrin tanıtımı yapılarak turizm potansiyelini ekonomik kazanıma dönüştürmek için Diyarbakır Turizm Platformu 2020 yılı toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonucunda bütün paydaşların, grupların bir sonraki yılın adlandırılmasını, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "*Zerzevan Yılı*" ilan edilmesi için çalışmalar yürüttükleri bilinmektedir. Bu girişimlerin olumlu sonuçlanması doğrultusunda bölgenin kalkınması, ekonomisi ve turizm potansiyeli için önemli bir sürece girileceği açıktır (www.dtso.org.tr,2020). Fakat 2020 yılı Patara Yılı ilan edildiği ve 2021 yılında da Patara Yılı temasının edilebileceğinden ötürü 2022 yılı "*Zerzevan Kalesi Yılı*" ilan edilmesi amacıyla Diyarbakır Valiliği ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi gibi birçok kurumun işbirliği ile çalışmalar yürütülmektedir (www.anadolugezirehberi.com, 2021). Zerzevan Kalesi'nde, ziyaretçi bakımından ele aldığımızda kaleyi 2018 yılında 351.868 kişi ziyaret etti ve söz konusu ziyaretçilerin 46.053'ü dünyanın farklı ülkelerindendir. 2019 yılında 355.178 yerli, 69.027 yabancı olmak üzere toplam 424.205 kişi kaleyi ziyaret etmiştir. 2020 yılında eğer koronavirüs salgını olmasaydı alana gelen ziyaretçi sayısının bir milyonu geçmesi beklenmekteydi. (2020 yılı yerli ziyaretçi sayısı 160.827, yabancı ziyaretçi sayısı 6.009 olmakla beraber toplam ziyaretçi sayısı 166.836 kişi). 2021 yılında Aralık ayına kadar ziyaretçi sayısı 300 bini geçmiştir. Pandemi ortadan kalkınca ise yılda en az bir milyon ziyaretçinin gelmesi planlanmaktadır. Kalede bilimsel kazı çalışmalarına 2014 yılında başlanılmasına rağmen 2021 yılında ziyaretçi sayısı bu denli

yüksek olması ve giderek artması bölge turizmi açısından önemli bir potansiyeli içinde barındırdığı açıktır.

Zerzevan Kalesi'nde yapılan bilimsel çalışmalar ile kalenin tanıtımı, görünürlüğünün ön plana çıkmasının yanı sıra bölgesel anlamda turizm faaliyetlerindeki etkisi kamu ve özel kurumlar tarafından Zerzevan Kalesi'ne nakdî ve ayni desteklerin de sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Söz konusu ayni ve nakdî destek veren kamu ve özel kurumların başında, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyarbakır Valiliği, Büyükşehir Belediyesi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Çınar Kaymakamlığı, Türkiye İş Kurumu, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Dicle Üniversitesi ve Safir Tuz gelmektedir (Coşkun, 2021; Sözlü Görüşme). Bu doğrultuda söz konusu destekler sayesinde, bilimsel çalışmaların yürütülmesinin yanında kültürel faaliyetler ile tanıtım işlerinin de gerçekleştirilmesindeki önemi kendini göstermiştir. Özellikle bilimsel kazı çalışmalarının yıl boyu devam etmesi, gelir kaynağının yetersiz olan bölge halkının kazılarda istidamın sağlanmasıyla ekonomik açıdan bölgesel kalkınmanın sağlandığı gibi bilimsel kazı çalışmaları çerçevesinde kültürel varlıklarla ilgili eğitimler kapsamında da hem farkındalık oluşturmakta hem de evrensel değerlere sahip miras bilincinin aşılansak kültür ve eğitim düzeyinin artırılmasında önemli bir faktör olduğu aşikârdır. Böylelikle özellikle de yerel halk olmak üzere kültürel miras bilincine sahip bireylerin varlığı ile arkeolojik sit alanlarının korunup, sürdürülebilirliği adına büyük önem teşkil etmektedir.

Bölgesel anlamda en önemli turizm kaynaklarından birini oluşturan Zerzevan Kalesi'nde bu özelliğini etkin kullanması için nesnel değerlerin başında gelen hizmet olanaklarının yeri oldukça önem arz etmektedir. Bu kapsamda dağ zirvesi üzerinde yer alan ören yerine ulaşımı sağlamak, görünürlüğünü artırmak için eskiden kalma patika yol güzergâhında çalışmalar yapılmıştır. Ana karayoluna bir km uzaklıktaki ören yerinin güzergâhı işlek olan karayoluna kadar parke taşı ile döşenerek ulaşım sorunu çözülmüştür. Ayrıca Diyarbakır-Mardin karayolu üzerinde Zerzevan Kalesi yönlendirme panoları yerleştirilerek görünürlüğünü sağlanmıştır. Hizmet olanakları çerçevesinde, ziyaretçilerin ihtiyaçları doğrultusunda ören yerinin girişinde otopark ve lavabolar bulunmaktadır. Nitekim karayoluna yakın bir güzergâhta kaleye ulaşmadan ziyaretçilerin uğrayacağı nokta; kafe, hediyelik eşya satış reyonu, tanıtım salonları, dinlenme mekânları gibi birimleri içerisinde barındıran bir karşılama merkezinin de inşa çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir. Yabancı ülkelerde ören yerlerinin ziyaretleri kapsamında ödenen giriş ücretinin Zerzevan Kalesi'nde uygulanmaması ziyaretçiler için

avantaj oluşturmaktadır. Ayrıca açık hava müzesi niteliğindeki Zerzevan Kalesi'nde yapılan arkeolojik bilimsel kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkarılan mimari kalıntıların yerinde (in-situ) korunarak sergilenmesi, belgelenmesi, restorasyon çalışmalarının yapılarak sağlamlaştırılan yapıların otantik dokusunu görmek isteyen ziyaretçiler için ören yeri içerisinde gezi güzergahı oluşturulmuştur. Söz konusu tarihi kalıntı ve yapıların içinden geçen güvenli gezi güzergâhı üzerinde her yapının ya da kalıntının bilgilerini içeren bilgilendirme panoları mevcuttur.

Ören yerlerinde veya kültürel ve tarihi mekânlarda ortam şartlarına bağlı olarak konser, sergi, tiyatro, sinema, alanın tanıtım videoları gibi sanatsal çalışmalarının yapılması da dikkat çeken etkinliklerdir. Bu nedenle ören yerlerinde, günümüzün ileri teknolojik olanaklarından maksimum seviyede yararlanmak gerekmektedir. Alanı gezemeyecek insanlar için gerekli çalışmaların alt yapısının hazırlanması da önemli bir faktördür. Özellikle sanal gerçeklik, sanal anlatım, gösterim yöntemleri, canlandırma uygulamaları ile ziyaretçiye o tarihi dönemi sanal ortamda da yaşatma imkânın sağlanması belki de çağımızın en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Dijitalleşen dünyada, turizm faaliyetleri kapsamında kullanılan teknolojiyle birlikte ziyaretçilerin önceden görsel bir şov eşliğinde tanıtımı gerçekleştirildiğinde, dinlenme, barınma, kafe, gezilecek alanlar gibi kuşku duydukları sorulara cevap verildiği takdirde turistlerin bu alanı ziyaret etmeye de teşvik etme adına önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arz-talep ilişkisi kapsamında kültürel mirasın sunumuyla elde edilecek tatmin düzeyinin çekiliği hiç şüphesiz bu tür uygulamaların sağlıklı kullanılmasına da bağlıdır. Sağlıklı kullanılması durumunda turistlerde yaratmış olduğu etki ile alanı tekrar ziyaret etme isteği oluşturabilmektedir. Aslında çok bileşenli bir tüketim aracı olarak değerlendirecek olursak ören yerini, kültürel mirasın ziyareti kapsamında evrensel değere sahip birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kültür varlığı hakkında bilgi edinme, gelecek kuşaklara aktarılacak bir anı gibi manevi değerlerin dışında maddi açıdan da ekonomik gelir sağlanmaktadır. Bilindiği üzere turistlerin gittikleri destinasyonlarda sadece ören yerlerinde bulunan eserlerin replikalarını ya da kültürel varlıklarını yansıtan ürünlerin alımı gibi bir ekonomi sağlamamaktadır. Kültür varlığına ulaşım sağladığı süre kapsamında konaklama sağladığı mekân, şehir merkezinde gezdiği alan, geçtikleri güzergâhlarda kendilerine farklı gelen objeleri almaları, yeme içme hizmetleri kapsamında yararlandıkları mekânları düşündüğümüzde bir turist kafilesinin Zerzevan Kalesi ziyareti kapsamında çoklu bileşene sahip ekonomik getiri

etkisi oluşturduğu açıktır. Ancak turizm faaliyetleri kapsamında; tarihsel, kültürel ve doğal yapıların tahrip edilmeden ve ekonomik zararlara uğratılmadan geliştirilmesi ilkesi daima benimsenmesi gerekmektedir. Kültürel miras turizmin geliştirilmesi adına öncelikle yerel halkın bilinçlendirilmesi, koruyarak, yaşatarak gelecek nesillere ve turistlere aktarılması gerekmektedir (Emekli, 2012, s.12).

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanoğluna ait olan ve geçmişten günümüze kadar devam eden süreçteki evrensel nitelikteki sosyo-kültürel değerler olarak bilinen kültürel miras, tarihsel, özgünlük, teknik gibi birçok parametre bakımından önem arz etmektedir. Kültürel mirasın korunması adına ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Özellikle kültürel mirasın korunması amacıyla birbiriyle sıkı bağlarla bağlı olan turizmin, etkin bir rol oynadığı ve genellikle bu tarz çalışmalarda birlikte ele alındıkları bilinmektedir. Bu nedenle turizmin doğrudan ya da dolaylı yönden sağlamış kaynaklar, miras alanlarının sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, Zerzevan Kalesi'nin korunmasında turizmin rolünü ortaya koymak adına; söz konusu yerleşim ile bulunduğu bölge özelinde kültürel miras, kültürel miras turizmi, kültürel mirasın korunması, kültürel mirasın yönetimi ile ilgili literatür taraması ve sahada gözlem gerçekleştirilmiştir.

Bu tez çalışmasının temel amacı, Zerzevan Kalesi kapsamında kültürel mirasın korunmasında turizmin rolünü ortaya koymaktır. Böylelikle kültürel miras alanı ile turizm arasındaki koruma ilişkisinin de belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun temel sebebi ise Diyarbakır Bölgesi'nde, kültürel miras ile turizm ilişkisinin yanı sıra bu konu ile ilgili kaynakların yeterli düzeyde olmaması araştırmamızın tercih edilmesindeki temel motivasyonlarını oluşturmaktadır. Kültürel mirasın korumasında turizmin rolü; alanda çalışan uzman kişiler, müze uzmanları ve turizm rehberlerinin görüşlerinin alınması üzerinden değerlendirilip, bu unsur çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

3.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kültürel miras değerleri bakımından oldukça zengin ve bir o kadar da önemli bir bölgemizdir (Karapınar ve Barakazı 2017; Çoban,

2014). Bu nedenle bölge, kültürel miras turizminde önemli bir destinasyon noktası oluşturmaktadır. Hiç şüphesiz bu bölgenin önde gelen kentlerin başında Diyarbakır gelmektedir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bu kentimizin kültürel dokusu içerisindeki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının çeşitliliği, yöreye özgü sivil mimarisi, yöresel giyim ve gastronomi alanındaki zenginliğiyle önemli bir kültür turizmi kentidir. Taşınmaz kültür varlıkları bakımından çok ünik değerlere sahip olan bu kentimizin en önemli eserleri hiç şüphesiz dünya çapındaki surları ve iç kalesi, On Gözlü köprüsü, Çayönü Neolitik Yerleşim Alanı, Hassuni Mağaraları gibi sayısız turizm potansiyeline ait anıt ve sit yerleşimlerine sahiptir. Ancak söz konusu yerleşim yerleri içerisinde son yedi yıl içerisinde gerçekleştirilen bilimsel arkeolojik kazılarla ön plana çıkan ve UNESCO Geçici Listesi'ne giren Zerzevan Kalesi son zamanlarda ağırlamış olduğu ziyaretçi sayıları ile önemli bir turizm destinasyonu olduğunu göstermiştir. Diyarbakır'ın Çınar ilçesi sınırları içerisinde yer alan Roma'nın sınır garnizonu olan Zerzevan Kalesi, gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile sur bedenleri, konutlar, mezarlık alanları, kamusal mekânlar, sarnıçlar, kanal sistemleri gibi çok çeşitli eserler gün yüzüne çıkartılmıştır. Ancak bu yapılar içinde en önemlisi olanı bölgede tespit edilen Mithras Tapınağı'dır. Bu nedenle Roma'nın doğu sınırındaki ilk tapınağı olması özelliği ile oldukça ilgi gören Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı), 2020 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almıştır. Bu gelişme özellikle bölge turizmi, arkeolojisi ve kalenin görünürlüğü açısından çok önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu bağlamda kültürel miras ve turizm ilişkisi üzerine gerçekleştirmiş olduğumuz literatür taraması sonucunda Diyarbakır Bölgesi için önemli bir kültür miras alanı olan Zerzevan Kalesi'nin turizm rolü hakkında önemli bir eksiklik olduğu görülmüştür. Yapmış olduğum bu tez çalışması ile söz konusu eksikliği gidereceği gibi yapılacak çalışmalara da referans olması adına önem arz etmektedir.

3.4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Araştırmanın kapsamı; Zerzevan Kalesi'nin kazı başkanı, ören yerinde görev alan kilit personel rolündeki uzmanlardan oluşan arkeolog, sanat tarihçisi, mimar ve restoratörler ile Diyarbakır Müzesi'nin uzmanlarının yanı sıra bölgede faaliyet gösteren turist rehberlerinden seçilmiş katılımcıların görüşlerini kapsamaktadır. Araştırma sahası olarak Zerzevan Kalesi'nin seçilmesinin önemli nedenleri;

- Bölgesel olarak tarihî ve kültürel miras turizm değerlerine sahip olması,

- Coğrafi konum açısından iki önemli kültür kenti olan Diyarbakır ve Mardin karayolu üzerinde yer alması,
- Bölgede kültürel miras ve turizm kapsamında yetersiz çalışmaların olması,
- 2014 yılında başlanılan bilimsel kazı çalışmaları ile 2020 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girmesi,
- Zerzevan Kalesi'nin kültürel miras turizmi kapsamında Mithras Tapınağı, Burç ve sur bedenleri, nekropol alanı gibi askeri, dini ve kültürel değerleri içinde barındıran önemli yapılara sahip olması,
- Bölge turizminde, görünürlük faaliyetleri kapsamında ön planda olması,
- Kültür varlıkları ile ilgili tutum ve yaklaşımlarda farkındalık oluşturabilecek potansiyele sahip olması,
- Yıl boyu devam eden kazı çalışmalarında istihdam edilecek yerel halkın ekonomik gelir kazanmasının yanı sıra eğitim ve bilgi düzeylerinin artırılmasının sağlanması gibi nedenler sıralanabilir.

Araştırmanın sınırlılığı; 2020 yılında başlayan ve küresel çapta seyreden COVID-19 salgının etkisi nedeniyle alanda gerçekleştirilen görüşme ve gözleme dayalı veri toplama araştırmamızı oldukça fazla etkilemiştir. Bu nedenle Zerzevan Kalesi'nde çalışan uzman kişilerin, müze uzmanları ile turist rehberlerin tamamına ulaşılabilmesi sınırlılığı oluşturmuştur. Ayrıca bu örneklem grubu içinde çalışma amacına uygun, alanında uzmanlaşmış kişilerin dâhil edilmesi de çalışmanın sınırlılığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar ile yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinde yüz yüze derinlemesine görüşmelerin, araştırmacı tarafından yapılması mecburiyeti çalışmayı sınırlayan bir diğer faktördür. Başka bir sınırlılık ise genellikle bu tür çalışmalarda araştırmacıların karşılaştığı zaman ve maddi yetersizliklerden kaynaklanmaktadır.

3.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilimin temel dayanağı, bilinmeyen olay ve olguların çeşitli yöntemlerle araştırılması ve araştırma sonuçlarının toplumun hizmetine sunulmasıdır. Farklı disiplinlerde çeşitli şekillerde yöntemsel farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin fen bilimlerinde, deneysel yöntemler tercih edilirken sosyal bilimlerde, olgulara ilişkin

karşılaştırmalar şeklinde yapıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda araştırma yöntemlerine bakıldığında genellikle nicel, nitel ve karma olarak adlandırılan üç yaklaşım bulunmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, bireysel ve toplumsal olgularla ilgili çevreden ve diğer değişkenlerden sınırlandırılmış parametrelere indirgenemeyecek ölçüde karmaşık ve birbiri ile bağlı epistemolojik varsayımlara dayandığından karmaşık bir veri desenine sahiptir. Bu çerçevede nitel araştırmanın temel özelliklerinin belirlenebilmesi için kapsamlı bir tanımlama yapılması gereklidir. Bu noktada nitel araştırmanın, kalite kavramına odaklandığı ve olgu bilim, sembolik etkileşimcilik, yorum bilim gibi çeşitli disiplinlerin fikirlerinden etkilenen bir dinamik yapıda olduğu, ancak sadece tek bir yöntembilim veya tek bir disipline indirgenemeyeceği belirlenebilir (Baltacı, 2018, s.233)

Bu tez çalışmasında çok önemli bir kültürel miras örneği olan, Zerzevan Kalesi'nin turizmdeki rolü ile uzman kişilerin arkeolojik sit alanı hakkındaki sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda tutum, ilgi, davranış ve beklentilerini saptamaya yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması olarak ele alınan nitel araştırma yöntemi çerçevesinde özellikle çalışmanın amacına, kapsamına ve araştırma sorularına uygun olan gözlem ve görüşmeye dayalı veri toplama tekniği uygulanmıştır. Bu nedenle hiç şüphesiz hedef kitlenin önemi temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle alanlarında uzman kişilerden oluşan hedef kitle bakımından bu çalışmada uygulanan nitel araştırma yöntemi ile elde edilen verilerin daha kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Söz konusu nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinin temel sebebi, konu ile ilgili literatür taraması yapıldığında araştırmacıların genellikle benzer çalışmalarda nitel araştırma yöntemini tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitel araştırma yöntemi, kişilerin yaşam tarzlarını, davranışlarını, hikâyelerinin, toplumsal değişmeyi ve örgütsel yapıları anlamaya yönelik önemli bilgi üretme süreçlerinden birini oluşturmaktadır. Nicel araştırma yönteminin aksine nitel araştırma; bireylerin olaylara, durumlara ne tür ve nasıl anlamlar yüklediklerine cevap aramaktadır. Ayrıca nitel araştırma bireylerin olaylara, durumlara yönelik öznel bakış açılarını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemleri bireylerin, kendi sınırlarını çözmek ve kendi emekleriyle şekillendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini ayrıntılı biçimde keşfetmek için geliştirdiği bilgi üretme yöntemlerinden birisi olarak tanımlamak mümkün olacaktır (Karataş, 2015, s.63). Bu doğrultuda, kültürel miras ve turizm alanındaki uzman katılımcılardan sağlanan verilerin

değerlendirilmesiyle elde edilen bir çıktı neticesinde, Zerzevan Kalesi üzerinden kültürel mirasın korunmasında turizmin rolünü belirlemek mümkün olacaktır.

Özdemir'e (2010, s.326) göre nitel araştırma; *“insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden biridir. İstatistiksel veri analizine dayalı nicel araştırmanın aksine nitel araştırma, insanların olaylara ne tür anlamlar yükledikleri, diğer bir deyişle olayları nasıl niteledikleri sorusuna cevap aramaktadır”* şeklinde tanımlanmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2018, s.41) göre ise nitel araştırma yöntemi; *“gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik, nitel bir sürecin izlendiği araştırma”* olarak tanımlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinde, *“gözlem, görüşme ve doküman analizi”* gibi veri toplam tekniklerinden ikisinin ya da üçünün birlikte kullanılması, çalışmanın problemini birçok veri toplama kaynağından gelen bilgilerle somutlaştırmak ve yöntemsel yanlılığı indirerek sonuçları genelleylebilme gücünü yükseltmektedir (Aktaş, 2019, s.148).

Nitel araştırma yöntemi, kuram oluşturmayı temel alan bir tutum ile sosyal olguların bağlı oldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir anlayış biçimidir. Bu tanımda *“kuram oluşturma,”* çalışmanın sonucunda elde edilen bilgi ve verilerden yola çıkarak önceden bilinmeyen bazı sonuçları karşılıklı birbirileri ile ilişkisi içinde açıklayan bir *“modelleme çalışması”* anlamına geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmacının esnek olması, elde edilen veriye göre araştırma sürecini tekrardan düzenlenmesini, araştırma desenini oluşturulması ve araştırma sonucunda toplanan verilerin analiz sürecinde *“tümevarıma”* dayalı bir yaklaşımın takip edilmesi gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.41).

3.6. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Çalışmanın yönteminin belirlenmesinin ardından, hazırlanan soruların cevaplanması için kimlerin seçileceği ya da farklı bir ifadeyle araştırmacının verinin kimlerden toplanacağını belirlenmesi gerekmektedir. Araştırmacının araştırdığı konu hakkında bilgi edinmek istediği, sürekli araştırdığı veriyi evrende aldığı ve o evreni temsil ettiğini varsaydığı gruba örneklem denilmektedir (Baltacı, 2018, s.234-235). Nitel araştırmalarda en çok kullanılan örneklem modeli olan *“amaçlı örnekleme*

yöntemi” tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleminin temel amacı; çalışmanın konusunu oluşturan bireyin, olay veya durum hakkında ve araştırmanın amacı doğrultusunda derinlemesine detaylı veri toplamaktır (Özdemir, 2010, s.327). Yıldırım ve Şimşek’e (2018) göre amaçlı örnekleme yöntemlerinin geneli, uzun bir zaman yayılmış, derinlemesine çözümlemeyi ve analizi ön plana alan “*kültür analizi (etnografya)*” geleneği içinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca amaçlı örneklem geniş ve detaylı veriye sahip olduğu için derinlemesine analize olanak vermektedir. Bu bağlamda, amaçlı örneklem birçok durumda, olay ve olguların tanımlanmasına ve keşfedilmesine fayda sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.118). Bu doğrultuda araştırmanın örneklem grubunu oluşturan başta Zerzevan Kalesi’nin kazı başkanı olmak üzere alanda çalışan arkeolog, sanat tarihçi, mimar, restoratörlerden oluşan uzman kişiler, Diyarbakır Müzesi’nin uzmanları ile bölgede faaliyet gösteren turist rehberlerinden oluşmaktadır. Toplam 18 kişi ile yarı yapılandırılmış soru formu üzerinde yüz yüze derinlemesine görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler tümevarımsal yaklaşım ile analiz edilmiştir (Tavşancıl Tarkun, 2000; Yıldırım ve Şimşek 2018). Çalışmada seçilen katılımcıların; araştırmanın amacına ve uzmanlık alanlarına göre sistematik olarak homojen bir dokuda oluşturulmuştur. Farklı alanlardan uzman katılımcıların seçilmesi, görüşmede farklı deneyimlerin, düşüncelerin, yorumların ve bakış açılarından dolayı elde edilecek verilerin çeşitliliğini ve zenginliğini artırılabilecektir. Böylelikle farklı düşünceler, yorumlar ve önerilerin ortaya konulması çalışmanın sağlıklı verilere ulaşması sağlanacaktır.

Bu tür çalışmalarda kişi sayısının 5-25 arasında değişkenlik gösteren katılımcının yeterliliği ifade edilmektedir (Creswell, 2013: 81’den aktaran Kulakoğlu Dilek, 2020). Ancak burada önemli olan kritik nokta ise araştırmacının, katılımcılardan elde ettiği kavramların ve süreçlerin tekrara düşmesiyle beraber doyuma ulaştığı andan itibaren yeteri sayıda verinin toplandığına karar verebilmek ve yeni verilerin toplanmasını sonlandırmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.125). Bundan ötürü araştırmada örneklem grubundan artık yeni bir veri gelmediği takdirde örnekleme yeni bir katılımcının dâhil edilmemesiyle sonlandırılmıştır.

3.7. VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ VE ARACI

Görüşme tekniği, nitel araştırma yöntemlerinde en yaygın kullanılan veri toplama yöntemi olarak bilinmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.129). Görüşme

teknığının kullanılmasındaki temel amaç; kişilerin bakış açılarını, duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini ve algılarını saptamada kullanılan oldukça etkili bir tekniktir. Söz konusu bu görüşme tekniğinde kullanılan temel araç ise sözlü iletişimidir. Günlük hayatımızda kullandığımız konuşma üslubuyla diğer bir deyişle esnek ve rahat bir konuşma tarzıyla katılımcılardan, açık uçlu sorularla veri toplamaya çalışılmaktadır. Her ne kadar ilk anda görüşme rahat bir veri toplama aracı olarak görülse de aslında öyle rahat bir yöntem değildir. Bu teknikten yararlanan araştırmacılar, tekniğin özelliklerini, görüşme soru formlarının hazırlanması, incelenmesi, test edilmesi, değerlendirilmesi, katılımcılarla görüşmelerin ayarlanması ve gerçekleştirilmesi, verilerin analiz edilmesi gibi birçok birimi kapsayan alanda yoğun ve sistemli bir eğitimden geçmektedirler (Yıldırım, 1999, s.10; Karataş, 2015, s.71). Nitel araştırmada büyük katkılar sağlayan görüşme yöntemi; maliyet, zaman, olası yanlılık, kayıtlı ya da yazılı verileri kullanamama, zaman ayırma güçlüğü, gizliliğin ortadan kalkması, soru standardının olmayışı ve katılımcılara ulaşma güçlüğü gibi birden çok zayıf yönleri de içinde barındırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.135).

Görüşme tekniği; *“yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme”* olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir (Aktaş, 2019, s.153). Çalışmada literatür dikkate alınarak, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Nitel araştırma yapan araştırmacıların ise, en sık kullandığı görüşme türlerinden birini oluşturmaktadır. Bu teknikte, görüşme öncesi soru formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu doğrultuda görüşmenin akışına göre araştırmacı, katılımcılara alt sorular sorarak verilen cevapların ayrıntılı ve derinlemesine yanıtlamasını sağlayabilmektedir. Araştırmacı, katılımcılardan sağlıklı veri alması adına görüşmenin, esnek ve rahat bir ortamda gerçekleştirilmesi oldukça fayda sağlamaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin tercih edilmesindeki temel amaç; görüşme esnasında araştırmacının öğrenmek istediği konulara odaklanması, konuyla ilgili farklı verilere, yeni fikirlere ulaşmasına ve katılımcıların rahatlamalarını saylayarak elde edilen verilerin niceliğini ve niteliğini yükseltmektir (Balık, 2015, s.106; Aktaş, 2019, s.153; Kulakoğlu Dilek, 2020).

Söz konusu benzer türdeki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışma ile ilgili literatürden yararlanarak yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması için konu kapsamındaki Zerzevan Kalesi üzerinden soru havuzu oluşturulmuştur (Öter ve Önal, 2011; Eskici Özten, 2012; Göğebakan, 2015; Er ve Bardakoğlu, 2016; Öztürk, 2017; Canbolat, 2017; Uysal, 2018; Karacaoğlu ve Yolal, 2019; Aksoyak, 2019; Konak İrkit,

2019). Nitekim hazırlanan soru havuzunun, yapı geçerliliğinin sağlanabilmesi adına söz konusu bu alanda yetkin üç akademisyen tarafından değerlendirilmeye alınmış ve gerekli görüşler alındıktan sonra görüşme formu düzenlenmiştir. Düzenlenen 10 soruluk görüşme formu, katılımcılara uygulanmadan önce pilot testine tabi tutulmuştur. Pilot uygulamasının yapılmasındaki amaç, görüşme esnasında katılımcılara yönlendirilen sorulara verilen cevap ve tutumların belirlenmesine yöneliktir. Böylelikle soru formunun asıl katılımcılara yönlendirildiğinde daha anlaşılır bir nitelik göstermesini sağlayarak sağlıklı iletişim kurma adına tekrardan düzenlenmesine yöneliktir. Pilot testi, görüşme soru formunun hangi düzeyde hazırlandığına ve kullanılacak cümlelerin ya da anlatımların katılımcılara uygun olup olmadığına dair araştırmacıya yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.137). Burada araştırmacı, görüşme esnasında karşılaşılabileceği sorunları en aza indirmeye çalışmaktadır.

Çalışmada kullanılan görüşme formunda, alt sorularla birlikte toplamda 10 adet sorudan oluşmaktadır. Bu kapsamda 23 Haziran 2021- 29 Haziran 2021 tarihleri arasında, Diyarbakır Zerzevan Kalesi ören yerinde, Diyarbakır Müzesi'nde ve Diyarbakır'daki turizm acentesinde bulunan yetkin katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplamda 18 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden, yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Katılımcılara, çalışmanın konusu ve amacı ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra söz konusu kişilerden izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazıyla belgelenmiştir. Bu doğrultuda görüşmede elde edilen verilerin sadece çalışmanın amacı doğrultusunda kullanılacağı ve özel verilerin gizli tutulacağı belirtilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların vermiş oldukları cevaplara göre farklılık gösterdiği için yaklaşık 15-30 dakika arasında değişen bir süreyi kapsadığı tespit edilmiştir. Aşağıda sıralamış olduğumuz 10 adetlik sorudan oluşan görüşme formu katılımcılara yönlendirilmiştir:

1) *Kısaca kendinizden bahseder misiniz?*

-Uzmanlık alanınız nedir?

2) *Turizm ve kültürel miras ilişkisi nedir?*

3) *Turizm kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak görülebilir mi? Eğer görülüyorsa ne şekilde bir etkisi vardır?*

-Kültürel mirasın korunması neleri kapsamaktadır?

4) *Kültürel mirasın korumasındaki uygulanan en iyi yöntem hangisidir?*

-Ya da siz hangisini öneriyorsunuz?

5) *Turizm kültürel mirası metalaştırıyor mu?*

6) *Zerzevan Kalesi'nin bölge için kültür turizmine katkısı nedir?*

7) *Zerzevan Kalesi'nde miras koruma çalışmaları var mı? Varsa bunlar nelerdir?*

-Ya da siz kale için hangisinin uygulanmasını öneriyorsunuz?

8) *Zerzevan Kalesi'nin korunma altına alınmasının nedenleri nelerdir?*

9) *Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Tapınağı 2020 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alındı. Bu durum miras alanının korunması ve geliştirilmesi, alan yönetim planlarının hazırlık ve uygulama aşamalarındaki yaklaşımlar adına nasıl bir etkisi olmuştur?*

10) *UNESCO Dünya Miras Kalıcı Listesi'ne Zerzevan Kalesi'nin alınması için ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?*

3.8. ARAŞTIRMANIN GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİĞİ

Bilimsel çalışmaların herkes tarafından kabul edilmesi adına geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir. Bu tür çalışmalarda, araştırmacılar tarafından kullanılan veri toplama materyallerinin, araştırma desenlerinin ve veri analizlerinin geçerliğinin ve güvenilirliğinin saptanması, çalışmanın inandırıcılığını ve kabul edilme düzeyini önemli oranda etkilemektedir (Baltacı, 2019, s.380). Çünkü araştırmanın sonuçlarının inandırıcılığı, bilimsel alanlardaki çalışmalarda en önemli kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmalarda sıklıkla kullanılan “geçerlik” ve “güvenirlik” kavramları en önemli iki ölçüttür. Ayrıca nitel araştırmalarda daha çok bir olgunun var oluşuna ve anlamına yönelmektedir. Yani araştırılan olgu ya da olayın niteliği ön plana çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.269).

Nitel araştırmalarda geçerlilik, elde edilen araştırma sonuçlarının doğruluğunu ya da araştırma probleminin çözme yeteneğini ele almaktadır. Diğer bir deyişle, araştırma konusu olan problemin olabildiğince tarafsız ve nesnel bir biçimde çözme düzeyidir. Böylece toplanan verilerin gerçekte varolan durumların örtme dereceleri

açısından önemlidir. Bunların yanı sıra katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmeler esnasında sıklıkla “*Bunu mu kast ettiniz?*” ya da “*Anlattıklarınızdan böyle mi anlamalıyım?*” gibi sorularla katılımcının görüşlerinin teyit etmek, araştırmanın geçerliğini artırmaktadır. Ayrıca elde edilen veriler doğrultusunda farklı uzmanların incelemesi ve uzman teyidinin alınması da geçerliğe olumlu düzeyde etkilemektedir (Baltacı, 2019, s.380). Geçerlilik, nitel araştırmalarda iç geçerlik ve dış geçerlik olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. İç geçerlilik, bilimsel araştırma sonuçlarının toplama sürecinde, çalışılan gerçekliğin açığa çıkarılma derecesini ifade etmektedir. Yani araştırma sürecini tamamının birbiriyle tutarlı olması durumudur. Dış geçerlilik, toplanan sonuçların birbirine benzer gruplar arasında karşılaştırılabilir düzeyi başka bir deyişle genellenebilirliğini ifade etmektedir (LeCompte ve Goetz, 1982, s.32).

Nitel çalışmalarda, araştırma bölgesine yakın olunması, yüz yüze görüşmeler ile detaylı ve derinlemesine bilginin toplanması, gözlem tekniğiyle doğrudan ve olayların gerçekleştiği alanda bilginin toplanması, elde edilen sonuçların teyidinin sağlanması adına araştırma alanına tekrardan gidilebilmesi ve ek bilgilerin toplanabilme imkânlarının olması geçerliliği sağlayan önemli özelliklerdir. Derlenen verilerin detaylı bir şekilde raporunun tutulması ve araştırmacının elde ettiği sonuçların hangi yollarla ulaştığını açıklaması, nitel araştırmalarda geçerliliği sağlayan önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.270). Yukarıda anlatılan bilgiler doğrultusunda, araştırmanın geçerliliğinin sağlanması amacı ile alınan bazı önlemler aşağıda yer almaktadır;

- ✓ Çalışmanın literatüründen faydalanarak bir soru havuzu oluşturulmuştur. Hazırlanan sorular, üç uzman görüşü alındıktan sonra düzenlenmiştir. Çalışmanın geçerliğini sağlanabilmesi ve hazırlanan görüşme formunun içeriğini geliştirmek için pilot bir çalışma örneği 28 Mayıs 2021 tarihinde bir katılımcıyla yüz yüze derinlemesine görüşmeye yapılarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim görüşme esnasında katılımcının, 5. ve 9. sorularda takıldığı gözlemlenmiştir. Böylelikle uzman görüşü alınarak görüşme formunun içeriği yeniden gözden geçirilmesi,
- ✓ Farklı alanlardan uzman katılımcıların seçilmesi, görüşmede farklı deneyimlerin, düşüncelerin, yorumların ve bakış açılarından dolayı elde edilecek verilerin çeşitliliğini ve zenginliğini artırdığı gibi bu uzman ekibin eğitim ve bilgi düzeylerinin yüksek olması çalışmaya ayrı bir değer katmıştır. Böylelikle 18

katılımcının farklı düşüncelerinin, yorumlarının ve önerilerinin ortaya konulması
 çalışmanın sağlıklı verilere ulaşmasının sağlanması,

- ✓ Yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme tekniğiyle katılımcılardan ayrıntılı ve derinlemesine bilgilerin toplanması,
- ✓ Görüşme esnasında katılımcılara “*Bunu mu kast ettiniz?*” ya da “*Şöyle mi anlamalıyım?*” gibi sorularla verilerin doğruluğunun teyit edilmesi,
- ✓ Araştırma sonucunda derlenen verilerin analizi, tanımlanması, yorumlanması gibi aşamalarda tez danışmanı ile birlikte karşılıklı fikir birliğinin sağlanması,
- ✓ Çalışmanın kavramsal çerçevesi, görüşme formu, verilerin analizi, temaların oluşturulması gibi konuların alanda bilgisi olan farklı uzman kişilerin görüşlerinin alınması, objektif olarak incelemesi ve önerilerde bulunması,
- ✓ Araştırma bulgularının açıklama kısmına, katılımcıların görüşlerini doğrudan alıntılarla sık sık yer verilmesi,
- ✓ Elde edilen verileri objektif bir biçimde derleyip, objektif bir tutumla bulguların sunulması, araştırmanın geçerliliğine yönelik deliller olarak sıralanabilir.

Nitel araştırmalarda bilimsel verilerin tekrar edilebilirlik (tutarlık) ile ilgilenen güvenilirlik, hem iç hem de dış problemlerinin çözümüne bağlı bir durumdur. Dış güvenilirlik ve iç güvenilirlik olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Dış güvenilirlik, birbirinden bağımsız araştırmacıların aynı olgu veya olayı keşfedip keşfetmeyeceğini ya da aynı/benzer durumlarda aynı yapıların oluşup oluşmayacağını ele almaktadır. İç güvenilirlik ise, daha önceden oluşturulmuş yapılardan birçok verinin diğer araştırmacıların da faydalanması sonucunda aynı verilerin ya da sonuçların elde etme derecesini ifade etmektedir (LeCompte ve Goetz, 1982, s.32).

Nitel araştırmalarda, sonuçların inandırıcılığı bakımından güvenilirlik önemli bir kriter olmakla birlikte farklı bir anlamda içermektedir. Nitel çalışmalar için kritik olan ilkelerden birisi, olguların ya da olayların kişilere ve bulundukları ortama göre devamlı bir değişim içinde olduğu ve araştırmanın birbirine benzeyen gruplarda tekrarlanmasının aynı verilere erişmenin mümkün olmadığını kabul etmektir. Bu bağlamda bütün araştırmacıların, olayları ya da durumları algılama ve yorumlama şekillerinin farklı olmasının kabul edilmesiyle birlikte iç güvenilirlikle de çelişki içerisindedir. Bunun yanı sıra iç güvenilirlik de nitel araştırmaların temel özellikleriyle

çelişmekte olup bunun sağlama zorunluluğu bulunmamaktadır. Yukarıda güvenilirlik için anlatılanlar, nitel araştırmaların temel prensipleriyle çelişmesine rağmen, bu tarz araştırmalarda iç ve dış güvenilirlik adına alınması gereken belli başlı tedbirler de mevcuttur. Bu tedbirler, araştırmaların güvenilirliğini nicel araştırmalarda olduğu gibi test edilerek saptanması amacına ilişkin değildir. Bu tedbirler, nitel araştırmacıların, çalışmanın çeşitli süreçlerinde faydalandığı stratejilerin belirgin bir duruma getirilmesi ve böylelikle diğer araştırmacıların, bu stratejileri benzer şekilde kullanmasına imkân sağlamasına yöneliktir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.272-273). Bu konuda Miles ve Huberman (1994), nitel araştırma analizlerinde güvenilirliğin sağlanması adına bu formülü (Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)) kullanılmış ve kodlayıcı bireyler arasındaki uyum oranını gösteren güvenilirlik %88 olarak tespit edilmiştir. Yukarıda anlatılan bilgiler doğrultusunda, araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması amacı ile alınan bazı önlemler aşağıda yer almaktadır;

- ✓ Tez çalışmasında araştırmacının, araştırma sürecinde aktif olarak yer almasından, kavramsal çerçevenin oluşturulmasına, literatür tarama sürecinden, görüşmedeki katılımcıların ayrıntılı bir biçimde tanımlanmasına, verilerin toplanmasından, elde edilen verilerden temalar oluşturmasına, sonuçların kavramsal çerçeveye bağlantılı olarak ele alınmasına kadar bütün aşamaların birbiriyle tutarlı olmasına özen gösterilmesi,
- ✓ Araştırma süreçlerinin tamamı, turizm ve kültürel miras alanlarında uzman kişilerle değerlendirilmiş olup, uzman kişilerin görüş birliği alındıktan sonra düzenlemelerin yapılması,
- ✓ Görüşme sürecinde faydalanılan görüşme formları, toplanan veriler, ses kayıtları ve yazıya aktarılan verilerin tamamı yeniden incelenmesi istenilen durumlar için belgelenerek kayıt altına alınması,
- ✓ Elde edilen araştırma verilerinin birebir doğrudan alıntı yapılarak metne dönüştürülmesi, görüşme esnasında verilerin ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde tez danışmanı ile koordineli hareket edilmesi güvenilirliğin sağlanması için önem teşkil etmektedir.

3.9. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZ VE BULGULARI

Araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen verilere ilişkin yapılan analizler ve bulgular aşağıda alt başlıklar şeklinde belirtilmiştir.

3.9.1. Araştırmaya Yönelik Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler ve elde edilen veriler analiz edilmeden önce bütün görüşmeler, gerek yazılı olarak tutulan notlar olsun gerekse de dijital ortamda muhafaza edilen ses kayıtları gözden geçirilmiştir. Söz konusu 18 katılımcıyla gerçekleştirilmiş olan görüşmelerinin tamamının analize uygunluğu tespit edilmiş ve değerlendirilmeye alınmıştır. Bu verilerin analizlerinin yapılabilmesi amacı ile ses kayıtları ve görüşme esnasındaki alınan bütün notlar sistematik bir şekilde değerlendirmeye alınmıştır. İlk araştırmacı tarafından ses kayıt cihazıyla kayıt edilen sözlü verilerin tamamı birebir yazıya aktarılmıştır. Çalışmada bulunan doğrudan alıntılarda görüşülen katılımcıların adlarına yer verilmemiştir. Bunun yerine “*Katılımcı 1, Katılımcı 2, Katılımcı 3...*” gibi numaralar verilmiştir. Bu süreç bittikten sonra ses kayıtları tekrar dinlenilmiş ve yazıya aktarılan verilerin doğruluğu eksik ve atlatılmadan tekrar kontrol edilmiştir.

Çalışmada, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen veriler yorumlanmıştır. Bu verilerin analizinde, nitel araştırmalarda sık tercih edilen betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemine göre, araştırma sonucunda toplanılan veriler, daha önceden oluşturulan temalara göre özetlenerek yorumlanmıştır. Elde edilen veriler araştırma sorularının ortaya çıkardığı temalara göre düzenlenebileceği gibi, gözlem ve görüşme aşamalarında yararlanılan sorular veya boyutlar göz önünde bulundurarak da okuyucuya sunulabilmektedir. Ayrıca bu analizde katılımcıların görüşlerine dikkat çekmek amacı ile doğrudan alıntılara sıklıkla başvurulmuştur. Bu analizdeki amaç; araştırma kapsamında toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış haliyle okuyucuyla buluşturulmasıdır. Veriler, sistemli ve açık bir biçimde betimlenmektedir. Bu aşamadan sonra betimlemeler açıklanmakta, yorumlanmakta, neden-sonuç ilişkileri incelenmekte ve bazı sonuçlara ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.239-240).

Betimsel analiz yönteminde dört temel süreç bulunmaktadır. Bunlar; betimsel analiz için çerçevenin oluşturulması, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi,

bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması gibi süreçlerden oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.240). Araştırmada toplanan verilerin analizinde bu dört temel süreç kullanılmıştır. İlk olarak çalışmada kullanılacak olan sorulardan, araştırmanın kavramsal çerçevesinden veya görüşmelerde bulunan boyutlardan yola çıkarak toplanan verilerin analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Oluşturulan bu çerçeveye göre elde edilen verilerin tanımlama amacı ile seçilmesi, anlamlı ve mantıklı bir şekilde bir arada toplanarak işlenmesi söz konusudur. Düzenlenen bu veriler, tanımlanarak gerek görülen yerlerde, görüşmedeki bireylerin görüşlerini doğrudan alıntı yoluyla desteklenebilmektedir. Son olarak ise tanımlanan bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması yapılmıştır. Burada elde edilen bulgular çalışmanın literatürü ile birlikte değerlendirilerek yorumlanmıştır

3.9.2. Nitel Araştırmaya İlişkin Bulgular

Tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin ardından elde edilen verilere ilişkin sonuçlar bu kısımda yer verilmiştir. Tez danışmanı ve uzman akademisyenler ile birlikte yapılan değerlendirmeler sonucunda, araştırma üç tema kapsamında ele alınacak şekilde bulgular değerlendirilmiştir. Katılımcılara sorulan sorulara verilen cevaplar, sık sık doğrudan alıntılarla belirtilmiştir.

3.9.3. Görüşme Yapılan Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Araştırma çerçevesinde 18 katılımcı ile görüşülmüştür. Görüşmeye katılan katılımcılara ilk olarak demografik niteliğe sahip olan soru yöneltilmiştir. Demografik bilgi içeren kısımda, katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, mezuniyet alanı ve meslekleriyle ilgili altı adet soruya yer verilmiştir. Demografik bulguların ayrıntıları aşağıdaki Tablo 3.1’ de sunulmuştur.

Tablo 3.1: Görüşme Yapılan Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	Mezuniyet Alanı	Meslek
Katılımcı 1	Kadın	33	Evli	Doktora (Öğrenci)	Sanat Tarihi	Araş. Gör./ Arkeolog
Katılımcı 2	Kadın	32	Bekar	Lisans	Mimar	Mimar

Katılımcı 3	Erkek	29	Evli	Yüksek Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 4	Kadın	28	Bekar	Lisans	Restorasyon	Restoratör
Katılımcı 5	Kadın	32	Bekar	Doktora (Öğrenci)	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 6	Erkek	38	Bekar	Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 7	Erkek	27	Bekar	Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 8	Erkek	36	Evli	Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 9	Kadın	27	Bekar	Yüksek Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 10	Erkek	28	Bekar	Yüksek Lisans	Arkeoloji	Arkeolog
Katılımcı 11	Erkek	34	Bekar	Lisans	Arkeoloji	Uzman Arkeolog
Katılımcı 12	Erkek	36	Evli	Lisans	Sanat Tarihi	Müze Araştırmacısı
Katılımcı 13	Erkek	44	Evli	Lisans	Sanat Tarihi ve Arkeoloji	Müze Araştırmacısı
Katılımcı 14	Erkek	45	Evli	Lisans	Turizm İşletmeciliği	Turist Rehberi
Katılımcı 15	Erkek	41	Evli	Doktora	Arkeoloji	Öğr. Üyesi/ Arkeolog
Katılımcı 16	Erkek	68	Bekar	Lisans	Fransızca Öğr.	Turist Rehberi
Katılımcı 17	Kadın	43	Bekar	Ön Lisans	Tezhip Sanatı	Restoratör
Katılımcı 18	Erkek	34	Bekar	Ön Lisans	Restorasyon	Restoratör

Tablo 3.1 incelendiğinde, cinsiyet bakımından erkeklerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Katılımcılar, 12 erkek, altı kadından oluşmaktadır. Yaş grubu bakımından en büyük katılımcının yaşı 68 iken en küçük yaş grubuna ait olan katılımcı ise 27 yaşında olduğu tespit edilmiş olup 18 katılımcının yaş aralığı 68-27 arasında değişirken ortalaması da 36.33 olarak saptanmıştır. Araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen katılımların medeni durum bakımından bekâr (11 kişi) olan bireylerin evli (yedi kişi) olan bireylere göre yoğunlukta oldukları görülmüştür. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında çalışma açısından sağlıklı veri elde edilmesi adına bilgi düzeyleri yüksek bir kesimden oluştuğu saptanmıştır. Söz konusu bu eğitim düzeylerine bakıldığında; katılımcılardan iki kişi ön lisans, 10 kişi lisans, üç kişi yüksek lisans ve üç kişi de doktora düzeyindedir. Ayrıca kültürel miras ve turizmin rolü çerçevesinde gerçekleştirilen bu araştırmanın en önemli kısmını söz konusu alanla ilgili bölümlerden mezun olan kişilerden seçilmesi hiç şüphesiz çok önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu katılımcıların mezuniyet alanlarına bakıldığında ise dokuz kişi

arkeoloji, üç kişi sanat tarihi, iki kişi restorasyon, bir kişi mimar, bir kişi turizm işletmeciliği, bir kişi tezhip sanatları, bir kişinin de milli eğitim çıkışlı olduğu (Fransızca öğretmeni) anlaşılmıştır. Katılımcıların mesleki durumları incelendiğinde ağırlıklı olarak arkeologlardan oluştuğu görülmüştür. Genel olarak bu katılımcıların mezuniyet sonrası devam ettikleri çalışma alanlarına bakıldığında; iki akademisyen (arkeolog), yedi arkeolog, üç restoratör, iki müze araştırmacısı, iki turist rehberi, bir mimar, bir uzman arkeolog olarak görev yapmaktadırlar.

3.9.4. Nitel Veriler Kapsamında Oluşturulan Ana Temalara Ait Bulgular

Literatür taraması doğrultusunda ve akademisyen görüşü alınarak görüşme soruları kapsamında temalar oluşturulmuştur. Bu temalara göre oluşturulan soruların betimsel analizleri yapılmıştır. Bu doğrultuda görüşme sonucunda elde edilen veriler yazıya aktararak, tanımlama ve sınıflandırma sürecine geçilmiştir. Bu verilerin betimleyici karakterdeki kavramları, okumalar esnasında küçük notlar alınarak belirtilmiştir. İncelemeler sonucunda analizlerin temelini oluşturan kavramlar belirlenmiştir. Daha sonra betimleyici karakterdeki kavramlar ve frekans kategorileri altında ele alınmıştır.

3.9.5. Turizm ve Kültürel Miras İlişkisi Temasına Yönelik Bulgular

Araştırma çerçevesinde elde edilen veriler, akademisyen görüşleri alınarak “Turizm ve Kültürel Miras İlişkisi Teması” oluşturulmuştur. Hazırlanan görüşme formu içerisindeki 2. 5. ve 6. sorular bu tema ile bağlantılıdır. Söz konusu bu tema, bahsi geçen bu sorular üzerinden değerlendirmeye alınmıştır.

2 No’lu Soru; Görüşmede, turizm ve kültürel miras ilişkisini değerlendirmeye yönelik katılımcılara yönlendirilmiştir. Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevaplar kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, betimleyici kavramlar ile frekansları saptanmıştır. Söz konusu bu veriler aşağıdaki Tablo 3.2’de sunulmuştur.

Tablo 3.2: 2 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Önemli	21	Bağlantılı	6	Yoğun	13
İç içe	2	Zarar	19	Reklam	6
Potansiyel	11	Bilinçli	2	İyi	17
Destinasyon	5	Bilinçsiz	2	Farkındalık	3
Merak	1	Bilinçlendirme	3	Cezbedici	1
Koruma	11	İçgüdü	1	Fayda	3
Tanıtım	20	Bilinmesi	4	Ekonomi	4
Paralel	1	Emanet	3	Sıkı	2
Aktif	1	Farklı	7	Çekicilik	1
Sağlıksız	1	Ön hazırlık	1	Tarihi yerler	9

Tablo 3.2’ye göre turizm ve kültürel miras ilişkisi temasını oluşturan 2 No’lu Soru’da, toplam 30 adet betimleyici kavram oluşturulmuştur. Bu kavramların frekansları yani kullanım yoğunlukları belirtilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların görüşleri doğrultusunda, temelde yoğun olarak öne çıkan ilk üç betimleyici kavramlar “*önemli, tanıtım ve zarar*” oluşturmaktadır. Böylelikle katılımcıların arasındaki ilişkinin önemli olduğu, tarihi miras alanlarının tanıtımlarının yapılmasının yanı sıra daha çok birliğini ve tanınırlığını ortaya koydukları için kültürel mirasın korunmasında önemli bir parametre olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu aşamaların yapılması sürecinde, insanların bilinçlendirilerek beşeri kaynaklı zararların da minimuma indirgenmesi gerektiğini de eklemişlerdir.

Araştırma kapsamında katılımcılara, turizm sektörü ile kültürel miras kavramları, arasındaki var olan ilişkinin, bulundukları ortamda nasıl etkileşimde bulunarak ilerlediğinin yanında olumlu ya da olumsuz etkileri de sorulmuştur. Böylelikle turizm sektörü ile kültürel miras arasındaki ilişki, bireylerin bakış açılarını, tutum ve davranışlarını belirlemeye çalışılmıştır. Nitekim katılımcıların görüşleri arasında, genel olarak birbiriyle karışmış, bağlantılı, paralel, iç içe, cezbedici, çekici, güçlü ve geleceğe aktarmak adına çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Görüşme kapsamında katılımcılara ait ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

“İkisi de bir bütün zaten. Kültürel miras dediğimiz zaman geçmişteki uygarlıkların günümüze bıraktığı kültürel ve tarihi değerlerdir. Onun için birbirinden kopmaz bir parça, bir bütün olarak ele almamız gerektiğini düşünüyorum.” (Katılımcı 16).

“Kültürel miras ve turizm etkisine bakarsak, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne gelen ziyaretçilerin hemen hemen hepsi kültür turizmi için bölgeler... Bölgeye baktığımız zaman kültür turizmi ... inanç turizmi ... ve gastronomi turizmi açısından oldukça önemli bir noktadır... kültürel miras ve turizmi oldukça iç içedir...” (Katılımcı 15).

“İkisi de birbiriyle çok bağlantılıdır. Kültürel miras olarak yapabileceğiniz bir iş yoksa zaten turizm yapmanız gerekmiyor. Turizme yapılacak bir iş kalmıyor. Baktığınız zaman bütün Anadolu uygarlıklarında sizin kültürel turizme kattıklarınız turizmi getirmiş oluyor. Avrupa da turistlerin bir kısmı deniz için geliyor ama kalan bütün herkes kültürel miras noktasına değinmek zorunda, orayı hissetmeli...” (Katılımcı 14).

“Kültürel miras değerleri turizm hareketliliğini destekleyen önemli bir çekicilik unsuru haline gelmiştir. İnsanlar artık şehir hayatından, trafik yoğunluğundan uzaklaşmak için tarihi yerleri cazibe merkezi olarak seçmekte.”(Katılımcı 4).

“Kültürel mirası günümüz ve geleceğe aktarabilmek amacı ile turizm aslında çok önemli bir rol oynuyor. Onu tanıtmak için önce bölgeye daha doğrusu küçük çaplı bakmak gerekiyor. Bulunduğu il, ilçe, ülke ve dünyaya tanıtmak amaçtır. Turizm o konuda çok iyi oluyor ve sadece turizm dediğimizde, kültür turizmi, sadece tarihsel yapılar gibi şeyler olarak değil aslında, orada yaşayan kültürel yapılarda, yani somut ve somut olmayan varlıklar da işin içine giriyor.” (Katılımcı 5).

“...kültürel miras ve turizm arasında güçlü bir bağ söz konusudur. Turizmin kültürel mirasla bir bağlantısı var. Turizm odaklı çalışan alanlardaki yerleri daha fazla koruma içgüdüğü geliyor... Aslında turizm fikrinin oluşması aynı zamanda o yeri korumak ve onarmak düşüncesine dönüşüyor. Bence turizmsiz kültürel miras, kültürel mirasız da turizm olmaz.” (Katılımcı 10).

“Kültürel miras ve turizm arasındaki ilişki, birbirine paralel olarak gidiyor. Kültürel turizmin, mirasın yoğun olduğu yerlerde turizmde yoğun olarak devam etmektedir. Yani ikisi arasındaki ilişki yoğun. İkisi arasında yoğun bir trafik var. Bu manada en etkin ve en aktif yerler müzelerdir. Çünkü kültürel mirasın en iyi sergilendiği, görülebileceği yerlerdir. Özellikle her müzenin bulunduğu il ya da coğrafyada, o coğrafyanın bütün kültürel mirasını müzeler yansıtmaktadır.” (Katılımcı 11).

Katılımcıların, turizm ve kültürel miras arasındaki ilişkinin olumlu yönü ile ilgili belirtmiş oldukları görüşleri değerlendirildiğinde; kültürel farkındalık yaratması, bölgenin kalkınması, istihdam sağlaması, tarihi yerlerin görülmesi, kültür varlıklarının korunması, ekonomik gelirin artması ve kazılara sponsor olunması üzerine yoğunlaşmaya yönelik bir eğilimin olduğu görülmüştür. Söz konusu katılımcılara ait bu olumlu görüşler aşağıda yer almaktadır;

“...zaten turizm ile ilgili gelen ziyaretçi ya da topluluk turizmden yararlandığı bölgenin, kültürel tarihini de görmek ister ve siz o iki olguyu kültür ile turizmi birleştirdiğiniz zaman iyi bir destinasyon örneği olarak... ülkeye çok daha fayda sağlayacağını düşünüyorum.” (Katılımcı 13).

“Olumlu yanları... yoğun olarak işte bir turist ya da turizmden kaynaklı maddi bir gelirden oluşuyor. Ülke ekonomisi açısından, milli gelir açısından önemlidir.” (Katılımcı 11)

“Özellikle bir bölgenin kalkınmasıyla olumlu bir yön görülebilir. Şunu düşünün daha önce hiç bilinmeyen bir yerin turizm potansiyelinin artmasıyla birlikte o yerin destinasyon merkezi haline gelmesini sağlayabilir. Destinasyon merkezi haline gelmesi o bölgenin bilinmesi ve aynı zamanda korunmasıyla ilgili çalışmaların da hızlanmasını sağlayabilir.” (Katılımcı 10).

“...olumlu olarak baktığımızda ülkeye ya da o bölgeye ya da bulunduğu il, ilçe veya mahalleye istihdam imkânı sağlıyor. Bu vesileyle oradaki o kültürel varlıkların korunmasına yönelik çalışmaların ön plana gelmesine imkân sağlıyor.” (Katılımcı 6).

“Bence olumlu, farkındalığın oluşması açısından” (Katılımcı, 2).

“Ekonomik açıdan tabi olumlu yönleri var. Eğer bilinçlendirmeyi kendiyle beraber getiriyorsa onu da sayabiliriz. Kültürel farkındalık yaratmak açısından da iyi. Geldiği coğrafyadan kişinin getirdiği çeşitli şeyler de bölgedeki kişiler üzerinde bir etki de yaratabilir, konuşma da yaratabilir, yani konuşma üzerinden de etkileyebilir.” (Katılımcı, 5).

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların belirtmiş oldukları olumsuz etkiler de mevcuttur. Kültürel miras ve turizm ilişkisinin olumsuz yönlerine ilişkin ifadelerinde, yoğun olarak beklentilerin fazla olması, çevre kirliliği, bilinçsizlik, tarihi yerlere verilen tahribatlar, yoğun bir turizm potansiyeli ve yoğun

insan akışı ile o bölgenin potansiyelinin çok üstünde bir seyir göstermesi halinde doğuracağı olumsuzluklara dikkat çekmektedirler. Katılımcıların bu olumsuzluklar karşısında oldukça rahatsız oldukları, yerel halkın eğitim ve bilgi düzeyinin yeterli olmamasından dolayı bunlara engel olamadıklarını dile getirmektedirler. Katılımcıların turizm ve kültürel miras arasındaki olumsuz yönleriyle ilgili görüşleri aşağıda belirtilmiştir;

“... Olumsuz yönü şöyle, biz bir yeri tanıdığımızda işte örnek veriyorum Göbekli Tepe bu muymuş diyorlar. Ama şimdi insanların beklentilerini başka yöne çekerek, giden insanda farklı bir anlayış oluyor. İnsanlar ziyaretleri kapsamında gittikleri yerlerde beklentileri çok yüksek ve enteresan şeyler bekliyor. Ama oranın asıl önemi çok başka. İlla büyük bir kilise ya da gösterişli bir yer olmak zorunda değil, barındırdığı anlam çok farklı. Bu bütün yerler için önemli...” (Katılımcı 1).

“Olumsuz yönü aslında tarihi ören yerlerine gelip gittikten sonra bırakmış oldukları tahribatlar bulunmakta... bir kale ya da başka bir sit alanına gelen her bir araç ve onun verdiği bir titreşim meydana gelmektedir. Yapılar zaten yıkılmış durumda ve gelen titreşimle beraber daha da yıkılacak duruma gelecektir.” (Katılımcı 3).

“...turist olarak gelen insanlar ön hazırlık yapılmadığı takdirde çok sağlıksız bir şekilde gezi planları yapılıyor ve maalesef tarihi yerlerde bilinçsizce gezdikleri ve girilmeyecek alanlara girdikleri için tahribata neden oluyorlar, çok yoğun bir şekilde gelen turistler, tarihi yerlere zarar veriyorlar. Mimari olarak baktığımızda tiyatro olsun, sığınak olsun, bu yapılarda süreklilik arz eden gezmeler aşınmaya sebep oluyorlar. Merdivenlerin üstünde yürüyerek tarihi buluntularda aşınmaya veya parça kaybına neden olabilmektedirler...” (Katılımcı 4).

“Olumsuz olarak şöyle; turizm çok fazla olduğunda mesela hani o koruma anlamında biraz...zarar verdiği de inanıyorum. Sürekli bir insan akışı bu dokuyu biraz zedeliyor... insan ayak izi dahi zarar veriyor. Çünkü günümüze ait bir şeyin geçmişte olan bir şeye etkisi oluyor ve bu ister istemez bir zarara da yol açıyor.” (Katılımcı 9).

“Yoğun insan sirkülasyonundan kaynaklı ören yerlerinin korunmasında zarar gördüğünü düşünüyorum. Gezdiğim yerlerde özellikle insandan kaynaklı

tahribatlar var. Çevreye atılan çöp atıkları var. Bu tarz şeyler ...” (Katılımcı 11).

“Olumsuz yönü olarak sadece bilim camiası için çalışırsanız ülkeye faydasının az olacağını düşünüyorum. Çünkü sadece bilim dünyasına faydası olur.” (Katılımcı 8).

Ayrıca Katılımcı 15 ile Katılımcı 18’in görüşü ise iki kavram arasındaki ilişkinin olumsuz bir tarafı olmadığını ifade etmişlerdir. Bu iki katılımcının görüşleri incelendiğinde, turizmin kültürel miras üzerindeki olumsuz yönünün desteklerle ve doğru yönlendirmelerle aradaki ilişkinin tamamen olumlu sonuçlara ulaşılacağını belirtmişlerdir. Doğru bir planlama ve stratejiyle bu iki kavram arasındaki olumsuz yönlerin ortadan kaldırılabilir bir yönde olduğu görüşündedirler. Bu katılımcılara ait görüşler, aşağıda yer almaktadır;

“...kültürel mirasın ya da turizmin olumsuz bir yanı yoktur. Sadece olumsuz yönlendirme vardır. Siz onu yönlendirirseniz doğruyu bulursunuz. Şu bulunduğumuz zemine aynı anda binlerce kişi alırsanız burası çöker. Bu tamamen fizik yasalarıyla ilgili bir şeydir. O düzeni sağlamak ve korumak sizin elinizde. Bunları sağladığınız müddetçe hiçbir olumsuz yanı olmaz.” (Katılımcı 18).

“...olumsuz bir yanı yok. Benim kendi görüşüm. Olumlu yanları ise yapılan kültürel miras alanlarında baktığımız zaman tanınırlık ve bilinirlik açısından alanın turizme açılması, o alandaki çalışmaların da daha hızlı ilerlemesini sağlıyor. Bununla birlikte özellikle bir alan eğer önemli bir destinasyon ise oraya bir çok yatırımın yapıldığını söyleyebiliriz. Ki bunların önemli bir örneği Zerzevan Kalesidir. Hem kazı hem restorasyon çalışmaları 12 ay boyunca devam eden bir kazı hem de oradaki çalışmalara gerek kamu kuruluşlarından gerekse özel sektörden yoğun bir şekilde destek olunmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de alanın turizme açılması ve turizm potansiyelinin yüksek olmasıdır.” (Katılımcı 15).

Katılımcı 15 ise hiçbir olumsuz yanının olmadığını ifade etmesine rağmen cevabının sonunda kültürel miras ve turizm arasındaki ilişkinin olumsuz yönüyle ilgi görüşünü ifade etmektedir. Katılımcının görüşüne bakıldığında;

“Benim açımdan olumsuz bir yanı yoktur... Özellikle bizim bölgede Mezopotamya’ya baktığımız zaman benim açımdan çok önemli... Bunlar kültürüyle, hayatıyla, yaşamıyla çok etki bıraktığından dolayı... Olumsuz yönü ise bizim Anadolu’daki gezen insanların çok fazla kültürel ya da daha çok medeniyetleri değil de sözlü, müzikli olan, eğlenceli turları daha fazla seçmiş olması, bu tamamen kültür ve medeniyetle alakalı bir durum aslında.” (Katılımcı 15).

Katılımcı 12, görüşmeye katılan 18 katılımcı arasında farklı olarak iki kavram arasındaki ilişkinin olumsuzluğundaki temelin, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın kültürel miras ve turizm sektörünün birlikte yönetilmesine değinmiştir. Söz konusu bu katılımcı, iki sektörün ayrı olması gerektiğini belirtmiştir. Katılımcının görüşü kendi ifadesiyle aşağıda yer almaktadır;

“Bence turizm ile kültürel mirasın ayrı olması gerekiyor. Ben bu kanıdayım.... Örneğin, bir kültür bakanı atıyorsan o dallardan birinden mezun değilse sıkıntıdır. Mesela adam turizmci ise turizme yöneliyor, arkeolog ise kültürel mirasa yöneliyor... Kültür ve Turizm Bakanlığı diyoruz ya bunların ayrı olması gerekir. Kültür, milli mirastır, arkeolojik kazılardır, sit alanları, ören yerleridir. Turizm ise daha çok otelcilik, denizcilik bunlarla bağlantılıdır. Ben uygun görmüyorum, ikisinin aynı anda yürütmelerini. Çünkü bir turizmci geldiği zaman adam kültürden anlamıyor. Artık danışmanları nasıl yönlendirirse o şekilde yapıyor. Yine aynı şekilde meslekten gelen biri geldiği zamanda o da turizmden anlamıyor. Onun için bakanlığın ayrı olması gerektiğini düşünüyorum.” (Katılımcı 12).

Ayrıca Katılımcı 2 ve Katılımcı 13 ise, turizm ve kültürel miras arasında herhangi bir olumsuz yönüyle ilgili bir görüş belirtmemişlerdir. Genel olarak katılımcılara yönlendirilen 2 No’lu Soru’dan elde edilen bulgular incelendiğinde, turizm ve kültürel miras arasındaki ilişkinin çok yoğun olduğu belirtilmiştir. Hatta Katılımcı 10’nun ifade ettiği gibi, *“turizmsiz kültürel miras, kültürel mirasız da turizm olmaz.”* görüşü tam da yerini bulmuş diyebiliriz. Çünkü bu iki kavram arasındaki ilişkinin olumlu ve olumsuz yönleri olmasına rağmen birbiri ile sıkı bağlarla bağlı olduğu için birbirinden ayrı düşünülemez. Birbirinin olumlu ve olumsuz etkiledikleri gibi planlı ve kontrollü ilerledikleri takdirde korumada, gelecek kuşaklara aktarmada ve bölgenin kalkınmasında birbirlerine ihtiyaç duyan iki önemli kavramdır.

5 No’lu Soru; katılımcılara turizmin, kültürel mirası metalaştırıp metalaştırmadığına ilgili yöneltilmiş bir sorudur. Bu soru kapsamında katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde, betimleyici kavramlar ve frekansları belirlenmiştir. Bu veriler aşağıdaki Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.3: 5 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramalar	f
Ekonomi	14	İş-Ekmek Kapısı	5	Fayda	10
Kalkınma	4	Finans Kaynağı	1	Döngü	2
Sermaye	1	Yaşam Standartı	1	Dönüşüm	5
Ticari	11	Ticari Kaygı	4	Orijinal	2
Ticaret	11	Gelir Kaynağı	3	Para	14
Yoksul	1	İlgi Çekme	2	Koruma	6
Bilinçli	4	Gelişme Taktiği	1	İşlevsel	2
Ürün	2	İstihdam	1	Elbette	1
Tabi	7	Kesinlikle	3	Evet	2
Olumlu	11	Olumsuz	4	Bilinç	8
Tarihi Yapı	2	Yöre-Yerel Halkı	3	Restorasyon	2

Tablo 3.3’e göre turizm ve kültürel miras ilişkisi temasını oluşturan 5 No’lu Soru’da toplam 33 adet betimleyici kavram oluşturulmuştur. Bu kavramların frekansları diğer bir deyişle katılımcıların bu soruda kullandıkları terimlerin yoğunluklarını belirtmektedir. Bu çerçevede katılımcıların görüşleri esnasında genel olarak öne plana çıkan kavramlar, “*ekonomi-para, ticaret-ticari-olumlu ve fayda*” olarak sıralanmaktadır. Ekonomi ve para frekans sayıları 14, ticari, ticaret ve olumlu kavramlarının da frekansı 11 olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle katılımcıların büyük çoğunluğu ekonomik bir gelir kaynağı sağladığı için faydalı olduğunu, tarihi yapıların ticarete açılmasının olumlu sonuçlar sağlayacağı yönde yorumlarda bulunmuşlardır. Bu olumlu görüşlerin yanı sıra olumsuz görüşlerinde özellikle tahribatlara neden olduğu ve orijinallğine zarar vermesi yönünde yoğunlaşmışlardır.

Araştırma kapsamında katılımcılara metalaşma kavramı, miras alanlarındaki bölge üzerindeki etkileri gibi düşünceleri sorulmuştur. Böylelikle katılımcıların bu soruya yönelik bakış açılarını saptanmaya çalışılmıştır. Öncelikle katılımcılara metalaşma yani ticarileşme kavramı ile ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuş ve gerektiğinde ise bilgilendirme yapılmıştır. Nitekim bu bilgilendirme yapılırken katılımcıların görüşleri etkilenmeyecek şekilde verilmiştir. Görüşmede katılımcılara

yöneltiren “*Turizm, kültürel mirası metalaştırıyor mu?*” sorusuna verilen yanıtlar aşağıda yer verilmiştir;

“*Metalaştırmıyor aslında.*” (Katılımcı 15).

“*Elbette metalaştırıyor.*” (Katılımcı 14).

“*Tabi, metalaştırıyor.*” (Katılımcı 12).

“*Kesinlikle metalaştırıyor.*” (Katılımcı 11).

“*Bence turizm, bütün arkeolojik alanlar olmasa bile kültürel miras alanlarının... metalaştırıldığına inanıyorum.*” (Katılımcı 10).

“*Yapılıyor... benim gördüğüm gözlemlediğim evet, yapılıyor.*” (Katılımcı 9).

“*Ben öyle düşünmüyorum. Bence metalaştırmıyor.*” (Katılımcı 8).

“*E tabi yani tam olmasa da var.*” (Katılımcı 6)

“*Bence olması gerekiyor... Hem yöre halkının hem de genel bir ekonomi kalkınması için bunu turizme bağlamak gerekiyor.*” (Katılımcı 4).

“*Tabi ki de metalaştırıyor.*” (Katılımcı 2).

“*Var tabi ki, yok diyemeyiz bence.*” (Katılımcı 1).

Katılımcıların çoğu kültürel miras alanlarının metalaşmasının olumlu yönüne ilişkin vermiş oldukları görüşleri incelendiğinde; bölgenin ekonomik olarak kalkınması, gelir kaynağı olarak görülmesi, tarih bilincinin kazanılması, işlevsellik katarak farkındalık oluşturularak koruma altına alınması üzerine yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların olumlu görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer verilmiştir;

“*Yeterli sermayesi olmayan bizim gibi ülkeler ikinci ve üçünü sınıf ülkelerde turizm kaçınılmazdır. Yani turizmden gelen para kaçınılmazdır ki kültürel miras korunsun. Kültürel miras korunacaksa onun metalaşmasında herhangi bir problem yoktur. Yeter ki korunsun.*” (Katılımcı 18).

“*...bence uygun bir proje ile ilgili kurullardan onaylanış ve uygun bulunmuş projeye ticarete, turizme açılması bana göre olumlu bir şey. Şimdi biz tarihi yapıyı restore edip içinde herhangi bir işlevlendirme kazandırmadığımız sürece o tarihi yapı iki, üç yıl sonra tekrar eski haline dönecektir. Ben bunun olumlu olduğunu düşünüyorum. İşlevsellik katarak korunması taraftarıyım ben. Bir şehrin tanıtımına artı değer katacağına inanıyorum.*” (Katılımcı 13).

“*...örneğin zamanında kervansaray olarak kullanılan yerler, şuan butik mekân olarak süs eşyaların satıldığı yerler olarak kullanılıyor. Aslında ben*

burada karşı değilim. Çünkü işlevi dışında kullanıyorlar ama en azından sahipte çıkıyorlar. O yapıyı koruyorlar.” (Katılımcı 12).

“...bizim toplumumuz maalesef ekonomik durumlardan dolayı biraz zor durumda ve şimdi turizm çok önemli bir etken bence...Ekonomi biraz geliştirilebilir...ekonomi ile çevre de gelişeceği için... insanlarda... daha hızlı bir toplum bilinci etkilenebilir. Turizm belli bilinçli bir kesimi buraya taşıyor. O belli bilinçli kesim bir ekonomik seviyeye sahip... Yani ekonomik olarak orayı geliştiriyor... İnsanlara bir iş kapısı açılıyor. İş kapısı açıldığında insanlar oradan para kazandığında oranın farkında olsun olmasın bir yerde dolaylı da olsa bilinç sahibi olmaya başlıyor... Yani bu anlamda faydalı bir şey aslında... ama bu onun metalaşmadığı anlamına gelmiyor.” (Katılımcı 9).

“...metalaşma iyi bir şekilde planlanırsa olumlu olacaktır.” (Katılımcı 7)

“...hemen Zerzevan’ın altında... o köyde yaşayan insanların birçoğu özellikle erkekleri bizde işçi olarak çalışmıştır... Öyle yerler açıldığını düşünün siz. Bir kere o köylüler, orada çalıştıkları zaman o yörede yaşayanlar birlikte yaşadıkları küçük bir köyü kalkındıracaksınız. Köyle birlikte buraya gelen turistlerle Çınar’ı kalkındıracaksınız. Çınar’la birlikte Diyarbakır’ı kalkındıracaksınız bu olumlu... insanlara o tarih bilinci kazandırmış oluyoruz...” (Katılımcı 1).

Yukarda katılımcıların belirttiği gibi kültürel mirasın metalaştırılması ile ilgili olumlu görüşlerinin yanında olumsuz görüşler de bulunmaktadır. Buna yönelik katılımcıların olumsuz görüşleri incelendiğinde; tarihi yapıların özgünlüğünden uzaklaştırılması, ticari kaygının olması, ticari bir hacmin kurbanı olması gibi olumsuzluklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların bu olumsuzluklar konusunda genel olarak rahatsız olduklarını, evrensel değere sahip kültürel miras unsurlarının meta olarak kullanılmasının, orijinalliğinin kaybetmeleri gibi ifade edilen görüşler de mevcuttur. Katılımcıların bu görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

“...kültürel izleri barındıran yapılardan o insanlara ait izleri, ya da orijinal halini çıkardığınızda, değiştirdiğinizde orada butik mekânlar, alışveriş merkezleri gibi çeşitli şeyler yaptığınızda aslında yapıların ruhunu çıkartmış oluyorsunuz... o kültürel, o yaşanmışlığı da koparmamak gerekiyor...” (Katılımcı 5).

“Özellikle örneğin eski Mardin’in eski kültürel unsurlarını kaybettiğini görüyorsunuz. Çünkü metalaşmış durumda tamamen ticari bir hacmin kurbanı olmuş gibi... Bu bence iyi bir şey değil. Çünkü bana göre bir yapı arkeolojik olarak nasıl kullanılırsa o şekilde kalmalı diye düşünüyorum. Orijinalliğini kaybetmemesi lazım, aslında o şekilde kalmalı diye düşünüyorum...” (Katılımcı 10).

“Örneğin Diyarbakır Hasan Paşa Hanı, 15 yıl öncesine kadar da bir ticaret mekânı olarak kullanılıyordu. Eski yapısına ve mantığına uygun bir şekilde... şuan tamamen kafelere verilmiş. İlk etapta kafeler çok yoğun bir müşteri çekti... Haliyle Hasan Paşa Hanı şuan bir duvardan ibaret, geçmişteki özgüllüğü kalmadı artık. Turizm orayı bir meta olarak kullandı ve bir peçete gibi şuan kenara atmak üzere... Turizm, kültürel mirasa tamamen bir meta gözüyle bakıyor...” (Katılımcı 11).

“Oturduğumuz bir mekân bile müze, burası bir kafe olmamalı. Kafe olduğu zaman bir ticari kaygı oluyor... Adamın işi para kazanmaktır. Ben rehberim bazen buraya geliyorum, sesten geçilmiyor. Ben burayı anlatmak istiyorum, tur grubuna. Kafe olduğu zaman moralim bozuluyor... Ben kesinlikle karşıyım. Çünkü ticari kaygı var burada....Kültürel mirasta ticari kaygı olmamalıdır.” (Katılımcı 16).

Katılımcı 8 ve Katılımcı 15 ise, diğer katılımcılardan farklı olarak turizmin kültürel mirası metalaştırmadığı aksi takdirde olumlu sonuçlar elde edildiğini ifade ederken, bu konu hakkındaki görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer verilmiştir.

“...Bence metalaştırmıyor. Niye Zerzevan üzerinde örnek vereyim size. Zerzevan’a ilk gittiğimiz zaman karayollarından oraya yol yoktu, biz o yolu yapıp çalışmaları ilerletmek için ve insanların oraya gelmesini, ziyaret etmesini amaçladığımız için bir nevi ticarileşmesine dönüşüyor. Ama o yol olmasa kazı olmayacak ve Zerzevan belki de bilinmeyecek. Zerzevan bilinmese buradaki tarih araştırılmayacak. Bilinçli kazı başkanları olursa metalaşmalara izin vermeyecek... Bilinçli bir planlama yapılması gerekiyor. Bilinçsiz olduğu zaman miras değerleri geri planda kalır. Eserin kendisi geri planda kalmayacak şekilde planlanır ve uygulanırsa metalaşma konusunda hiçbir sıkıntı olmaz.” (Katılımcı 8).

“...bir şey sunmamız lazım ziyaretçilere ilgi çekmek anlamında... Metalaştırıyor mu desek? Metalaştırmıyor aslında. Şunu yapıyor turizm, kültürel miras alanında.... çünkü bir yer çok ziyaretçi alıyorsa o alan korunur. O alanda koruma projeleri yapılır, kazı yapılır, restorasyon yapılır, çevre düzenlemesi yapılır, aslında turizmin kültürel mirasa etkisi oldukça fazladır... kültür turizmi şehrin ekonomisini ve istihdamına oldukça etki ettiğini görüyoruz... Bu da en azından kültürel mirasın korunmasında ve tanıtılmasında etkin bir rol oynuyor. O yüzden meta demekten çok aslında da turizm, kültürel mirasın korunmasında büyük bir katkı sunuyor. Bir alan çok ziyaret ediliyorsa, o alan korunur, gezilebilir bir hale getirmek içinde alanda bir çok koruma, restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmaları yapılır. Bu nedenle doğrudan etki ama meta olarak dersek o şekilde belki biraz doğru olmayabilir.” (Katılımcı 15).

Katılımcıların ifade ettikleri görüşler değerlendirildiğinde, genel olarak turizmin mirası metalaştırılması yönü olumlu olarak görülmektedir. Özellikle bölgenin ekonomik alt yapısının kalkınmasında bir gelir kaynağı olarak görülmesi ve bunun süreklilik göstermesi ile miras yapılarının koruma altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda her ne kadar olumlu yönler ağır bassa da katılımcıların olumsuz yönlerini de belirttikleri görülmektedir.

6 No’lu Soru; çalışmanın araştırma alanı olan Zerzevan Kalesi ile ilgili olup kültürel miras örneği olan söz konusu bu yerleşim yerinin turizme sağlamış olduğu katkıya yönelik katılımcılara sorulmuştur. Nitekim bu soru çerçevesinde katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar incelendiğinde, betimleyici kavramlar ile frekansları tespit edilmiş olup Tablo 3.4’de sunulmuştur.

Tablo 3.4: 6 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Ziyaretçi	15	Roma	7	Reklam	3
Mithras	10	Döngü	3	İş İmkânı	2
Turist	11	Kalkınma	3	Strateji	2
Ekonomi	18	İstihdam	3	Potansiyel	5
Prestij	4	Konum	6	Sponsor	1
Saygınlık	2	İş Kapısı	2	Gezi Turları	3
Tarihsel Misyon	2	Tanıtım	6	Görünürlük	1
Kültürel Alışveriş	1	Alışveriş	3	Farkındalık	1
Önemli	19	Büyük	12	İlgi Çekme	1

Tablo 3.4'e göre turizm ve kültürel miras ilişkisi temasını oluşturan 6 No'lu Soru'dan toplam 27 adet betimleyici kavram belirlenmiştir. Bu kavramların frekansları yani katılımcıların bu soruda kullandıkları kelime yoğunlukları belirtilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların görüşleri esnasında genel olarak en çok öne çıkan ilk üç kavram; “*önemli, ekonomi ve ziyaretçi*”den oluşmaktadır. Bu kapsamda katılımcıların geneli bölge turizmine önemli katkılar sunacak bir potansiyel olduğunu, ziyaretçi yoğunluğu olduğundan dolayı bölgenin ekonomik kalkınması ve yerel halka istidam sağlaması üzerine yoğunlaşmışlardır. Ayrıca Zerzevan Kalesi'ndeki dünya üzerinde az sayıda bulunan Mithras Tapınağı'nın 2016-2017 yıllarında gün yüzüne çıkarılması ve alanda çalışan uzmanların planlı bir tanıtımla görünürlüğünü sağlamaları ile birlikte Diyarbakır'da turist sayısında artış yaşandığını belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında katılımcılara, Zerzevan Kalesi'nin bulunduğu bölge adına kültür turizme ne gibi katkılar sağladığı ya da sağlamadığına ilişkin düşünceleri sorulduğunda, katılımcıların geneli olumlu görüşleriyle birlikte turizm potansiyelinin sağladığı bölgesel ekonomik kalkınmanın yoğun olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer almaktadır;

“Ne yazık ki bu kale çok geç keşfedildi... Daha önce tur programlarında Zerzevan Kalesi yoktu. Turlar Diyarbakır'ı geziyorlar, Mardin'e geçiyorlar. Zerzevan'ın önünden geçiyorlar ama yok uğramıyorlar. Merak etmiyorlar... Daha sonraki tur programlarına Zerzevan Kalesi'de eklendi... Bölgenin kültür turizmine çok büyük bir etkisi var. Genelde turlar Diyarbakır'ı maalesef bir geçiş noktası olarak görüyorlar. Pek konaklama olmuyordu. Zerzevan sayesinde konaklamalı turlar oldu... Konaklamalı turların ekonomiye katkısı oluyor. Çünkü gelenler otelde kalıyor ve yemek yiyorlar, para harcıyorlar.” (Katılımcı 16).

“Diyarbakır ve bölge turizmine önemli katkı sunacak bir potansiyel olduğunu gösteriyor. Zerzevan Kalesi'nin 2017 yılında Mithras Tapınağı'nın bulunması ve dünyanın en iyi korumuş garnizon olması, dünyanın en iyi korunmuş Mithras Tapınaklarının birine sahip olma nedeniyle ilgi çeken, merak edilen bir yer haline geldi... Hem bölge ekonomisine hem bölge istihdamına doğrudan katkı sağlayacaktır.”(Katılımcı 15).

“Bence %100 çok farklı bir nokta haline geldi. Tıpkı Urfa ve bölgesine, Göbekli Tepe nasıl bir ivme kazandırdıysa, Zerzevan Kalesi de o kadar müthiş bir enerjiyi Diyarbakır ve çevresine katmış oldu... Zerzevan Kalesi bölgenin

prestijini ve saygınlığını artırdı. Tıpkı Diyarbakır'a özgü "Vişne Çürüğü Taşı" gibi saygınlığını artırdı." (Katılımcı 14).

"Diyarbakır'a baktığımız zaman yaptığımız kazılarda 12 bin 500 yıl öncesine kadar bir Körtik Tepe'miz var. Surlarımız var, yaklaşık iki bin yıllık. 33 medeniyete ev sahipliği yapmış, bir şehir var. Ama Zerzevan Kalesi'nde yapılan kazılar aslında bunun çileği oldu. Bana göre Zerzevan Kalesi, Diyarbakır Tarihi'nin zaten dolu dolu olan bir tarihinin en üstünde çilek gibi durdu. İlin tanıtımında çok iyi katkılar sağladığına inanıyorum. Zerzevan'ın Diyarbakır turizminin çok büyük artıları katacağını ve katmaya devam edeceğini düşünüyorum." (Katılımcı 13).

"Bence Zerzevan Kalesi'nin özellikle bölge için kültüre ve turizme katkısı oldukça fazladır... İngiltere'den Hindistan'a kadar yoğun ve geniş bir turizm potansiyeli var ki 2014 yılında kimsenin bilmediği kalenin 2021 yılında turizme açılması, yabancı turistlerin gelmesi... Bu bir nevi bir prestijdir... sadece Çınar'ı değil aynı zamanda bölgeye de önemli katkılar sunacağını düşünüyorum... ekonomik olarak... Zerzevan Kalesi'nde çalışan bütün işçiler bölgeden aynı, yöreden insanlar aynı zamanda bunlara istihdam da sağlamış oluyor. Bu bölgede çalışan arkeologlar da kendilerine bir iş kolu bulmuş olur bence. Bu açıdan bölgedeki ekonomik düzeyin kalkınması açısından önemli sonuçlar doğurduğunu söyleyebilirim." (Katılımcı 10).

"Öncelikle Zerzavan kalesi bölgenin ekonomik yapısını gözle görülür bir şekilde değiştirmiş bir vaziyette diyebiliriz. Çünkü genel ziyaretçi sayısı kıyasladığımız zaman gözle görülür bir şekilde bir değişiklik oluyor. Ziyaretçi akımı gerçekleştirilen bölgeye bölge halkının farklı kültürlerle tanışmasına farklı insanlarla tanışmasına ve bölgenin dediğim gibi ekonomik yapısının değişmesine çok büyük katkılar sağlayacaktır." (Katılımcı 6).

Katılımcı 3 ve Katılımcı 18 ise, Zerzevan Kalesi'nin bölge kültür turizmine bu kadar katkılarının artmasında önemli nedenlerinden bir olan kültürel miras alanının başarılı bir tanıtım çalışması ile ön plana çıktığını belirtilmişlerdir. Özellikle Katılımcı 18, insan kaynaklı ve kültürel etkileşime dikkat çekmektedir. Bu iki katılımcının görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer almaktadır:

"Zerzevan Kalesi'nin bugün bu kadar önemli kılan onun tanıtılmasıdır. Ekonomik olarak kalkınmaya çok ciddi bir etkisi var. İnsanların etkileşimi

açısından da ciddi bir etkisi vardır. Bugün biz gelişmekte olan bir ülke olarak çokta Avrupa göremiyoruz. Ya da yurtdışına çıkamıyoruz onun yerine yurtdışı bize geliyor. Bunu insan olarak görüyoruz. Tamam, yurtdışının yapısını göremiyoruz belki ama yetiştirmiş oldukları insanları görebiliyoruz. Kültürel alışveriş meydana geliyor bu da iyi bir şeydir.” (Katılımcı 18).

“Zerzevan Kalesi’ne gelip geziyorlar... Diyarbakır’a, Mardin’e gelip geziyor, hediyelik eşya alıyor, yemek yiyor, otelde kalıyor ve bu şekilde bölge kalkınıyor... Burada da tanıtım ön plana çıkmaktadır. Bunu doğru planlayıp yapmak çok önemli... Kültürel miras ve turizmin ayrılmaz bir ikili olduğu burada görülmektedir. Bunları ayırdığımız zaman biri eksik kalıyor. Bu şekilde tamamlanmıyor. Bir alanın reklamı yapılmazsa, kimse bilmez. Bu yüzden kazmanın da bir anlamı kalmıyor.” (Katılımcı 3).

Katılımcıların bu soruya ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde, genel olarak benzer görüşler çatısı altında birleşmektedir. Katılımcıların bu kısımda olumsuz görüşte bulunmadıkları ve temelde Zerzevan Kalesi’nin bölgenin kültür turizmine ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda oldukça fazla katkılar sağladığı yönünde düşüncelerini belirtmişlerdir.

3.9.6. Miras Alanlarının Korunması Temasına Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında akademisyen görüşleri alındıktan sonra görüşme formundaki 3. 4. 7. ve 8. sorular çerçevesinde “*Miras Alanlarının Korunması Teması*” oluşturulmuştur. Bu tema kapsamındaki görüşmede yukarıda verilen sorulara katılımcılar tarafından verilen cevaplar incelenerek değerlendirilmiştir.

3 No’lu Soru; görüşmede, katılımcılara kültürel mirasın korunmasında turizmin bir araç olarak görülüp görülmediğine ilişkin soru yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında incelenen görüşler neticesinde betimleyici kavramlar ile frekansları saptanmıştır. Saptanan bu veriler aşağıdaki Tablo 3.5’ te yer almaktadır.

Tablo 3.5: 3 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Ticaret	2	Doğru	6	Antik Kant	2
Ticari Kaygı	1	Olabilir	5	Deniz-Kum-Güneş	2
Evet	8	Görülebilir	14	Kesinlikle	1
Ödenek	3	Ritüel	4	Gelenek Ve Görenek	3
Proje Yapılması	4	Bağlantılı	3	Güçlendirme	1
Bilinçli Turizm	2	Para	3	Mimari Yapı	2
Sosyal Medya	6	Sponsor	1	Uçsuz Bucaksız	2
Orijinal	2	Yöre Halkı	3	Somut Olmayan Miras	7
Eğitim	3	Ekonomi	2	Somut Miras	7
Kazanç	3	Kültürel Tur	2	Soyut Miras	3
Tarihi Yerler	2	Müze	3	Maddi Ve Manevi	3
Sirkülasyon	2	Restorasyon	6	Finans Kaynağı	2
İnanç	5	Sosyoloji	4	Gelecek Nesiller	5
Ekmek Kapısı	3	Geri Dönüş	2	Vandalizm	1

Tablo 3.5’e göre miras alanlarının korunması temasını oluşturan 3 No’lu Soru’da toplam 42 adet betimleyici kavram oluşturulmuş olup, frekansları belirtilmiştir. Bu kavramların frekansları yani katılımcıların bu soruya ilişkin kullandıkları sözcük yoğunluğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda katılımcıların görüşleri esnasında genel olarak en çok öne çıkan ilk üç kavram “*görülebilir, evet, somut ve somut olmayan miras*” sözcüklerinden oluşmaktadır. Genel katılımcıların ifadeleri doğrultusunda turizmin miras alanlarında bir koruma aracı olarak görülmekte olduğu yönünde olduğu gibi kültürel mirasın korunmasını somut ve somut olmayan değerlerini de kapsadığını belirtmişlerdir.

Katılımcılara kültürel mirasın korunmasında turizmin bir araç olarak görülüp görülmediğini, eğer görülüyorsa ne şekilde bir etkisi olduğunu ve mirasın korunması neleri kapsadığına ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Bazı katılımcılar bir araç olarak görebildiğini, bazı katılımcılar hem görülebilir, hem görülemez olduğunu belirtirken bir katılımcı da kesin bir şekilde turizmin bir koruma aracı olarak göremediğini ifade etmiştir. Bu kapsamda katılımcıların turizmin kültürel mirası korumada bir araç olarak görülüp görülmediğine ilişkin bazı ifadeler aşağı belirtilmiştir;

“*Evet, görülebilir.*” (Katılımcı 1).

“*Aslında hem görülebilir, hem görülemez.*”(Katılımcı 3).

“*Evet olabilir. Aslında tanıtım ve şehir açısından olabilir.*” (Katılımcı 5).

“Bence temel araç olmasa bile araçlardan bir tanesidir.” (Katılımcı 10).

“Bir noktaya kadar koruyor. Ama ondan sonra zarar sanki daha baskın gibi geliyor.” (Katılımcı 11).

“Yok sanmıyorum.” (Katılımcı 12).

“Görülebilir. İkisi birbiriyle bağlantılıdır. Turizm de kültürü koruyabilir. Hani kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak görülebilir. Kültürel mirasta, turizmin korunmasında bir araç olarak görülebilir.” (Katılımcı 13).

“Evet, görülebilir. İkisi bir bütün zaten, turizmi bilinçli olarak bilen bir toplum, turizmi kavramışsa ve alt yapısını biliyorsa kesinlikle kültürel mirası korur.” (Katılımcı 16).

“Eğer orada çıkar sağlanıyorsa ve ticarete dökülüyorsa, evet. Korunabilir.” (Katılımcı 17).

Araştırma kapsamında katılımcıların turizmin kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak görülmesinin ne şekilde bir etkisinin olup olmadığına ilişkin düşünceleri sorulduğunda, katılımcıların dünyaya duyurmak, tanıtmak, bir gelir elde etme düşüncesiyle kültürel mirası koruma altına alınması ve kültürel mirasa bir finans kaynağı olması üzerine yoğunlaşmıştır. Bazı katılımcıların görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer almaktadır.

“...Aslında tanıtım ve şehir açısından olabilir... dediğim gibi dünyaya duyurmak açısından turizm çok güzel bir şey, onu bir araç olarak kullanabiliriz...” (Katılımcı 5).

“... çünkü bu vesileyle o ülkenin, şehrin ya da il, ilçenin sahip olduğu kültürel öğelerin ön plana turizm vasıtasıyla bir gelir elde bilme düşüncesiyle onları korumaya yönelik pek çok çalışma yapılıyor ve yapılmaktadır.” (Katılımcı 6).

“...koruma aracı olabilir... Zerzevan Kalesi’ne gelen ziyaretçiler herhangi bir ücret vermiyor. Türkiye’nin birçok yerinde para vererek giriyorsunuz. Muhtemelen oradan gelen parayı bakanlık orası için harcıyor...başka bir kazı alanında da harcanabiliyor. Bu da bir döngü haline geliyor. Turizm bu şekilde kültürel mirasa finans kaynağı olabilir diye düşünüyorum.” (Katılımcı 7).

“Şimdi bir alan eğer turizme açılacaksa o alanda koruma çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Restorasyon çalışmalarının, düzenlemelerin yapılması

gerekiyor... Bu nedenle turizm kısmına özellikle kültürel mirasın korunmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü alanın turizme açılabilmesi için o alanın aynı zamanda korunması da gerekiyor. Bununla ilgili stratejiler geliştiriliyor, birçok proje yapılıyor. Bu nedenle doğrudan etki ve bir araç olarak da görülebilir.” (Katılımcı 15).

“... Çünkü size kaynak, gelir getiren bir şeyi korumak istersiniz. Orası gelir getirmiyorsa yani hiçbir şeye yaramıyorsa gözden ırak, gönülden de ırak meselesine döner. Yani bir katkısı varsa siz onu korursunuz, sürekli daha iyiye taşımak istersiniz. Bu yüzden iyi bir etkileşim içindedirler.” (Katılımcı 18).

Katılımcıların bazıları, turizmin kültürel mirasın korunmasında hem araç olarak görmekte hem de araç olarak görmediğini belirtmektedirler. Koruma aracı olarak görülmemesinin nedeni olarak, tarihi yapılara zarar verilmesi ve onu tüketmesi üzerine yoğunlaşmışlardır. Söz konusu bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

“... Korunmasında bir araç olarak görmesi, tanıtılması bizim için çok iyi olur. Bizim amacımız var olanı açığa çıkarmak, bunun tanıtımı ise turizmcilerin ve rehberlerin işidir. Korunmasında bir araç olarak görmemem ise gelen ziyaretçiler alanı tahrip etmesidir. Zarar vermesi. Onun için hem olabilir, hem olamaz.” (Katılımcı 3).

“Bir noktaya kadar koruyor. Ama ondan sonra zarar sanki daha baskın gibi geliyor. Çünkü turizm daha çok alayım alayım olayı. Kullanayım sonra insanlar doyduktan sonra turizm o kültürel mirası tüketiyor.” (Katılımcı 11).

Yukarıda bahsedildiği gibi 18 katılımcı arasında sadece bir kişi yani katılımcı 11, turizmin kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak görmediğini “Yok sanmıyorum. Ben öyle düşünmüyorum.” şeklinde ifade etmiş ancak neden bir koruma aracı olarak görmediğini ifade etmemiştir.

Katılımcı 10, turizmin mirasın korunmasında bir araç olarak gördüğünü fakat koruma araçlarından bir tanesi olduğunu bunun nedeninin ise, mirasın korumanın birden fazla yolu olduğunu ifade etmektedir. Katılımcının görüşüne ilişkin ifadeye aşağıda yer verilmiştir.

“Bence temel araç olmasa bile araçlardan bir tanesidir. Çünkü özellikle kültürel mirasın korunmasının bence onlarca yolu var. Ve turizm bunlardan bir tanesidir. Turizmin şöyle bir avantajı olabilir. Belki de o belgedeki yapıların

daha net bir şekilde gösterebilmesi... Yurtiçinde ve yurtdışında bu yapıların gösterilmesi o yapının tarihinin aynı zamanda kültürel değerlerin tanıtılmasına katkıda bulunabilir. Bence turizm bu işin bir ayağında. Kültürel mirasın korunmasında birçok yol vardır. Bu yollar disiplinden disipline değişebilir.” (Katılımcı 10) .

Görüşme sırasında katılımcılara, kültürel mirasın korunması çerçevesinde hangi değerleri kapsadığına yönelik düşünceleri sorulduğunda oldukça geniş bir yelpazeye yayılan düşünceler ifade edilmiştir. Söz konusu bu yelpaze içerisinde mimari yapılar gibi somut kültürel miras öğelerinin yanında sosyolojik düşünceler, gelenek ve görenekler, ritüeller, masallar gibi somut olmayan kültürel mirasın da korunması gerektiğine dair görüşler belirtilmiştir. Ancak bazı katılımcılar, somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması olgusunun sözde ve geri planda kaldığını ifade etmişlerdir. Bu değerlerin koruma altına alınmadığı takdirde unutulup yok olmakla karşı karşıya olduklarını belirtmişlerdir. Söz konusu konuda katılımcıların görüşlerine ilişkin bazı ifadeler aşağıda yer verilmiştir.

“Ülkemizde bence bu sözel olarak var. Ama gerçekte bu uygulanıyor mu?... Bu konuda halkımız bilinciz bence, hep tahrip, hep vandalizm, o bilinç olmadığı için...” (Katılımcı 2).

“Doğa güzellikleri, tarihi alanlar, doğal kaynaklar, somut olmayan bizim yöremiz için dengbej kültürü gibi alanları kapsamaktadır. Sadece var olanı değil de nesilden nesile aktarılan bilgiler de olabilir. Bunlar ritüeller, adaklar, kurbanlar gibi.” (Katılımcı 3).

“Aslında birçok şeyi kapsıyor... Kültürel varlık dediğimizde aklımıza gelen “ gözle görülebilir yapı” , değil aslında bunun gelecek kuşaklara aktarılması için geleneklerin, somut olmayan kültürel mirasın korunma altına alınması çok önemli. Bir yapı, ören yeri varsa aslında onu var eden sadece yapısı değil hikâyesiyle birlikte bütün halde olmalı...” (Katılımcı 5).

“Şöyle sosyolojik olarak toplumun bilincini kapsıyor... o mirasın algısı o toplumsal dokunun inanış şekli mesela. Bugün biz bir kilise açıyoruz ama aslında orada bir inanış ortaya çıkıyor ve o inanışın kökeni ortaya çıkıyor. Hani bu sadece bir yapı bazlı olmamalı...” (Katılımcı 9).

“Tarihi, kültürü, sanatı, sosyolojiyi, soyut ve somut tüm kültürel mirasın kapsamı altındadır... Çünkü somutu ortaya çıkaran soyut düşüncelerdir. Bir

ihtiyacınız olmazsa bir kaleyi yapmazsınız. Bir düşünce yoksa siz ne yapacaksınız. Ya da inanış olmazsa siz camiyi, sinagog, havraları niye yapacaksınız. Düşüncenin ürünü olarak kültürel miras ortaya çıktığına inanıyorum.” (Katılımcı 13).

“Kültürel mirasa baktığımız zaman aslında bir ağacın, bir çiçeğin, bir böceğin, bir kuşun antik kente olan sürecinden bahsediyoruz. Bunların hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Zincirin halkasıdır. Hiçbiri birbirinden ayrılmaz. Ayrım yapamazsınız, ayrım yaptığınız zaman bir bölge korunup, diğer bölge korunmamış olacaktır. mecburen yok olmasına sebep olacaktır.” (Katılımcı 14).

“Birçok şeyi kapsar. Kültürel miras içinde yapı vardır. Soyut miras vardır, halkın kültürü vardır, masalları vardır. Bunları korumak için her şeyi yaparsınız. Uygun zemini ve koşulları yarattıktan sonra korunması gereken kültürel mirasın tamamını koruyabiliriz.” (Katılımcı 18).

Miras alanlarının korunması temasını oluşturan 3 No’lu Soru, genel olarak incelendiğinde katılımcıların çoğunun turizminin bir koruma aracı olarak görmekte oldukları. Koruma aracı olarak görmelerinin temel sebebi ise, yerel halkın ya da bölge halkının bir gelir kaynağı sağladığından ötürü süreklilik arz etmesi ile miras alanlarının koruma altına alınmasının sağlandığı yönündedir. Ancak bazı katılımcılar ise turizmden dolayı miras alanına aşırı yüklenme sonucunda, koruma aracı rolünden ziyade söz konusu alanlara zarar veren bir mekanizmaya dönüştüğünü de ifade etmişlerdir. Bu çerçevede görüşme sağlanan katılımcıların görüşleri doğrultusunda sadece bir katılımcının kesin bir ifade ile koruma aracı olarak görmediğini belirtmesinin dışında diğer katılımcılar hem koruma aracı olarak hem de koruma aracı görevi görmediğini belirten kararsız bir ifadeler sergileseler bile koruma aracı olarak gören katılımcıların ağırlıklı olduğu saptanmıştır. Koruma aracı olarak katılımcıların bu ifadeyi belirttiklerinde bazı bileşenleri de ekledikleri görülmüştür. Nitekim buna benzer bir düşünceye baktığımızda; *evet turizm, kültürel miras alanlarında bir koruma aracı olarak görülebilir. Ama bunu yaparken doğru bir stratejiyle miras alanlarına zarar vermeyecek bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Aksi takdirde turizm bir koruma aracı olmaktan çıkar ve miras alanlarına geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açacaktır. Bu yüzden doğru bir planlama ve stratejiyle bir koruma aracı olarak kullanılabilir* şeklinde belirtilmiştir.

4 No’lu Soru; görüşmede kapsamında, katılımcılara kültürel mirasın korunmasındaki en iyi yöntemin hangisi olduğunun yanı sıra nasıl bir yöntemi önerisinde bulunabileceklerine ilişkin soru yöneltmiştir. Katılımcılara yönlendirilen bu sorudan elde edilen bulgular incelendiğinde betimleyici kavramlar ile frekansları tespit edilmiştir. Bu veriler aşağıdaki Tablo 3.6’te verilmiştir.

Tablo 3.6: 4 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Projeler	5	Çatı Sistemi	1	Mimari Yapı	5
Bozulma	4	Ören Yeri	3	Arkeolojik Eser	5
Güvenlik	4	Eğitim	6	Gelecek Kuşağa Aktarmak	2
Tamamlama	2	Sirkülasyon	1	Beşeri Faktörler	1
Orijinal	2	Çocuklar	10	Koruma Yöntemi	4
Dünya Mirası	1	Mantıklı	3	Çelik Konstrüksiyon	1
Restorasyon	9	Çatlaklar	3	Devlet Destekli	1
Konservasyon	15	Müdahale	4	Fiziki Koruma	3
Müze	12	Eser	21	Doğal Afetler	4
Yapılar	7	Sit Alanı	5	Aslına Uygun Koruma	2
Laboratuvar	2	Güvenlik	6	Eserin Özgün Hali	1
Günlendirme	3	Tarih Bilinci	1	Bilinçlendirme	11
Sağlamlaştırma	2	Üst Örtü	2	Zararlar	6

Tablo 3.6’ya göre; miras alanlarının korunması temasını oluşturan 4 No’lu Soru’da, toplam 36 adet betimleyici kavram ile bu soruda kullandıkları sözcük yoğunluklarını ifade eden frekanslar saptanmıştır. Görüşme sırasında, katılımcıların temelde yoğun olarak kullandıkları ve ön plana çıkan ilk üç kavram; “*eser*, *konservasyon* ve *müze*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılara kültürel mirasın korunmasında uygulanan en iyi yöntemin hangisi ya da sizin önerdiğiniz bir yöntemin olup olmadığına dair düşünceleri sorulduğunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşlerine bakıldığında genel olarak, eserlere yönelik birçok koruma yönteminin olduğunu belirten yüzeysel bilgiler verilmiştir. Burada katılımcıların özellikle konservasyon çalışmaları ile var olanın özgün haliyle korumanın yanında toplumu bilinçlendirmekten geçtiği görüşleri üzerinden yoğunlaşmışlardır. Nitekim bu bilinçlendirmenin ilköğretim düzeyindeki çocukların eğitilmesiyle başlanması gerektiği ve farkındalığın genç yaşlardan itibaren oluşturulması üzerine yoğunlaştığı tespit

edilmiştir. Bu çerçevede görüş bildiren bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda yer verilmiştir;

“... İnsanların bilinçlendirilmesi gerekiyor. Bu bilincin çocuklardan başlanması lazım... Eğitilmiş bir nesil olur. Yetiştireceğimiz eğitimli olursa sadece eğitimle birlikte bunun üstesinden gelinebilir....” (Katılımcı 3).

“Bence kültürel mirasın korunmasındaki en iyi yöntem konservasyondur... günümüze kadar gelmiş, ayakta durabilmiş olan tarihi yapıları bizde koruyarak gelecek nesillere aktarmak amacıyla eserlerin üzerine konservasyon çalışmaları yapmaktayız. Restorasyon mu? Konservasyon mu? Diye sorarsanız. Ben her zaman konservasyondan yanayım...” (Katılımcı 4).

“En iyi yöntem var olanı koruyacaksın, ne zaman ki şartlarınız iyileşti onu o zaman konservasyon çalışmalarını yapabilirsiniz...” (Katılımcı 8).

“...İki şekilde koruma gerçekleşir. Belki birincisi fiziki anlamda koruma, ikincisi ise beşeri anlamda insanların bilinçlendirmesiyle oluşabilecek herhangi bir olumsuz etkinin önüne geçebilir.” (Katılımcı 11).

“...Ama bence en iyi koruma halkın bilinçlendirilmesi ve özellikle gençlerin ilkokul dört ve üstü tüm bireylere uygulanmasıdır.” (Katılımcı 13).

“Uzman kişilerin öncülüğünde yapılmalı.” (Katılımcı 16).

“Aslında uygun olarak restore edilmesi ve konservasyonunun doğru bir şekilde yapılmasıdır. Eserin cinsine uygun en yakın malzemeyle, ona zarar vermeyen, geri dönüşümü olan malzemelerle korumaktır.” (Katılımcı 17).

“En iyi koruma yöntem şudur. Koruyamayacaksın dokunmayacaksın, en iyi yöntem budur. Her zaman ve kesinlikle belgeleme çok önemlidir. Her şeyin başında belgeleme gelir. Siz belgelediğiniz ölçüde onu korursunuzdur. Çünkü yapacağınız doğru veya yanlış müdahaleler yaptığınız belgelemelerle ortaya çıkacaktır. Yani bu şekilde tarihini, yerini, yurdunu her şeyini gün yüzüne çıkarabilirsiniz.” (Katılımcı 18).

Katılımcı 1, diğerlerinden farklı olarak beşeri kaynaklardan dolayı bazen yöntemlerin işe yaramadığını belirtmektedir. Söz konusu katılımcının ifadesine aşağıda yer verilmiştir.

“En iyi yöntem var mıdır, bilmiyorum. Çünkü insanların olduğu yerde bazen yöntemler de işlemiyor... Yurtdışına kaçırılan, götürülen eserlerimiz mesela çok var... Bu da bunu gösteriyor koruyamadığımızı...” (Katılımcı 1).

Katılımcılara koruma yöntemi olarak siz hangisini önerirsiniz sorusu sorulduğunda, kimi katılımcı var olanın özgünlüğüne göre korunması, kimi katılımcı teknolojinin kullanılması, kimi katılımcı toplumu bilinçlendirmek gibi düşünceler üzerine düşüncelerini belirtmişlerdir. Söz konusu konuda katılımcılara ait ifadeler aşağıda belirtilmiştir.

“Var olan yapıyı sadece korumaya yönelik çalışma yapmamız yeterli olur. Sağlamlaştırmak ve korumak başka bir şey değil.” (Katılımcı 5).

“...ileriki dönemlerde gerçekleştirebileğimiz bir uygulama... Telefonunuza indireceğiniz bir uygulamayla ve telefon kamerasının istediğiniz bir yapıya çevirdiğiniz zaman yapının ilk halini yakın görüntüsü telefonunda görülebilecek. Bu tarz uygulamalar... Bu şekilde insanlar yapılara daha az zarar verilebilir diye düşünüyorum.” (Katılımcı 7).

“Tamamlama diyorum, ama aslına uygun olursa tamamlama...” (Katılımcı 8).

“...Öncelikle benim ilk yapılacak şey toplum bilinçlendirilmesidir, toplum bilinci olmadığı sürece siz ne kadar çit koysanız da siz ne kadar duvarlar örseniz de, orayı korumak için bir müze inşa etseniz de çok fazla etkili olmayacak.” (Katılımcı 9).

“...Önemli olan zaten şu, eseri toprak altında çıkarıyorsan, onu koruman lazım. Koruyamıyorsan hiç gerek yok toprağın altından çıkarmanın. Çünkü toprak bizden daha iyi koruyor....” (Katılımcı 12).

Miras alanlarının korunması temasını oluşturan 4 No’lu Soru, genel olarak incelediğinde katılımcıların farklı görüşleri doğrultusunda var olanın özgün haliyle koruma, bilinçlendirme, konservasyonun uygulanması ya da erken yaşlardan itibaren eğitimin ön plana çıkaran farklı bakış açıları, temelde kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması çatısı altında birleşmektedir. Çünkü kültürel miras değerleri, beşeri ve doğal kaynaklı tahribatlara maruz kalmaktadır. Beşeri kaynaklı bozulmaların önüne kesinlikle toplumun bilinçlendirilmesiyle önüne geçinilebilmektedir. Doğal tahribatlar ise yapının özgünlüğünü bozmayacak şekilde en uygun koruma yöntemleri uygulanarak korunabilmektedir. Bu doğrultuda bütün katılımcıların görüşleri birbirini destekler niteliktedir. Söz konusu yukarıda belirmiş olduğumuz doğal ve beşeri tahribatlara karşı uygulanacak yöntemlerin birbiri ile bağlantılı olduğu ve her ikisini de aynı anda uygulanması gerekmektedir.

7 No'lu Soru; görüşme kapsamında katılımcılara, Zerzevan Kalesi'nde kültürel miras koruma çalışmalarının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine ilişkin soru yöneltilmiştir. Söz konusu bu soru kapsamında katılımcıların vermiş olduğu cevaplardan elde edilen bulgulardan betimleyici kavramlar ile frekanslar tespit edilmiştir. Bu veriler aşağıdaki Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7: 7 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Kazılar	12	Sığınak	2	Tekrardan İnşa Etme	3
Restorasyon	20	Müdahale	7	Ayağa Kaldırma	8
Konservasyon	6	Özgünlük	2	Küçük Buluntular	2
Eser	12	Ziyaretçi	3	Var Olanı Koruma	4
Geçici Önlem	1	Orijinal	2	Mevcut Durumu Koruma	5
Çatlaklar	2	Kilise	17	Güney Kule	14
Rekonstrüksiyon	2	Onarım	1	Mithras Tapınağı	5
Güçlendirme	3	Yenileme	1	Mimari Yapılar	5
Fizibilite	1	Eğitim	2	Tespit Etmek	2
Sağlamlaştırma	16	Önlemler	1	Yapay Merdiven	1
Deformasyon	1	Teknoloji	5	Çatı Sistemi-Üst Örtü	4

Tablo 3.7'ye göre; *miras alanlarının korunması temasını* oluşturan 7 No'lu Soru'da toplam 33 adet betimleyici kavram ve bu kavramlarla ilgili katılımcıların bu soruda kullandıkları sözcük yoğunluklarını ifade eden frekanslar saptanmıştır. Bu çerçevede katılımcılarla yapılan görüşme sırasında genel olarak en yoğun kullanılan ilk üç kavram; “*restorasyon, kilise ve sağlamlaştırma*” olarak tespit edilmiştir. Katılımcılara, Zerzevan Kalesi'nde miras koruma çalışmalarının olup olmadığına dair soru yönlendirilmiştir. Ayrıca burada yapılan koruma çalışmalarının niteliğinin yanında kale için katılımcının hangi uygulamayı önerdiğine ilişkin düşüncelerini de ele alınmıştır. Genel olarak burada koruma çalışmalarının olduğunu ve özellikle bu koruma çalışmalarının acil müdahale gerektiren arkeolojik taşınır eserler ile taşınmaz kültür varlıkları olan Kilise, Güney Kule, Arsenal ve Mithras Tapınağı'nda koruma çalışmalarının var olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra mimari yapılardan bazı örneklerin mevcut durumuyla koruma altına aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kısımdaki koruma çalışmalarını özellikle arkeolojik sit alanında çalışan katılımcı grubu belirtmiştir. Nitekim bu konu hakkında bilgisi olmayan yedi katılımcı bulunmaktadır.

Bu kapsamda kaledeki koruma çalışmaları hakkında görüş bildiren bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda verilmiştir;

“Var... Kilise ve Güney Kule ikisiyle alakalı koruma çalışmaları başlayacak. Güney Kule’nin bir kısmında büyük bir çatlaklık var. Onun çok hızlı bir şekilde sağlamlaştırması gerekiyor. Daha çok sağlamlaştırma yapılıyor... yenileme gibi değil, taş üstüne taş koyma değil de sağlamlaştırma...” (Katılımcı 2).

“Kazılarda bulunan küçük buluntular kazı evine getiriliyor... laboratuvarında restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılıyor... şuan olmayan ama 1980’lerde ayakta durabilmiş, fotoğrafı olan Arsenal (Silah Deposu’nun) tekrar ayağa kaldırma projesi var... Bir de Güney Kule ve Kuzey Kule’ de tekrardan eserlerin var olan taşlarıyla tekrar ayağa kaldırma işlemine... yönelik konservasyon projesi bulunmaktadır.” (Katılımcı 4).

“...fizibilite çalışmaları yapıldı. Tapınak, Güney Kule ve Kilise öncelikli koruma çalışmalarının yapılması düşünülmektedir. Mithras Tapınağı’nın çevresinde kazı çalışmalarımız devam ediyor... tapınağın üst örtü uygulaması yapılacak. Kilisede çelik konstrüksiyon ile güçlendirme çalışması ve Güney Kule’ de de koruma uygulamaları gerçekleştirilecektir...” (Katılımcı 7).

“Tabi. Şuan zaten birkaç proje var... Kilise, kuleyle alakalı onun dışında... mevcut olan imkanlarla yaptığımız koruma çalışmaları mesela kış sezonunda elimizde olan tüm malzemelerle alanların kapatılması. Çünkü kireç taşı olduğu için suyla temas ettiğinde erime, dökülme vb. şeyler yaşanıyor. Bunu engellemek için yapılan çalışmalarımız var. Mesela mozaiklerimiz var şuan toprak altında çünkü orayı keşfettik, orayı belgeledik ama daha sonrasında güneşe maruz kaldığı için bir zarar görme durumuna yönelik geçici bir önlem olarak mesela kapatıldı... şuan ahşap kalaslarla destekleme, destek duvarları...Ama bunun için ekstra projelerimiz var. Tabi ki daha kapsamlı daha iyi bir şekilde korumak adına ...” (Katılımcı 9).

“Zerzevan Kalesi’de birçok alanda koruma çalışmaları var. Güney Kule ile Kilise’nin restorasyon projeleri tamamlandı... ki yapının restorasyon çalışmaları bu yılın sonunda başlanacaktır. Yine Arsenal yapısı, Mithruem yapısı, yeraltı sığınağı, yeraltı kilisesinde de şu an korumaya yönelik proje çalışmaları da devam ediyor. Aslında biz kazısını bitirdiğimiz alanlarda hızlı bir

şekilde korumaya yönelik çalışmaları başlatıyoruz. Acil müdahale gerektiren alanlarda müdahaleleri yapıyoruz.” (Katılımcı 15).

Yukarda da katılımcıların miras koruma çalışmalarına yönelik görüşlerini belirten ifadelerin dışında bu konu hakkında görüş bildirmeyen katılımcıların müze çalışanları ve turist rehberlerinden oluşmaktadır. Söz konusu bu katılımcılar teknik olarak alana hâkim olmadıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu konuda katılımcıların ifadelerine aşağıda yer verilmiştir;

“... koruma çalışmaları var... koruma yöntemleriyle ile çok bilgim yok.”(Katılımcı 11).

“Vardır. Sonuçta orası bir kazı alanı ve halen kazı yapılıyor. Orada çıkan eserler Diyarbakır Müzesi’ ne getiriliyor. Sonuçta korunuyor. Biz burada o eserleri sergiliyoruz. Mimari olarak ise alanla ilgili çok bir bilgim yok. Orada çalışmadığım için bir bilgim yok.” (Katılımcı 12).

“Vardır. Teknik bir konu olduğu için bilmiyorum.” (Katılımcı 13).

“Ben şuan pek bilmiyorum. Ama olmalıdır.” (Katılımcı 16).

“Bunun muhatabı kesinlikle orada çalışan arkadaşlardır ve hocadır. Eminin böyle reklamı olan ve geçici kültürel miras listesine alınan bir yer korunuyordur.” (Katılımcı 18).

Görüşme kapsamında katılımcılara Zerzevan Kalesi için hangi koruma uygulamasını önerdiklerini sorulduğunda farklı görüşler elde edilmiştir. Bazı katılımcılar, sağlamlaştırma, bazıları var olduğu gibi koruma, bazıları ise güçlendirme önerisinde bulunmuşlardır. Ancak bir katılımcı ise diğerlerinden farklı olarak var olanı korunmasıyla birlikte yapının tamamını da mercek sistemiyle yansıtması şeklinde bir öneride bulunmuştur. Söz konusu katılımcılara ait ilgili ifadeler aşağıda yer almaktadır;

“...mimari yapıları biz restore ederken yeniden tamamlamaya yönelik değil de korumaya yönelik yapıyoruz. Olduğu gibi koruyoruz... yeniden ele almamız demek orijinaliyle oynamamamız anlamına gelmektedir. O yüzden bana göre de korumada en iyisi sağlamlaştırması yapılmasıdır.” (Katılımcı 1).

“Korumaya yönelik çalışmalarda ben tamamlamaya karşıyım. Özgünlüğünü bozuyor. Benim amacım olanı korumak. Var olanı korumak. Artı şöyle bir sistem var. Mercek sistemi, yapının çizimleri yapıldıktan sonra yapının bir bölümü sağlam diğer bölümü de oradaki yansımada görebiliyoruz. Bu

uygulama olursa daha güzel olur. Hem yapıya zarar vermemiş oluyoruz hem de sadece bir mercekte yapının tamamını görmüş oluruz. Var olanı sağlamlaştırma ve tamamını da mercek sistemiyle görmektir.” (Katılımcı 3).

“Çünkü bir esere ne kadar müdahale edersek onu özgünlüğünden uzaklaştırırız. Bundan dolayı var olanı korumak her zaman bizim en büyük amacımızdır.” (Katılımcı 4).

“Mevcut olan yapıların ayaktaki yapılan mevcut konumlarını sağlamlaştırmaya yönelik çalışmalar yapılması konusunda fikir beyan edebilirim. Çünkü aksi durumda bir müteahhitten farkı kalmaz...” (Katılımcı 7).

“Ben var olanı korunması taraftarıyım. Yani mevcut durumun korunması taraftarıyım. Örneğin Kilise’nin üst kısmı yok diyelim, sadece duvarları var. Bana göre duvarları korunmalı, üst yapı tamamlanmamalı. Eğer mimari yapının ya da kültürel unsurun asıl halini, aslına uygun bir biçimde çalışma gerçekleşmeyecekse, mevcut durumunu korumak bana mantıklı ve da doğru geliyor.” (Katılımcı 10).

“Bir müzeci olarak baktığımda ben mevcut koruma durumunu sadece sağlamlaştırarak güçlendirme taraftarıyım.” (Katılımcı 13).

“Öncelikle oranın her yerini tespitini yapmak zorundayım. Neye ihtiyaç olduğunu tespit etmek zorundayım. Tabi bu restorasyon tamamen konservasyon için vardır. Bir şeyi onarıyorsanız onu korumak için onarırsınız. Estetik bir kaygı gütmeyersiniz. Bizim temel hedefimiz budur. Eğer koruyabileceksem onarırım. Onarıma ihtiyacı yoksa da zaten korunmuştur.” (Katılımcı 18).

Kültürel miras alanlarının korunması temasını oluşturan 7 No’lu Soru, genel olarak değerlendirildiğinde bu konuda bilgisi olmadığını dile getiren yedi katılımcının dışında diğer bütün katılımcılar, Zerzevan Kalesi’nde miras koruma çalışmalarının yapıldığını belirtmişlerdir. Nitekim koruma kapsamında doğrudan Kilise’ de, Güney Kule’ de, Arsenal’de (Silah Deposu) restorasyon projelerin olduğunu, alan içinde de var olan malzemelerle geçici koruma önlemlerinin alındığına dair görüşler sunmuşlardır. Katılımcıların koruma konusunda kendi önerilerine bakıldığında ise, var olan kültür yapılarının mevcut durumuyla korumak, sağlamlaştırmak, güçlendirmek ve aslına uygun bir şekilde tamamlama üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Burada elde edilen sonuç koruma adı altında müdahale ediliyorsa, yapının özgün haline sadık kalınması gerektiği anlaşılmıştır. Geçmişin izlerini içinde barındıran evrensel değere sahip bir

yapının orjinalliğini korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasının temel prensibi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle eserlerin sürekliliğini sistematik ve planlı projelerle aslına uygun bir şekilde gerçekleştirilecek koruma yöntemleriyle miras değerlerine sahip çıkılması gerekmektedir.

8 No’lu Soru; çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde, katılımcılara Zerzevan Kalesi’nin koruma altına alınmasının nedenleri sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak betimleyici kavramlar ile frekanslar belirlenmiştir. Bu veriler aşağıdaki Tablo 3.8’de sunulmuştur.

Tablo 3.8: 8 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Roma Tarihi	4	Antik Kant	1	Garnizon	14
Roma Dönemi	5	Klasik Yapı	1	Önemli Bir Yer Olması	4
İnanç Turizmi	2	Dünya Mirası	3	Kültürel Ve Sosyal Yapısı	1
Kültürel Açıdan	2	Ticari Yollar	1	Tarihi Belge Niteliği	1
Askeri Yerleşim	2	Strateji	3	Girift Bir Alan Olması	1
Mithras Tapınağı	13	Konumu	4	Gelecek Nesiller Aktarma	5
Mimari Yapılar	2	Turizm	7	Kilit Nokta Olması	2
Yapay Mağara	2	Milli Miras	1	Arkeolojik Değeri	2

Tablo 3.8’e göre; *miras alanlarının korunması temasını* oluşturan 8 No’lu Soru’da toplam 24 adet betimleyici kavram oluşturulmuş ve katılımcıların bu soruda temel olarak kullandıkları sözcükleri ifade eden frekanslar belirlenmiştir. Bu çerçevede katılımcıların görüşleri sonucunda ön plana çıkan ilk üç kavram; “*garnizon, Mithras Tapınağı ve turizm*” olarak sıralanmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılara Zerzevan Kalesi’nin koruma altına alınma nedenlerine ilişkin yöneltilen soruya verilen cevaplar birbirine benzer nitelik göstermektedirler. Bu çerçevede katılımcıların bölgedeki turizm potansiyelini bir gelir kaynağı olarak görmeleri, doğudaki en iyi korunmuş sınır garnizonu vasfına sahip olması, bölgedeki tek Mithras Tapınağı’nı özeliğine sahip olması ile gelecek kuşaklara aktarması gibi düşünceler yoğunluk göstermektedir. Nitekim katılımcıların bu konudaki tutum, davranış ve düşünceleri aynı çatı altında birleştiği görülmüştür. Bu nedenle gerçekleştirilen görüşme kapsamında belgelenen ifadelerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir;

“*Hem bölgesel hem ulusal hem de bütün dünyanın mirası olduğu için hepimizin koruması gereken bir yerdir... Zaten arkeolojik değeri olan her yer*

kültürel miras kavramı olarak kabul edilen her yerin zaten koruma ihtiyacı vardır... Oradaki her taşın korunması gerekir. Çünkü orası bizim mirasımız.” (Katılımcı 1).

“Bölge açısından en büyük garnizon kalesi olması... bu şekilde sağlam bir garnizon olması... Ayrıca bunun en önemli özelliklerinden bir tanesi Mithras Tapınağı’nın olması. Mithras Tapınağı dünyada 22 tane var. Ama en iyi korunarlardan bir tanesi Zerzevan Kalesi’nde yer almaktadır.... onun için hem Mithras’ın olması, hem çok iyi korunmuş bir garnizon olması, bölgenin en büyük askeri yerleşim alanı olması, artı Mardin ile Diyarbakır arasında tam kilit noktada yer alması. Bu da stratejik konumunun olması...” (Katılımcı 3).

“Zerzevan Kalesi niye bu kadar önemli... Zerzevan Kalesi Roma Dönemi’ne ait doğu sınır kalesidir. Stratejik bir tepe üzerinde yapılmıştır. Roma Dönemi’nde ticari yollar üzerinde ya da yakınında konumlanması. Hem stratejik hem de ipek yolu üzerinde olduğu için önemli bir yerdir Zerzevan Kalesi. Böyle önemli bir yer tabi ki koruma altına alınmalıdır. Roma Dönemi’nde bugünlere kadar korunmuş en sağlam garnizon_olmasıdır...Bir diğeri de Mithras Tapınağı, dünya üzerinde 22 tane bulunmakta...Bahsettiğim nedenlerden dolayı koruma altına alınmalıdır. Ayrıca bu değerleri bir şekilde koruyup gelecek nesillere aktarmamız gerekiyor.” (Katılımcı 7).

“Çünkü atalarımızın yadigârıdır. Milli bir mirastır. Bize bir hediye olarak bırakılmış ve korunması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bizden sonrakilere de aktarılması gerekiyor. Sonuçta insan geçmişini bilmeden, geleceğine yön veremez. Bu ve buna benzer nedenlerledir.” (Katılımcı 12).

“Roma’nın sınır garnizon şehri, hem Roma askerlerinin orada kaldığı savunma hem de normal hayatının devam ettirdiği bir yerdir. Tam kilit noktada bulunması, yolların kontrolünü sağlaya bileceği iyi bir konumda bulunması... Kültürel, tarihsel, turizm bunlar hepsi birbiriyle alakalı bir şehrin tarihi, geçmişi onun için koruma altına almalıyız. Geçmişimizi koruyoruz ve geleceğe aktarıyoruz.” (Katılımcı 13).

“Yaklaşık olarak 2800 sene önce Assurlular bu bölgeye geliyor. Romalar, Zerzevan’ı, Dara’yı, Diyarbakır’ın öncüsü yapıyorlar, Diyarbakır’ı korumak için yapıyorlar. Bunları yapma sırası bizde, bizde bu şekilde koruyoruz. Baktığımız zaman bu bir zincir, takip zinciridir. Bunlardan bir tanesi Mithras, ikincisi Roma’dan kalma Kova mevcuttur. Orası bir garnizon kenttir... Önemsiz

olan bir yere asker koymazsınız. Önemli olan bir yere asker koyarsınız. Bu yüzden koruması buradan başlıyor aslında. Bu yüzden bizde bu şekilde korumalıyız. Ama günümüzde sadece bizim tek hedefimiz orayı korurken geleceğe de taşımak olmalı. Siz turizmi ve kültürel mirası sürdürüremiyorsanız o işi yapamıyorsunuz demektir. Hedef geleceğe taşımak.” (Katılımcı 14).

“Çünkü Zerzevan Kalesi şuanda dünyada bulunan en son örneği olan Mithra Dinine ait Mithras Tapınağın bulunması ve doğudaki sınır garnizonu olması nedeniyle korunması gereklidir. Şuan her şeyimizi bırakıp Mithras Tapınağını tanıtmalıyız. Turizm için çok önemli bir potansiyeldir.” (Katılımcı 16).

“Sonuçta geçmişi olan arkeolojik bir antik kenttir. Zerzevan belki bir garnizon merkezidir... tarihsel belge niteliğindedir. Aynı zamanda da inanç turizmi açısından önemlidir. Daha çok inanç turizmi odaklı olmasıdır...Kültür varlıkları bir ülkeye, bir topluma, bir bölgeye ait değildir. Bütün dünyanın mirasıdır.” (Katılımcı 8).

Kültürel miras alanlarının korunması temasını oluşturan son soruyu genel olarak incelendiğinde, katılımcıların koruma altına alınma nedenleri arasında; dünya üzerinde 22 tane olan Mithras Tapınağı’ndan bir tanesinin burada bulunmasının, korunmuş en iyi garnizon olmasının yanı sıra bölgenin Roma Dönemi’ne ait sosyal, kültürel ve inanç sistemine dair önemli verilerinin barındırılmasıdır. Ayrıca bölgeye, turizm potansiyeli açısından katmış olduğu değer aşikârdır. Geçmiş ve gelecek arasındaki bir köprü görevi gören bu evrensel mirasın, tarihi belge niteliğinde olması, arkeolojik değeri ve gelecek kuşaklara aktarılması gibi temel nedenlerle koruma altına alınması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bütün katılımcıların görüşlerinin genellikle aynı doğrultuda olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Zerzevan Kalesi’nin yukarıda sıralanan niteliklerin dışında da birçok özellik barındırmaktadır. Ünik bir kültürel miras örneği olduğu ve miras alanında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 2020 yılında UNESCO’nun Dünya Miras Geçici Listesi’ne dahil edilmesi burada bilimsel kazıların planlı yapılması, tanıtım ve görünürlük faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin yanı sıra gerekli restorasyon ve konservasyon çalışmaları ile mirasın korunmasındaki rollerinin somut bir kanıtı olmuştur. Ayrıca bölgede ekonomik alt yapının kalkınmasında, bölgesel bir farkındalık oluşturulmanın yanında ulusal ve uluslararası çapta cezbedici bir destinasyon haline

gelmesindeki aşamalar dikkate alındığında çalışmanın kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmelerin de bunu kanıtladığı aşikardır.

3.9.7. Miras Alanlarının Yönetimi Temasına Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında oluşturulan “*miras alanlarının yönetim teması*” akademisyen görüşleri alındıktan sonra görüşme formundaki 9. ve 10. sorulara, katılımcılar tarafından verilen cevaplardan elde edilen bulgularla oluşturulmuştur.

9 No’lu Soru; katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmede, Zerzevan Kalesi’nin UNESCO’nun Geçici Miras Listesi’ne alınmasıyla ören yerinde ne gibi etkilerin olduğu ya da olmadığına dair bu soru yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde betimleyici kavramlar ile frekanslar belirlenmiştir. Elde edilen veriler aşağıdaki Tablo 3.9’da gösterilmiştir.

Tablo 3.9: 9 No’lu Soru’ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Alan Yönetimi	11	Konservasyon	1	Pilot Noktalar	3
Karşılama Merkezi	14	Restorasyon	2	Geçici Sergiler	1
Fizibilite	1	Çatı Sistemi	2	Ziyaretçi Sayısı	3
Bilgilendirme Panoları	1	Koruma	13	Gözlemci	4
Tanımlılık ve Bilinirlik	1	Destekler	4	Marka	6
Sanal Sunumlar	3	Belgeleme	1	Kurumsal	3
Daha Hızlı İlerleme	7	Tanıtım	4	Kültürel Bilinç	2
Gezi Güzergâhı	4	Ekonomi	2	Turizm	6
Tur Programları	1	Altyapı	2	Prestij	1
Mimari Yapılar	4	Arkeopark	3	Yapılaşma	1
Farkındalık Oluşması	1	Bilinçlendirme	2	Rota	2

Tablo 3.9’a göre; miras alanlarının yönetimi temasını oluşturan 9 No’lu Soru’da toplam 33 adet betimleyici kavram ile katılımcıların bu soruda kullandıkları sözcük yoğunluklarını ifade eden frekanslar belirlenmiştir. Bu çerçevede, katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşme esnasında genel olarak ön plana çıkan ilk üç kavram; “*karşılama merkezi, koruma ve alan yönetimi*” olarak sıralanmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılara, Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı) Tapınağı’nın UNESCO Geçici Miras Listesi’ne alınmasıyla birlikte kazı alanındaki çalışmalarda ve bölgesel anlamdaki etkilerinin sorulmasındaki temel amaç bu

gelişmenin arkeolojik kazı çalışmalarına nasıl bir ivme kazandırdığını katılımcılar tarafından nasıl gözlemlendiğine ilişkin tutum, davranış ve düşüncelerinin öğrenilmesine yöneliktir. Bu çerçevede katılımcılar, arkeolojik sit alanında çalışmalarının hız kazandığını, koruma çalışmalarının kapsamının genişletilmesi, alanın altyapısının oluşturulması, ziyaretçi karşılama merkezinin yapılması ve alan yönetim planının hazırlanması gibi temel olması gereken öneriler üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Nitekim yukarıda sıralanan öneriler, genellikle ören yerinde çalışan katılımcı tarafından belirtilmiştir. Diğer katılımcıların ise çoğunlukla Zerzevan Kalesi'nin ulusal ve uluslararası çapta yaratmış olduğu etkiler üzerinde durmuşlardır. Zerzevan Kalesi çerçevesinde oluşan etkileri değerlendiren bazı katılımcılara ait ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

“Alan artık dünya mirası ve bunla birlikte alan yönetim planı en ince detayına kadar oradaki çalışmalar planlanacaktır. Uluslararası standartlarda koruma çalışmaları ve restorasyon çalışmaları yapılacaktır. Bu nedenle UNESCO'ya alınması hem Zerzevan Kalesi'nin tanınırlılık, bilinirlik ve tanıtım açısından hem de korunması açısından oldukça önemlidir. Özellikle koruma projeleri daha etkin ve daha hızlı bir şekilde yapılacaktır... Alan yönetim planı çalışmaları da hızlı bir şekilde başlatıldı.” (Katılımcı 15).

“Tabi özellikle UNESCO'nun geçici listesine dâhil edilmemiz ile birlikte çalışmalar hızlanmış olsa da aslında tapınağın açığa çıkardığımız ilk günden UNESCO sürecine kadar koruma çalışmaları devam etti. UNESCO ile birlikte çalışmalar hızlanmış olabilir... Koruma politikası geliştirildi.” (Katılımcı 10).

“... Ziyaretçi karşılama merkezi yapılacaktır. Bunu yaparken de kalenin doğal ortamının yapısını bozmayacak şekilde... Zerzevan Kalesi yüksek bir tepede kurulmuş... Bu tarz yerlerde “ring sistemi” var ve uygulanıyor. Ring sistemiyle insanları yukarıya kaleye çıkararak ve oradan muhtemelen kaleyi anlatacak turizmciler arkadaşlar olacak... şu an o düşünülüyor. Ekipleri gezdirecek, dolaştıracak, bilgilendirecek ve daha sonrada da aynı şekilde aşağıya indirilecektir.” (Katılımcı 7).

“Tanıtma önemli. Bunların fizibilitesi yapıldı. Bunlar yapıldıktan sonra karşılama merkezi, gezi yolları, bunlar için tabelalar, bunların hepsini biz hazırladık zaten. Geçici gezi yollarını hazırladık, tabelaları tasarladık ve 2020 yılında taktık. Bu tabelalar hem Türkçe, hem İngilizce ve bunların altında nereden

olduğunuzu gösteren konum, orada numaralar ve kulaklıkla size İngilizce ve Türkçe seslendirilebilir. Bunların alt yapılarını hazırladık...” (Katılımcı 3).

“Proje onayı bu haberle hızlandırıldı, etkisi oldu. Bu sayede projenin daha hızlandırılması, hızlı sonuçlandırılması sağlandı. Mithras Tapınağı’nda...bir projede vardı. Mesela o zaman sözel olarak ifade ediliyordu. Şu gelişmeden sonra o proje için hemen çalışmalar başladı. Şuan proje bitme aşamasında. Hali hazırda bir yönetim planı yok.” (Katılımcı 2).

“...alan yönetimini yapmamız gerekiyor. Zaten başkanımız alan yönetim projelerini hazırlamıştı. Hatta alanın çevresine herhangi bir yapının, binanın inşa edilmemesi için Zerzevan Kalesi’yle ilişkili yerleri üçüncü ya da dördüncü derece koruma altına alındı. Yani artık orası herhangi biri gidip orada istediği gibi bir kafe, restoran, otel gibi herhangi bir işletme açamayacak. Biz öncelikle onu başlattık.” (Katılımcı 1).

Çalışma kapsamında ele alınan bu soruya detaylı cevap veren katılımcılar, Zerzevan Kalesi’nde çalışan kişilerden oluşurken, sadece bölgesel çapta etkisinden bahseden katılımcıların çoğunun müze çalışanları ile turist rehberlerinden oluştuğunu yukarıda belirtilmiştir. Bu nedenle müze uzmanları ile turist rehberlerinden oluşan katılımcıların bu alanı UNESCO geçici listesine alınmasıyla birlikte oluşan etkileri temelde bölgesel olarak ele almışlardır. Katılımcıların özellikle bu etkileri; farkındalık yaratma, dışardan bir gözlemci olarak çalışmalarda daha titiz olunması, alanın prestijinin artırılmasına yönelik çalışmaların olması, tur programlarına dâhil edilmesi ve ekonomik desteklerin artmasına yönelik düşüncelerini beyan etmişlerdir. Buradan elde edilen sonuçlara bakıldığında ören yerinde çalışan kişilerin bu etkiyi daha kapsamlı anlatırken, dışardan bir gözlemci olarak ele alan katılımcı grubu ise farklı bir açıdan ele alması dikkat çekmektedir. Burada farklı sektörlerden oluşan katılımcıların belirtmiş oldukları öneriler ve farklı bakış açıları çalışmanın daha tutarlı olmasını sağlamaktadır. Söz konusu bu konuda bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda yer almaktadır;

“...şimdi UNESCO’ya girdiği için ve ismi UNESCO ile anıldığı zaman o kaleye ekonomik olarak destek verilmeye başlanıyor. Bu da çalışmalarını hızlandırıyor.”(Katılımcı 12).

“İyi etkileri olmuştur... Geçici listeye alınması, biraz daha dikkatleri Zerzevan’a çevirdi. Hem yerel hem ulusal hem de uluslararası düzeyde Zerzevan farkındalığı oluşturuldu bu liste sayesinde.”(Katılımcı 13).

“Kültürel mirasın listeye alınmasından sonra. Avrupa ve dünyanın önde gelen insanları markaya önem veriyor. Daha önce bir kaleydi. Sadece her ne kadar hikâyelerini anlatsanız da sizin belgeniz olmazsa sizi çalıştırmam herkes belgeye önem veriyor artık. Belgeniz varsa konuşursunuz ya da iyi bir kimliğiniz varsa...Eğer Zerzevan bir markaysa kültürel mirasın içine alınmışsa o bir markadır artık. Marka değeri olan bir yere siz önem verirsiniz... Zerzevan artık kurumsallaşmış bir kaledir. Ve bu kale artık bütün bölgeyi kapsıyor... Hedefi de gelecekte belki de daimi üyesi olmaktır.”(Katılımcı 14).

“Biz rehberler Zerzevan’ı tur programlarına aldık. Böylelikle Mithras Tapınağı tanınmaya başlandı. Bırakın ülkemizi, ülke sınırlarını da aştı. Şuan dünyanın değişik birçok yerinden, ülkesinden insanlar gelmeye başladı. Ayrıca tanıtılmasıyla beraber bölge turizmine çok büyük bir katkısı oldu ve prestiji artı. Çünkü turlarda Mithras ve Zerzevan Kalesi’ni dâhil ettiler.” (Katılımcı 16).

“...şimdi üzerinde bir gözlemci olursa siz her zaman daha fazla titiz davranmaya başlarsınız. Mesela Kuantum Telerakin diye bir yöntem vardır. Çift yarık deneyi diye yaparlar oradan atomlar atarlar, atomlar düz düz şekilde hareket ederler. Ama sonra oraya bir gözlemci olarak kamera yerleştirdiklerinde atomların daha farklı hareket ettiklerini gözlemlerler. Yani atom bile bir gözlemci olduğunda yaptığı hareketi değiştiriyorsa düşünen bir insan o hareketi hayli hayli değiştirir. O yüzden iyi yönde bir gözlemci varsa, sizde yapacağınız şeyleri o iyi yöne taşırsınız. Bu iyi bir şey yani.” (Katılımcı 18).

Miras alanı yönetim temasını oluşturan 9 No’lu Soru incelendiğinde, kazı alanında çalışan katılımcılar ile diğer sektörlerde çalışan katılımcıların soruya farklı bakış açısıyla yaklaşımlarından yukarıda belirtilmiştir. Ören yerinde çalışan katılımcıların özellikle kazı çalışmaları kapsamında yaptıkları alan yönetim hazırlıklarını, koruma çalışmalarını, karşılama merkezinin oluşturulmasını ve alanın altyapı çalışmalarının düzenlenmeleri üzerinde durmalarının temel sebebi sahada gerçekleştirilen çalışmalara dâhil olmalarından ve konuya hâkim olduklarından kaynaklanmaktadır. Genel olarak yukarıda verilen örnek ifadelerden de görüldüğü gibi katılımcıların UNESCO geçici listesine dâhil edilen Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı) Tapınağı’nın olumlu etki yaratmış olduğu anlaşılmıştır. Dünya mirası olarak kabul edilen Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı)

Tapınağı'nın önemi yerel ve evrensel olarak kendini göstermiştir. Nitekim çalışma kapsamında hiçbir katılımcı bu soru hakkında olumsuz bir görüş belirtmemiştir.

10 No'lu Soru; araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmede, Zerzevan Kalesi'nin UNESCO'nun Kalıcı Miras Listesi'ne alınması için ne tür çalışmaların sürdürüldüğüne ilişkin bu soru yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde betimleyici kavramlar ile frekansları belirlenmiştir. Bu veriler aşağıdaki Tablo 3.10'de sunulmuştur.

Tablo 3.10: 10 No'lu Soru'ya İlişkin Kavramlar ve Frekansları

Kavramlar	f	Kavramlar	f	Kavramlar	f
Alan Yönetimi	20	Tanıtım	3	Seminer Salonları	1
Koruma Bilinci	1	Reklam	2	Alışveriş Alanları	1
Rekonstrüksiyon	2	Turizm	8	Tarihi Yapılar	1
Karşılama Merkezi	11	Rölöve	1	Yerel Yönetim	2
Gezi Güzergâhı	1	Koruma	10	Yürüyüş Yolları	4
Bölge İstihdamı	1	Altyapı	5	Gelir Kaynağı	1
Ayağa Kaldırma	1	Restorasyon	4	Bilgilendirme Levhaları	1
Tabelalar	6	Çatı Sistemi	2	Üst Seviye	1

Tablo 3.10'a göre; miras alanlarının yönetimi temasını oluşturan 10 No'lu Soru'dan toplam 24 adet betimleyici kavram oluşturulmuştur. Bu kavramların frekansları, katılımcıların bu soruda kullandıkları sözcük yoğunluğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, katılımcılarla gerçekleştirilen görüşme kapsamında, genel olarak ön plana çıkan ilk üç kavram; *“alan yönetimi, karşılama merkezi ve koruma çalışmaları”* olarak saptanmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara yönlendirilmiş olan 10 No'lu Soru'ya verilen cevaplara bakıldığında, kalıcı listeye girebilmek için belirli kriterleri karşılanması gerektiğini, koruma çalışmalarının yürütülmesi, ziyaretçi karşılama merkezinin yapılması ve alan yönetim planının hazırlanması için alanın altyapısının oluşturulması gibi ifadeler ön plana çıkmaktadır. Bazı katılımcılara ilişkin ifadelere aşağıda yer verilmiştir;

“Kalıcı listeye girmek için öncelikle altyapı gerekiyor... Bunun içinde biz önceliği karşılama merkezine verdik. Karşılama merkezinde birçok insan aynı anda yemek yiyeceği, dinlenebileceği, aynı zamanda konferansların verilebileceği, lavaboların bulunduğu, çocukların dinleme odalarının olduğu büyük kapsamlı bir yapı yapacağız... Dolayısıyla bu gelişme bizi bir üst seviyeye

taşıyacağını düşünüyorum. Yani en azında UNESCO listesine girebilmek için büyük bir eşiği atlarız diye düşünüyorum.” (Katılımcı 1).

“İlk amacımız Mithras Tapınağı’nın çevresindeki kazı çalışmalarını bitirerek, tapınak üzerine bir çatı sistemi yapmak. Şuan ki çalışmalarımızda bu doğrultuda. Tapınağın çevresindeki projesi uygulayacağız. Sığınakta aynı şekilde... Onunda çevresini kazdıktan sonra bir koruma projesi yapılabilir. Bunun dışında Kilise ve Güney Kule’nin restorasyon...çalışmalarına direkt başlanılacaktır...yeni gezi yollarını ve tabelalandırmalar yapmamız gerekiyor. Bu şekilde de alan yönetiminin de bir nevi altyapısını oluşturmuş oluyoruz.” (Katılımcı 3).

“Kalıcı listeye girebilmek için belli koşulları karşılamak lazım. Öncelikle bir turist karşılama merkezi oluşturuyoruz. Bu turist karşılama merkezinin oluşmasıyla birlikte turistlerin kafe, restoran, dinlenme salonları, çocukların rahatlıkla oynayabilecekleri parklar, seminer salonları, alışveriş alanları yapılmalıdır. Kişiler turist karşılama merkezine gelecekler, daha sonra golf arabalarıyla yapılan güzergâhları kolayca kullanıp, gezebilecekler. Mithras’ın koruma politikaları var. Mithras’ın içine girmeseler belki Mithras’ın içine ahşap bir cam bir platformla girilebilecekler. Daha önemli projelerle bahsetmiş olduğumuz kalıcı listeye girebilmek için önemli çabalar sarf edeceğiz.” (Katılımcı 10).

“Öncelikle biz ilk basamağı gerçekleştirdik. Şimdi ikinci basamağı Zerzevan Kalesi’nin Alan Yönetim Planı’nın tamamlanmasıdır... Tamamen alanın ve çevresinin bu plana dâhil edilmesi ve çevresiyle birlikte her türlü koruma stratejilerin tamamlanması gerekiyor. Bu nedenle Zerzevan Kalesi ve çevresinin alan yönetim planı tamamlandığı zaman bu sefer asıl liste için tekrar UNESCO’ya başvuru yapılacaktır. Asıl liste için öncelikle alan yönetim planının tamamlanması gerekiyor.” (Katılımcı 15).

“Yani bu UNESCO’nun şartnameleri ile belirlenecek şeyler benim bildiğim kadarıyla değiştirilmeden koruma olması gerekiyor ve olabildiğince koruma bilinci adı altında turizm potansiyelinin artırılmasıyla olabilecek şeylerdir ve tabi ki alan yönetimi ile.” (Katılımcı 18).

Katılımcı 6, Zerzevan Kalesi’nin UNESCO Kalıcı Miras Listesi’ne girebilmesi için alanda ne tür çalışmalar yürütüldüğüyle ilgili bir fikri olmadığının açık bir şekilde

belirtmiştir. Ayrıca Katılımcı 11 ve Katılımcı 17 ise kalıcı listeye girme kıstaslarını ve konu hakkında bir fikirleri olmadıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu bu katılımcıların görüşlerine ilişkin ifadeler aşağıda yer almaktadır;

“Bu projeye ilgili bizim hocamız ve bilim kurulu diyebileceğimiz hocalarımız ilgilendiği için bu konuda nasıl bir çalışma yürütüldüğü konusunda pek bir fikrimiz yok. Daha doğrusu bize pek bir şey aktarılmadığı için pek bir bilginiz yok.”(Katılımcı 6).

“Kalıcı listeye girmenin koşulları nelerdir bilmiyorum. Ama özellikle ekip ve kazı başkanı Aytaç Hoca’nın bu konuda çok iyi çalıştıklarını görüyorum. Neler yaptıklarını bilmiyorum...” (Katılımcı 11).

“O konu hakkında pek bir bilgim yok.” (Katılımcı 17).

Katılımcı 14, bu konu hakkında diğer katılımcılarda farklı bir bakış açısıyla politik yön içeren bir görüş belirtmiştir. Bu katılımcıya ilişkin ifadeye aşağıda yer verilmiştir.

“Kazı işlemlerinden öte bu aslında siyasi biraz da politik olaydır. Ne kadar iyi çalışırsanız veya reklamınızı ne kadar iyi yaparsanız, kendinizi ne kadar iyi bir şekilde duyurursanız o şekilde siz olursunuz aslında.” (Katılımcı14).

Son olarak Katılımcı 16 ise, Zerzevan Kalesi’nin UNESCO Kalıcı Miras Listesi’ne girebilmesi için bütün özel ve kamu kuruluşların kazı çalışmalarına destek vermesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcının görüşüne ilişkin ifadeye aşağıda yer verilmiştir.

“Üniversitemiz, yerel yönetim, Diyarbakır Valisi, bölge olarak Şanlıurfa Rehberler Odası ya da diğer kurum kuruluşların el birliğiyle çalışması gerekmektedir.” (Katılımcı 16).

Miras alanın yönetim temasını oluşturan 10 No’lu Soru genel olarak değerlendirildiğinde, hiçbir katılımcının olumsuz bir görüş belirtmediği görülmüştür. Söz konusu sorunun aslında alana aşina olan katılımcılar tarafından doğrudan cevaplar verildiği gibi alana tamamen hâkim olmayan katılımcılar ise dolaylı da olsa görüşlerini belirtmişlerdir. Bu kapsamda söz konusu bu soruyu katılımcı grubu olarak ikiye ayırıldığında, ören yerinde çalışan katılımcı grubu süreci bildikleri için Zerzevan Kalesi’nde gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan çalışmaları; koruma, alan

yönetim planı, ziyaretçi karşılama merkezi ile ilgili hazırlık çalışmalarını doğrudan belirtirmişlerdir. Dışardan birer gözlemci sıfatıyla görüşleri alınan ikinci gruptaki katılımcılar ise dolaylı yönden kalıcı listeye girmeye yönelik etkileri dile getirmişlerdir. Zerzevan Kalesi ve Mithraum (Mithras Tapınağı) Tapınağı, UNESCO Dünya Miras Kriterleri'ni karşıladığından kültürel miras kategorisinden geçici miras listeye alınmıştır. Bu önemli süreci başarılı bir şekilde atlatan yerleşim yerindeki sistematik çalışmalar sonucunda, ören yeri kalıcı listenin en önemli adayı olarak görülmektedir. Bu nedenle yapılan bu çalışmadaki katılımcıların tutum, davranış, düşünceleri çerçevesinde de sağlıklı ve planlı bir süreçten geçerken alandaki yapıların özgün durumlarına göre koruma çalışmaları, alan yönetim planı, turizm potansiyeli, yerel ve kamu kuruluşlarından sağlanan finans kaynakları ile kalıcı listeye alınması için gerekli kriterlerin yerine gelmesi için yoğun emek sarf edilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

4.1. SONUÇ

Kültürel mirası, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevi gören ve evrensel değere sahip bilgi bankası olarak nitelendirmek yerinde bir tanım olacaktır. Çünkü ilk çağlardan günümüze dek insanoğlunun elinden çıkmış veya geçmiş toplumların yaşam tarzını, gelenek-göreneklerini, teknolojilerini ve mimari yapıları hakkında bize bilgi aktaran önemli kaynaklardır. Tarihsel süreç içerisinde bütün toplumlar, bu yaşanmışlıkların üzerine kendilerinden bir şeyler ekleyerek ilerlemişlerdir. Söz konusu bu miras unsurları, somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki kategoride ele alınmaktadır. İnsanın yaşam tarzları, gelenek-görenekleri, düşünceleri, ritüelleri gibi olgular somut olmayan kültürel mirası kapsarken, höyük, kilise, köprü, kale, han, hamam, cami gibi taşınmaz kültür varlıklarının yanı sıra seramik, cam, tablet gibi taşınır kültür varlıkları ise somut kültürel mirası kapsamaktadır. Evrensel değere sahip bu miras değerlerin koruma altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması bir nevi sürdürülebilirliğinin sağlanması önem arz etmektedir. Çünkü kültürel mirasın özgünlüğünü kaybetmesi sonucunda geri dönüşümünün olmayacağını unutulmaması gerekmektedir. Bu nedenle kültürel miras unsurlarının zamanında ve doğru önlemler alınması, bilincinin sadece koruma uzmanları tarafından değil bütün toplum tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle son zamanlardaki turizm faaliyetleri nedeniyle bölgesel anlamda yerel yönetimlerin, turizm sektörünün ve bölge halkının bu konuda bilinçlendirilmesi, koruma açısından çok önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz kültürel mirasın korunması sadece, fiziki yapıya bağlı korumayla mümkün olmayacaktır. Kültürel miras değerleri için bilinçli ve doğru bir koruma planının olması adına siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bütün olguların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Koruma çalışmaları kapsamında söz konusu bu değerlerin özgün kimliğini, doğal ortamı içinde koruma altına almanın yanında sürdürülebilirliğini sağlayarak gelecek kuşaklara aktarılması temel prensip olmalıdır.

Bu çerçevede kültürel miras değerlerinin korunması ve sürdürülebilirliğini sağlanmasında turizm önemli bir role sahiptir. Karşılıklı etkileşimlerde bulunan bu iki sektör ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birbirine doğrudan etki eden çok sıkı bağlarla bağlıdır. Miras değerlerinin genel anlamda, turizm potansiyelini destekleyen

birer cazibe unsuru olması bu ilişkiyi göstermektedir. Nitekim değişen ve gelişen zaman döngüsü içerisinde kültürel miras değerlerinin taklit edilemez olması bunları oldukça çekici kılmaktadır. Özellikle insanların son zamanlarda gelişen teknoloji ile birlikte büyüyen kentsel yerleşimlerden sıkılarak kültürel mekânlara yönelik ziyaretleri oldukça arttığı görülmüştür. Bunu turizm çeşitliliklerinde de görmek mümkündür. Turizm çeşitleri içerisinde hiç şüphesiz ön plana çıkan ve oldukça rağbet gören türlerinden bir tanesi kültürel miras turizmidir. Bu kapsamda kültürel miras alanları ilgili yapılan çalışmaların hem kültür varlığını sürdürebilirliğini sağlamak hem de turizm yönelik eksik yönlerin minimuma indirmek için sistemli çalışmalar yapılması gerekmektedir. Söz konusu gerekli çalışmaların tamamlanmasıyla sistemli bir turizm politikası geliştirilebilir. Özellikle bu politika kapsamında doğal, tarihi ve kültürel dokuya zarar verilmeden ve ekonomik kayıplara uğramadan uygulanması önem teşkil etmektedir.

Kültürel miras turizminin geliştirilmesi amacıyla yerel halkın bilinçlendirilmesi, kültür varlığının koruyarak yaşatılması, gelecek nesillere aktarılması ve sürekliliğin sağlanması temel amaç olarak belirlenmelidir. Turizmin, kültürel miras alanı üzerindeki temel rolü bu alana finans kaynağı oluşturmaktır. Turizm faaliyetleri, miras alanlarında planlı ve sağlıklı kullanıldığında, tanıtım, farkındalık, görünürlük, ekonomik kalkınma, yerel istihdam gibi unsurları da sağlamış olacaktır. Söz konusu bu unsurlar gerçekleştirildiğinde miras alanında süreklilik de sağlanmış olacaktır. Ancak turizm ve miras alanlarının arasındaki ilişkinin sistemli bir çerçevede uygulanmadığı takdirde, miras alanlarına geri dönüşümü olmayan zararlar verebildiği bilinmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini ve zemini oluşturan birinci ve ikinci bölümde turizm ve kültürel miras ile ilgili konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Her ne kadar kültürel miras ve turizmin birbirini tamamlayan bağlarla bağlı olduğu bilinse de ikisinin arasındaki ilişki içerisinde olumlu ve olumsuz unsurları barındırmaktadır. Turizm sektörü için kültürel miras alanları her zaman turist çeken birer cazibe merkezi konumundadırlar. Bu konuda kültürel miras yöneticileri turizmin miras alanlarını tehlikeye attığını ve tahrip ettiğini savunurken, diğer taraftan turizm yöneticilerinin de turizmin herhangi bir bozucu etkisinin olmadığını savunmaktadır. İki sektörün sistemli bir şekilde hareket etmesiyle olumlu sonuçların sağlanacağı açıktır. Çünkü turizme konu olan kültürel miras alanları, bir toplumun ya da ülkenin sosyal ve ekonomik olarak kalkındırmasında ciddi bir etkisi olduğu gibi kültürel mirasın korunmasında da turizm temel araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, araştırma sahası olarak önemli kültürel miras alanlarından biri olan Diyarbakır Zerzevan Kalesi ele alınmıştır. Roma'nın doğudaki sınır garnizonu olan söz konusu bu kale yerleşiminin mimari yapısı ve içerisinde barındırdığı ünik mekanlarının kültürel dokusu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, kültürel miras turizmi adına çok önemli bir destinasyon noktası olması ve turizmdeki rolü üzerinde durulmuştur. Nitekim Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ön plana çıkan merkezlerden biri olan Diyarbakır ilinde; Anadolu'nun en önemli Neolitik yerleşim yerlerinden biri olan Çayönü, eşsiz iç kalesi ile kent surları, sivil mimari yapısı, cami, köprü gibi birçok taşınmaz kültür varlıklarının yanında yöresel giyim ve gastronomisiyle önemli bir kültür şehri olarak bilinmektedir. Ancak kültürel miras turizmi açısından Diyarbakır'ın çok zengin bir dokuya sahip olmasına rağmen hiçbir, son zamanlarda bilimsel arkeolojik kazı çalışmalarıyla bilim dünyasına tanıtılan Zerzevan Kalesi kadar turizmde etkili olmamıştır. Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen yedi yıllık kazı çalışmalarının kazanımlarıyla ön plana çıkan bu kültürel miras alanı UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmiştir. Hiç şüphesiz Zerzevan Kalesi'nin bu başarısının temelinde, yönetimin sistemli çalışmalarının rolü oldukça önemlidir. Bilimsel kazı çalışmaları ile açığa çıkarılan Mithras Tapınağı, Roma'nın doğudaki sınır garnizonu olması gibi temel unsurların tanıtım ve görünürlük faaliyetleri kapsamında ulusal ve uluslararası platformlarda gösterilmesiyle büyük bir yankı uyandırmıştır. Yerleşim yerinde kazı çalışmaları, restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yanında turizm adına gerekli alt yapı hazırlıkları yapılarak turizme açılması da önemli bir faktördür. Görünürlük ve tanıtım faaliyetleri ile ön plana çıkan Zerzevan Kalesi, turistlerin ilgi duyduğu bir cazibe noktası haline gelmiştir. Yerleşim yerinde, belgesel çekimi, çok çeşitli gösteri ve turnuvaların düzenlenmesinin yanında özellikle devlet erkânı ile yurt içinden ve yurt dışından ünlülerin burayı ziyaret etmeleri insanlar arasında merak duygusunun artmasıyla buraya olan ilgiyi de artırmıştır. Burada hiç şüphesiz kültürel miras alanının bilimsel kazı çalışmaları ile gün yüzüne çıkartılan değerlerinin tanıtılmasında turizmin rolü de ön plana çıkmaktadır. Buraya artan ilgiden sonra özel firmaların sponsor olması, Kültür Bakanlığı'ndan buraya ayrılan bütçenin artırılması, kamu kurum ve kuruluşlarının aynı ya da nakdi destekler verdikleri görülmüştür. Diyarbakır için bir marka değeri haline gelen Zerzevan Kalesi'nde sağlanan destekler dışında Cumhurbaşkanlığı Kararlı kazı statüsüne geçmesiyle, kazı çalışmalarının yıl boyuna yayılması yerel anlamda büyük önem teşkil etmektedir. Özellikle belirten bu olumlu unsurların sağlanmasıyla yerel halkın istihdam edilmesi,

bölgesel kalkınma, alanda çalışan insanların etkileşimler doğrultusunda eğitim ve bilgi seviyelerinin artmasının yanında kültürel miras değerlerine olan farkındalığın sağlanması önemli kazanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm potansiyeli oldukça yüksek olan bu yerleşim yerine ziyarette bulunan kişilerin doğrudan ve dolaylı olarak sadece yerleşim yerine değil kentin geneline de oldukça fayda sağladığı bilinmektedir. Bu da bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişmesinde oldukça büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yukarda bahsedilen kazanımların özellikle kültürel mirasın korunmasında turizmin rolünün tespitine yönelik Zerzevan Kalesi'nde gözlem ve görüşmeye dayalı bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Zerzevan Kalesi örneği kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmasında özellikle kültürel miras ve turizm alanlarında yetkin katılımcıların seçilmesi tez çalışmasında verimli sonuçlar elde etmeye yöneliktir. Kültürel miras ve turizm arasındaki koruma ilişkisinin ortaya konulması için 10 adet temel ve alt sorulardan oluşan bir görüşme formu hazırlanarak özellikle kültürel miras alanında uzman kişiler, müze uzmanları ile turist rehberlerinden oluşan 18 kişilik bir katılımcı grubunun görüşleri alınarak veriler toplanmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen sistemli görüşmelerden elde edilen verilerden *turizm ve kültürel miras ilişkisi teması*, *miras alanlarının korunması teması* ve *miras alanlarının yönetilmesi teması* şeklinde üç ana tema oluşturulmuştur. Temaları oluşturan her bir sorunun tek tek betimsel analizleri gerçekleştirilmiş ve betimleyici kavramlar ile frekansları saptanmıştır. Nitekim bu kavramlar tablo şeklinde okuyucuya sunulmuştur.

Saha araştırmasında elde edilen verilerin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; turizm, kültürel miras alanlarında önemli koruma araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda iyi bir şekilde planlanan ve yönetilen turizm faaliyeti, kültürel miras alanlarının korunmasında, geliştirmesinde, sürdürülebilirliğini sağlayarak gelecek kuşaklara aktarılmasında, ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtılmasında önemli ve büyük bir rol sergilemektedir. Dolaylı yönden bakıldığında ise, burada turizm rolü kapsamında özellikle finans kaynağı sağlaması adına bölgesel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında, tanıtım ve görünürlük faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde, kültür varlığına olan farkındalığın sağlanmasında ve insanların gerçekleştirdiği etkileşimler ile kültür seviyesinin artmasındaki rolü yadsınamaz.

Tezin araştırma sahası olan Zerzevan Kalesi'nde, 2014 yılında arkeolojik kazı çalışmalarının başlanmasıyla alandaki bilimsel çalışmaların sistemli ve planlı

yürütülmesi, ulusal ve uluslararası çapta alanın görünürlüğünü ön plana çıkarılması turizm faaliyetleri için dikkat çeken bir destinasyon noktası haline geldiği açıktır. Nitekim UNESCO gibi uluslararası kurumların dikkatini çekerek geçici miras listesine dâhil edilmesi alandaki çalışmaların somut bir kanıtıdır. Bu gelişme, hem bölgesel hem de ülke geneline olumlu katkılar sağlamıştır. Yerleşim yerinde sistemli bir şekilde çalışmaların devam edilmesi ile en kısa zamanda kalıcı listedeki yerini alacağından hiç şüphe yoktur. Ancak kültürel mirasın korunmasında turizmin rolü çerçevesinde Zerzevan Kalesi'ndeki turizmden kaynaklı oluşabilecek olumsuz riskler en aza indirgenmelidir. Zerzevan Kalesi örneği üzerinden gerçekleştirilen araştırmanın somut bir çıktısı olarak ele alınan bu tez çalışmasının detaylı verilerinin bu tarz çalışmalara bir referans olacağı düşünülmektedir.

Kültürel mirasın korunmasında turizmin rolü ve miras alanları ile turizm arasındaki ilişki çerçevesinde evrensel değere sahip Zerzevan Kalesi kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Turizm faaliyetleri kapsamında elde edilen finansın, ören yerinin korumasında kullanılması,
- Turistler ile kurulacak etkileşim sonucunda yerel halkın kültürel seviyesinin artması ve kültürel alışverişin sağlanması,
- Bölgeyi ekonomik alt yapının kalkındırılması (uzman ve yerel halkın istihdamı),
- Araştırılmayan ve unutulmuş ören yerlerinde doğal ve beşeri tahribatların önüne geçilmesi,
- Bilimsel açıdan evrensel değere sahip yerleşim yerlerinin ulusal ve uluslararası alanda tanıtılması,
- Bölgenin önemli destinasyon noktası haline gelmesi,
- İlkokul, ortaokul ve lise çağındaki gençlere kültürel miras, sanat tarihi ve arkeoloji gibi disiplinlere ait derslerin verilmesiyle erken yaşta farkındalığın oluşmasının sağlanması,
- Miras alanlarında ya da yakın çevresinde ikamet eden yerel halkın, bu alanları ziyaret eden turistleri sadece ekonomik bir gelir kaynağı görmemelerini sağlamak için yerel yönetimler tarafından bilinçlendirilme faaliyetlerinin yapılması,
- Bölge halkının görüş ve önerileri doğrultusunda onların mağdur edilmeme hususunda turizm politikalarını geliştirilmesi,

- Miras alanlarının yönetilmesi konusunda yerel halkın da karar alma ve görüş bildirme hakkına sahip olması,
- Kültürel miras alanlarına yapılacak faaliyetlerin, yatırımların, alanın doğal ortamının ve kültürel kimliğinin korunması hususunda titiz olunması,
- Miras alanlarında geliştirilecek turizm faaliyetlerinin etkili bir biçimde planlanması, yerel yönetimlerin, koruma uzmanlarının, özel sektörlerin, sivil toplum kuruluşların ve üniversiteler ile bölge halkının turizm kapsamında sponsor desteklerinin sağlanması,
- Doğal ve kültürel yapılara uygulanacak olan restorasyon çalışmalarının özgünlüğünü koruyacak biçimde gerçekleştirilmesi,
- Turist rehberlerine yönelik kültürel miras alanında eğitimler verilmelidir. Özellikle turist rehberleri, ülkenin tanıtımı ve imajı konusunda önemli roller üstlenmektedir. Bundan dolayı rehberlerin, ülkenin sahip olduğu miras unsurları hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi sahibi olması beklenmektedir. Bu nedenle kültürel miras alanında çalışan kişilerin eğitim ve bilgi düzeyinin yükseltilmesi,
- Kültürel miras kapsamında yerel halka, turist rehberlerine ve ziyaretçilere yönelik farkındalık yaratacak faaliyetler gerçekleştirilmesi,
- Kültürel miras yöneticileri, turizmciler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kamu ve özel sektörlerin kültürel mirasın korunmasında önemli görevler düşmektedir. Her türlü ayni ve nakdi desteklerin sağlanması,
- Alanda sürdürülebilir bir koruma politikası geliştirilmesi,
- Kültürel miras turizmin geliştirilmesi adına öncelikle yerel halkın bilinçlendirilmesi, koruyarak, yaşatarak gelecek nesillere ve turistlere aktarılması,
- Miras alanlarına kitle turizmi yerine sürdürülebilir turizm çeşidinin uygulanması,
- Turizm ve kültürel miras arasındaki olumsuz ilişkiyi en aza indirgeyerek, olumlu ilişkiyi de artıracak çalışmalar sürdürülmeli ve alan yönetim planlaması yapılması şeklinde öneriler sunulabilir.

Özellikle somut ve somut olmayan kültürel mirasın belgelenip kayıt altına alınması için bilimsel çalışmaların artırılması gibi birçok kazanım turizm rolüyle olduğu gibi bu kazanımların oluşmasını sağlayan temel unsurların başında alanında yetkin kişilerle sistemli bilimsel kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi ile sağlanmasının önemi yadsınamaz. Buradan da anlaşıldığı gibi turizm ve kültürel miras arasındaki ayrılmaz sıkı bağ karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda sunduğumuz önerilerin çoğunluğunu turizmin rolü kapsamında Zerzevan Kalesi'nde başarılı bir şekilde sağlandığı görülmüştür.

Ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise, nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla karşılaşılan eleştirilerden birisi güvenilirlik ve geçerlilik kanıtlarındaki sınırlanmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Görüşme sonucunda elde edilen sonuçların genellenememesi araştırmanın sınırlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle nitel çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan bir problem olarak görülen bu tarz araştırmalarda, katılımcıların kişisel görüşleri ve yorumlarının irdelenmesi sonucunda elde edilen verilerin farklı kişiler üzerinde farklı sonuçlara ulaşabileceği bilinmektedir.

4.2.DEĞERLENDİRME

Kültürel miras ile ilgili birçok kurum ve kuruluş uzun yıllardan bu yana, bu değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için yoğun çalışmalar yürüttükleri bilinmektedir. Özellikle son yıllarda turizm açısından birer cazibe merkezi haline gelen evrensel değere sahip olan kültürel miras alanları neredeyse her ülkenin reklam yüzü ya da vitrini özelliği görmeye başlamıştır. Örnek vermek gerekirse, artık bir marka değeri haline gelen Göbekli Tepe yerleşim yeri tarihin sıfır noktası ya da dünyanın ilk tapınağı olma özelliğiyle uluslararası çapta çok büyük bir yankı uyandırmış ve önemli bir destinasyon noktası haline gelmiştir. Söz konusu bu destinasyon noktası turizm faaliyetleri kapsamında bölgeye hem doğrudan hem de dolaylı olarak oldukça fayda sağlamaktadır. Bu doğrultuda kültürel mirasın korunmasında turizmin rolü kapsamında Zerzevan Kalesi arkeolojik sit alanı örneği üzerinden gerçekleştirmiş olduğumuz bu tez çalışmasıyla elde edilen verilerden miras alanlarında turizmin olumlu ve olumsuz rolü tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda kültürel miras değerlerinin tanıtılmasında turizmin temel faktör olarak karşımıza çıktığı bilinmekteydi.

Nitekim bu tez çalışmasında, turizm ve kültürel miras ilişkisi teması değerlendirildiğinde de söz konusu kavramlar arasında çok güçlü bağların olduğunu

saha araştırması kapsamında katılımcılarla gerçekleştirilen gözlem ve görüşme esnasında elde edilen veriler de bunu göstermiştir. Turizm faaliyetlerinde, kültürel miras alanları önemli bir turist potansiyeli oluşturmaktadır. Birbirinden farklı iki sektör olarak görülseler bile temelde birbirinden beslenmektedir. Daha önce bu iki sektörün bazen birbirini olumlu bazen de olumsuz yönde etkileyebildiğini ifade etmiştik. Araştırma kapsamında katılımcıların da ifade ettiği gibi bölgenin ekonomik olarak kalkındırılması, iş imkânlarının sağlaması, miras alanların korunması, farkındalık yaratması gibi birçok olumlu etkisi olduğu gibi miras alanlarında beşeri kaynaklı yoğun tahribatlar nedeniyle olumsuz etkileri de barındırmaktadır. Katılımcılar, miras alanlarının maruz kaldığı beşeri tahribatlar nedeniyle evrensel değere sahip kültürel değerlerde geri dönüşü olmayan zararlar verilebileceği gibi hatta yok olmaları ile karşı karşıya olduklarını ifade etmişlerdir. Beşeri kaynaklı bu olumsuzlukları en aza indirmesi için kültürel miras değerlerinin sistemli bir alan yönetimi politikası çerçevesinde ele alınması temel amaç haline gelmektedir. Böylelikle gelecek kuşakların bu değerleri görmesi ve onlarında bir sonraki kuşağa aktarabilmesi adına sürdürülebilirliğini sağlanması için turizm sektörü ile miras alanların yönetimini elinde bulunduran kurumların kapsamlı bir işbirliği içinde olması gerekmektedir. Çünkü günümüzün en büyük sorunlarından birisi turizmin kültürel miras varlıklarını bir meta olarak görmesidir. İçinde yer aldığımız XXI. yüzyılda dünya nüfusunun artması, büyüyen şehirler, modern yapılaşmalar gibi parametreler göz önüne alındığında, insanların geçmişten gelen ve miras değeri taşıyan otantik mekânları ya da zengin kültürel dokuya sahip ören yerleri her zaman ilgi odağı olmuştur. Evrensel değere sahip bu mirasın, birbiriyle yakın ilişki içerisindeki sektörlerin faaliyetleri kapsamında metalaştırılmasına izin verilmeden korunup geleceğe aktırılması önem teşkil etmektedir. Nitekim sahada gerçekleştirilen görüşme kapsamında katılımcılara turizmin, kültürel miras alanlarını metalaştırma sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar arasında metalaştırma konusunda hem olumlu hem de olumsuz görüşler tespit edilmiştir. Metalaştırmadığını savunan katılımcılar genellikle yerel halkın ekonomik bir gelir kaynağına kavuşmasından dolayı alanlara sahip çıkarak koruduklarını ve böylelikle halkta miras değerlerine yönelik bir farkındalığın oluşmasıyla koruma bilincinin sağlandığı ifade edilmişlerdir. Metalaştırdığını ifade eden bazı katılımcılar, kültürel miras alanlarında ticari kaygı nedeniyle bu değerlerin özgünlüğünü kaybettiğini dile getirerek turizmin bu alanları tükettiğini belirtmişlerdir. Evrensel değere sahip tarihi yerler ya da yapıların restorasyon ve konservasyonlarının yapılıp turizme kazandırılması gerekmektedir. Bunun temel amacı, miras değerinin

korunmasının yanında, bölgenin ekonomik alt yapının kalkındırılması ve kültürel değerlere yönelik bilinçlendirmenin sağlanmasında turizmin rolü ön plana çıkmaktadır. Ancak miras değerlerinin, turizme kazandırılması aşamasında bu değerlerin özgünlüğüne zarar verilmeden ve aslına uygun işlemlerin yapılması gerekmektedir. Özellikle tarihi yapılarda doğru bir plan ve strateji ile sağlıklı restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapıldıktan sonra aslına uygun işlevlendirilmesi bir koruma yöntemi olarak görülebilmektedir.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış zengin kültürel dokusuyla bu tarz miras alanlarında turizm kaçınılmazdır. Önemli kültürel miras alanlarından biri olan Zerzevan Kalesi, bölge turizmine sağlamış olduğu katkılar; ekonomik getiri sağlaması, istihdam yaratması, bölgenin turist potansiyelinin artması, yerel halkta farkındalığın oluşması, kent prestijinin artması gibi birçok olumlu unsurun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz turizmin rolüyle bağlantılıdır. Bu doğrultuda turizm ve kültürel miras ilişkisinin doğru yöneltildiği takdirde, bölge çapında olumlu gelişmelerin artacağı ve diğer miras alanlarına da örnek teşkil edeceğinden Zerzevan Kalesi örneği somut kanıt niteliğindedir. Turizm ve miras alanları arasındaki ilişkinin sistematik bir şekilde yürütülmesi ve bu iki sektörün birbirini sömürmesine ya da tüketmesine izin verilmeden planlı çalışmalar kapsamında sürdürülmesi önemli bir unsurdur.

Miras alanlarının korunması teması değerlendirildiğinde, katılımcıların neredeyse tamamı turizmi bir koruma aracı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ekonomik kalkınmada önemli bir rol sergilemesinden dolayı söz konusu bu alanlarda sürdürülebilirlik ve koruma olgusu ortaya çıkmaktadır. Turizm ve kültürel mirasın birbiriyle bağlantılı bir döngü mekanizması olarak düşünüldüğünde her ikisi birlikte hareket ettiği takdirde, birbirini koruyabilir ve sürdürülebilirliğini sağlayabilmektedir. Miras alanlarının doğru bir planlama ve yönetim mekanizması ile turizme açılmasıyla koruma unsuru ön plana çıkacaktır. Burada ele alınan en iyi koruma yönteminin katılımcılara sorulduğunda ise genel olarak özgün haliyle korunması, halkın koruma konusunda bilinçlendirilmesi, konservasyon yönteminin uygulanması ve erken yaşlardan itibaren kültürel miras eğitiminin verilmesi şeklinde birbiriyle bağlantılı birden fazla ortak görüşün olduğu görülmüştür. Katılımcıların görüşleri birbirini destekler nitelikte olmakla birlikte özellikle üzerinde durulan koruma yöntemi ise miras değerlerinin özgün haliyle korunup sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik sistematik uygulamaların yapılması yönündedir. Bu doğrultuda Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen araştırma kapsamında gerek şahsi gözlemlerim olsun gerekse de hem

yerleşim yerindeki uzman katılımcılar hem de alan dışındaki diğer katılımcıların tutum, davranış ve düşünceleri ele alındığında miras alanlarındaki koruma, sürdürülebilirlik ve farkındalık gibi temel amaçlar çerçevesinde çalışmaların bu yerleşim yerinde uygulandığı yönündedir. Bazı katılımcılar, Zerzevan Kalesi'ndeki koruma uygulamaları özellikle Arsenal, Güney Kule ve Kilise gibi ünik yapıların olduğu alanlarda, acil müdahale gerektiren koruma projelerinin gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki önemli kültürel miras değerlerinden biri olan Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen yaklaşık yedi yıllık bilimsel kazı çalışmalarının önemli bir kazanımı olarak bütün dikkatleri üzerine çekecek nitelikte zengin kültürel bir dokuya sahip olduğunun saptanması ve bu değerın sistemli bir şekilde bütün platformlarda tanıtımının yapılmasına borçludur. Yerleşim yerinin, görünürlük ve tanıtım faaliyetlerinde özellikle dünya sayılı olan ve bölgedeki tek Mithras Tapınağı olarak bilinmesi veya Roma Dönemi'ne ışık tutan önemli bir garnizon olması gibi niteliklere sahip olması yerli ve yabancı ziyaretçilerde merak uyandırmaktadır. Bu nedenle bölgenin turizmına önemli etkide bulunan söz konusu kale yerleşimi, bölgeye ziyaretçi çeken potansiyeli yüksek bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen bilimsel kazı çalışmaları ile bilim dünyasına tanıtılan bu yerleşim yerinin ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtım, görünürlük ve bilinirliğinin somut bir kanıtı olarak UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmesidir. Zerzevan Kalesi'nin, UNESCO Geçici Miras Listesi'ne girmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası çapta olumlu bir etki yaratmıştır. Nitekim bu çalışma kapsamında 18 katılımcı ile yapılan gözlem ve görüşmelerden elde edilen veriler de bunu desteklemektedir.

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı) UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne girmesiyle birlikte ören yeri üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini saptamaya yönelik katılımcı grubu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın, miras alanlarının yönetim temasını oluşturan bu bölümde, birbiriyle bağlantılı iki farklı sonuç elde edilmiştir. Bunun temel sebebi ise katılımcı grubu içerisinde bazı kişilerin miras alanlarında görevli uzman ekipten olarak doğrudan işin içinde olması, bazı katılımcıların ise miras alanı dışında, gözlemci görevi gören ve dolaylı yönden düşüncelerini ifade eden bir gruptan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Ören yerinde çalışan katılımcı grubu, doğrudan ören yerindeki çalışmalar doğrultusunda düşüncelerini ifade ederken diğer grup ise bölgesel çaptaki etkilelere yönelik düşüncelerini dile getirmişlerdir. Alanda çalışan katılımcıların, kalenin geçici listeye

girmesiyle birlikte; çalışmaların hızlandığı, koruma çalışmalarının devam ettiği, alan yönetimi ve karşılama merkezi için alanının altyapı çalışmalarının sürdürüldüğü şeklinde görüş bildirmişlerdir. Müze uzmanları ile turist rehberlerinden oluşan diğer katılımcılar ise Zerzevan Kalesi için ulusal ve uluslararası çapta bir prestijin kazanılması, ekonomik desteklerin artması ve bölgedeki turist potansiyelindeki yoğunluğun temel unsuru olarak görüldüğü gibi olumlu etkileri dile getirmişlerdir. Anlaşılacağı üzere Zerzevan Kalesi örneği üzerinden çıkarılacak temel bir sonuç, bir miras alanının bölgesel anlamda sosyal, kültürel, ekonomik anlamda yoğun kazanımlar sağlayabileceğidir.

Zerzevan Kalesi ve Mithraeum (Mithras Tapınağı) Tapınağı'nın, UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne girerek ulusal ve uluslararası düzeyde önemi anlaşılmasıyla birlikte diğer kültürel miras alanlarında yapılacak çalışmalara bir referans olacağı aşîkârdır. Zerzevan Kalesi'nde yapılan çalışmaların temel amacı, hiç şüphesiz UNESCO Dünya Miras Kalıcı Listesi'ne girmektedir. Söz konusu bu amacı gerçekleştirmek adına Zerzevan Kalesi kazı başkanı ile ekibinin yoğun bir çalışma yürüttükleri bilinmektedir. Bu çalışma kapsamında katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler doğrultusunda, Zerzevan Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Kalıcı Listesi'ne alınması için yapılması gereken çalışmalar; alan yönetim planı, altyapının geliştirilmesi, ziyaretçi karşılama merkezinin yapılması, koruma çalışmalarının artırılmasının yanı sıra UNESCO tarafından istenilen kriterlerin sağlanmasına yönelik öneriler elde edilmiştir. Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Tapınağı (Mithras Tapınağı), UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne girerek önemli bir eşiğı geçmiş ve kalıcı liste için büyük bir aday olmuştur. UNESCO Dünya Miras Kalıcı Listesi'ne girmesi için yerleşim yerinde, tarihi yapıların özgün haliyle koruma çalışmalarının devam edilmesi, alan yönetim planının faaliyete geçirilmesi, turizm potansiyelinin doğru bir şekilde kullanılması, yerel, kamu ve özel kuruluşların el birliğiyle çalışmaları destekleyerek daimi listeye alınması adına gerekli faaliyetlerin sürdürülmesi önem teşkil etmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda turizmin, kültürel miras alanlarının korunmasında önemli ve büyük bir rol üstlendiğı açıkça kendini göstermektedir. Bu nedenle kültürel miras ve turizm arasındaki olumlu ve olumsuz ilişkiden oluşan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir;

Olumlu etkileri;

- Bölgeye istihdam sağlaması,

- Bölgesel bilinirlik,
- Ekonomik alt yapının kalkınması,
- Kültürel etkileşim,
- Yerel halkta koruma bilinci ve farkındalığın oluşması,
- Kamu ve özel kurum ve kuruluşlar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları vb. kültürel miras alanlarını koruma ve benzer çalışmaları desteklemesi,
- Günümüz modernleşme çağı içerisinde miras alanlarının geleceğe aktarılması için koruma altına alınması,
- Turizmden elde edilen gelirin miras kaynaklarının sürdürülebilirliği için kullanılması,
- Yer aldığı kentin tanıtımında bir marka olarak ön plana çıkması,
- Doğal ve beşeri tahribatlara karşı önlemlerin alınması,
- Turizmin getiriyle kültürel miras unsurlarının belgelemesinde ve yönetiminde kullanılmasıyla bu değerlerin sürdürülebilirliğini sağlayarak, gelecek kuşaklara aktarılması gibi olumlu etkilerini sıralayabiliriz.

Olumsuz etkileri,

- Ören yerlerinde turist yoğunluğuyla oluşabilecek zararlar,
- Miras alanında alt yapının gelecek olan kitlesel potansiyeli kaldıramadığı zaman yaratacağı olumsuz imaj,
- Turizm faaliyetleri kapsamında ören yerlerine yapılacak ticari yapılaşmalara neden olabilme,
- Turistlerin miras kaynaklarına zarar veren davranışlar sergilemesi, vandalizm ve yanlış kullanılması,
- Bilinçsizlik,
- Çevre kirliliğine neden olunması,

- Kültürel miras kaynaklarının bir meta olarak kullanılması,
- Kültürel mirasın turizme kazandırılması kapsamında sistematik yapılmayan restorasyon çalışmalarında, yapıların özgünlüğünden uzaklaşılması veya yanlış müdahaleler gibi olumsuz etkileri sıralayabiliriz.

Kültürel miras alanlarında turizmin rolü kapsamında yukarıda sıralanan olumlu etkileri artırmak, olumsuz etkilerin ise en aza indirgenmesi gerekmektedir. Söz konusu olumsuzlukların kültürel miras değerlerine vereceği tahribatın boyutuna göre bazen geri dönüşümü olmayan durumlar doğurmaktadır. Bu nedenle miras değerlerine geri dönüşümü olmayan zararların önüne geçmek için sistemli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Miras alanlarında olumsuzluk yaratan en önemli faktörlerden biri hiç şüphesiz turistlerin miras unsurlarını bilinçsiz bir şekilde tüketmesi ve yanlış kullanmaları gelmektedir. Bu nedenle bu tarz ren yerlerinde alan yönetim planlanmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abacılar, P., 2008, Doğal ve Kentsel Sit Alanlarında Kültür Turizmi ve Yönetimi “Boğaziçi- Arnavutköy Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Agisilaos, E., 2012, Cultural Heritage, Tourism and the Environment, *Sustainable Development, Culturel, Traditions*, 1, 70-78.
- Ahunbay, Z., 2009, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, 5. Baskı, *YEM Yayınları*, İstanbul.
- Ahunbay, Z., 2017, Bir Dünya Mirasının Korunması: Ayasofya, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, s. 37-46.
- Aksoy, A. ve Enlil, Z., 2012, Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar. Aksoy, A. ve Ünsal, D. (Ed.). Kültürel Miras Yönetimi (2-29), *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir.
- Aksoyak, Ö. D., 2019, Kültürel Mirasın Korunmasında Tarihi Kentsel Peyzaj Odaklı Alan Yönetim Planı Yaklaşım, *Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Aktaş, E., 2019, Sorumlu Turizm Yaklaşımı ile Turistik Destinasyonların Gelişimi: Foça Örneği, Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Alagöz, G., Çalık, İ. ve Güneş, E., 2018, Kültürel Miras Turizmi Açısından Erzincan Bakır İşleme Sanatının Mevcut Durumu ve Sürdürülebilirliği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 174-191.
- Alazaizeh, M. M., Hallo, J. C., Backman, S. J., Norman, W.C. ve Vogel, M. A., 2016, Value Orientations and Heritage Tourism Management at Petra Archaeological Park Jordan, *Tourism Management*, 57, 149-158.
- Alparslan, Ö., 2015, Kültürel Mirasın Korunması ve Sergilenmesi: Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Arslan Kalay, H. ve Yenişehirlioğlu, E., 2017, Kültürel Miras Yönetiminde Bir Çatışma Unsuru: Turizm. *International Congress on Cultural Heritage and Tourism*, 1017-1024.
- Ayaz Demir, S., 2019, Dünyada ve Türkiye’de Kültürel Miras Yönetimi, Bununla İlgili Ulusal ve Uluslararası En İyi Uygulama Örnekleri, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

- Ayrancı, İ., 2007, Koruma Alanlarının Yönetimi ve Yönetim Planı Sürecinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Bahçe, A. S., 2009, Kırsal Gelişimde Kültür Mirası Turizm Modeli, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 1-12.
- Balık, M., 2015, Sürdürülebilir Turizm Kalkınması Kapsamında Kültürel Mirasın Korunması Açısından Kentsel Yenilemenin Yeri ve Önemi: Fener- Balat Örneği, Yüksek Lisans, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Baltacı, A., 2018, Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 231-274.
- Baltacı, A., 2019, Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5, 368-388.
- Belge, B., 2004, Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama, *Planlama Dergisi*, 48-56.
- Blake, B., 2000, On Defining the Cultural Heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61-85.
- Boğenç, Ç., 2016, Dünya Mirası Safranbolu Alan Yönetim Planının Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma, Doktora Tezi, *Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Bartın.
- Bozkurt, E., 2017, A Proposal for an Administrative Structure for Cultural Heritage Management in Turkey, Doktora Tezi, *Middle East Technical University, the Graduate School of Natural and Applied Sciences*, METU.
- Canpolat, A. N., 2017, Kültürel Miras Alanlarında Turizm Yönetim Planlaması Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Chhabra, D, Healy, R ve Sills, E., 2003, Staged Authenticity and Heritage Tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 702-719.
- Chhabra, D., 2009, Proposing a Sustainable Marketing Framework for Heritage Tourism, *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 303-320.
- Cihangir Çamur, K. ve Bozkaya Yetkin, F., 2019, Arkeolojik Sit Alanlarında Yönetim Planlamasının Kültür Turizmine Etkisinin Değerlendirilmesi; Şanlıurfa Örneği, *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 4(3), 38-48.
- Conti, A., 2015, Cultural Heritage and Tourism: Possibilities of a Sustainable Relationship. *Technical Transactions Architecture*, 15-23.

- Coşkun, A., 2015, Zerzevan Kalesi Kazıları, Haspolat, Y. K. (Ed.), Medeniyetler Kavşağında Bir İlçe: Çınar (s.27-42.), *MRK Matbaası*, Ankara.
- Coşkun, A., 2017, Zerzevan Castle in the Light of Recent Archeological Researches, *Anadolu / Anatolia*, 43, 91-110.
- Coşkun, A., 2019, Zerzevan Kalesi, Roma'nın Sınır Garnizonu, *Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları: 19*, Kayseri.
- Coşkun, A., 2021, Sözlü Görüşme, Görüşme Tarihi: 29 Haziran 2021.
- Çağlayan, M., 2016, Savur (Mardin) Yönetim Planı, *Eşgüdüm ve Denetleme, Danışma Kurulu*, Mardin.
- Çetin, C., Uzun, K., Şay, S. ve Saraç, E., 2019, Türkiye’de Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım: Başkent Meslek Yüksekokulu Örneği, *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-142.
- ÇEKÜL, 2012, Sürdürülebilir Kültür Turizmi İçin Kamu-Yerel-Sivil-Özel İşbirliği, *Çekül Vakfı Tarihi Kent Birliği*, İstanbul.
- Çoban, S., 2014, Mardin’de Yaşayan Yetişkinlerin Tarihi ve Kültürel Mirasa İlişkin Bilinçlilik Durumu, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Deniz, H., 2019, Profesyonel Turist Rehberlerinin Kültürel Mirasın Korunmasındaki Rolü: Türkiye’deki Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, *Batman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Batman.
- Dinçer, İ., 2012, Türkiye’de Kültürel Miras Politikaları ve Uygulama Araçları, Aksoy, A. ve Ünsal, D. (Ed.). Kültürel Miras Yönetimi, (66-91). *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir.
- Dilek, S. E., 2016, Sürdürülebilir Turizm, Koçak, N. (Ed.) Sürdürülebilir Turizm Yönetimi (27-105), *Detay Yayıncılık*, Ankara.
- Doğan, M., 2020, Sürdürülebilir Turizm ve Kültürel Miras Yönetimi, Gümüş, M. ve Dilek, S. E. (Ed.) Kültürel Miras ve Turizm (Disiplinlerarası Yaklaşım) (81-94). *Detay Yayıncılık*, Ankara.
- Duman, F., 2020, Turizmin Kültürel Miras Üzerindeki Etkileri, Gümüş, M. ve Dilek, S. E. (Ed.) Kültürel Miras ve Turizm (Disiplinlerarası Yaklaşım)(23-34), *Detay Yayıncılık*, Ankara.
- Durma, F., 2019, Zerzevan Kalesi Ok Uçları, Yüksek Lisans Tezi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Diyarbakır.
- Dursun, F. ve Coşkun, A., 2020, A Preliminary study on material properties of the Zerzevan Castle, Turkey, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 1-8.

- Emekli, G., 2005, Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm, *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 99- 107.
- Emekli, G., 2012, Kültür Mirasının Turizm Aracılığı ile Değerlendirilmesi: Kültürel Turizm ve İzmir, *Kültür Turizmi Çalıştayı*, İzmir, 1-13.
- Emekli, G., 2006, Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 51- 59.
- Engelhardt, R. A., 2005, Culturally and Ecologically Sustainable Tourism Development Through Local Community Management, A. Hooper (Ed.), Culture and Sustainable Protecting the Past 37 Development in the Pacific (89-174), *Asia Pacific Press at the Australian National University*, Canberra,
- Er, Ö. ve Bardakoğlu, Ö., 2016, Kültürel Mirasın Sürdürülebilir Turizm Ürünü Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi: Edirne Örneği, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(2), 95-111.
- Erkanal, H. ve Öniz, H., 2018, Unesco ve Sualtı Kültür Mirası, Öniz, H. (Ed.). Sualtı Kültür Mirasının Korunması (s.9-17), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- Erkol Bayram, G., Bayram, A. T. ve Karaçar, E., 2017, Sürdürülebilir Turizm: Bibliyometrik Analiz, *1.International Sustainable Tourism Congress*, Kastamonu Üniversitesi, 179-186.
- Eryazıcıoğlu, M. E., 2018, Kültürel Miras ve İnsan Hakları Bağlamında Türkiye'de Koruma Sisteminin İncelenmesi: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği, Doktora Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Eryücel, Ö., 2018, Turizmde Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği: Kazdağı Türkmen Köyleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale.
- Eskici Özten, A., 2012, Tarihi Konut Yapılarını ve Alanlarını Korumanın Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi-Galata Örneği, Doktora Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Fall, A. ve Garrod, B., 1998, Heritage Tourism: At What Price?. *Managing Leisure*, 3(4), 213-228.
- Feilden, B. M., ve Jokilehto, J., 1998, Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites, ICCROM, Roma.
- Garrod, B. ve Fyall, A., 2000, Managing Heritage Tourism, *Annals of Tourism Research*, Vol. 27(3), 682-708.
- Genç, V., 2020, Kültürel Miras ve Turizm İlişkisi, Gümüş, M. ve Dilek, S. E. (Ed.) Kültürel Miras ve Turizm (Disiplinlerarası Yaklaşım) (5-22), *Detay Yayıncılık*, Ankara.

- Ghazali, S., 2011, Safeguarding Natural and Cultural Heritage: The Experiences of Teluk Bahang Fishing Communities, Penang, Malaysia, *Malaysian Journal of Environmental Management*, 12(1), 47-58.
- Girişken, M. U., 2010, Türkiye’de Kültürel Mirasın Korumasında Yaşanan Sorunlar ve Jeodezik Yaklaşımlar, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Gögebakan, Y., 2015, Dünya Üzerindeki Kültürel Varlıkların Turizme ve Ekonomiye Katkısı, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 48-70.
- Gögebakan, Y., 2018, Kültür Varlıklarının Korunmasının ve Algılanabilirliklerinin Sağlanmasının Yönetmel ve Hukuksal Boyutu: Malatya Karakaş Konağı, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 121-141.
- Gülcan, B., 2010, Türkiye’de Kültür Turizminin Ürün Yapısı ve Somut Kültür Varlıklarına Dayalı Ürün Farklılaştırma İhtiyacı, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 11-120.
- Günay, R., 2007, Kültür Mirasını Korumada Çeşitli Yaklaşımlar, *Colloquium Anatolicum VI*, 1-25.
- Halifeoğlu, F. M., Noyan, C. ve Halifeoğlu, Z., 2017, Tarihi Malabadi Köprüsü’nün Restorasyon Çalışmasında Kullanılan İskele Sisteminin Özellikleri ve Korumadaki Önemi, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, 579-587.
- Ho, P. ve Mckercher, B., 2004, Managing Heritage Resources as Tourism Products. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9(3), 255-266.
- ICOMOS, 1964, Venedik, Tüzüğü, Tarihi Anıtların ve Yerleşmelerin Korunması ve Onarımı için Uluslararası Tüzük, Venedik, İtalya.
- ICOMOS, 1994, The Nara Document on Authenticity (Nara Özgürlük Belgesi), Nara, Japan.
- ICOMOS, 1999, Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, Meksika.
- ICOMOS, 1999, Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, Meksika.
- ICOMOS, 2008, The Icomos Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Québec, Kanada.
- ICOMOS, 2011, Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri, Paris.
- ICOMOS, Türkiye, 2013, Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, İstanbul

- Irandu, E. M., 2004, The Role of Tourism in the Conservation of Cultural Heritage in Kenya, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9 (2), 133-150.
- Irandu, E. ve Shah, P., 2020, Development of Cultural Heritage Tourism in Kenya: A Strategy for Diversification of Tourism Products, *JSTOR*, 154-171.
- İnan, Y., 2018, Arkeolojik Alan Yönetimi: Eflatun Pınar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- İSMEP, 2014, Kültürel Mirasın Korunması, *İsmep Rehber Kitaplar*, İstanbul,
- Jurenienė, V. ve Radzevicius, M., 2014, Models of Cultural Heritage Management, *Transformations in Business and Economics*, 13,(2), 236-256.
- Karacaoğlu, S. ve Yolal, M., 2019, Kültürel Mirasın Korunması ve Sürdürülmesinde Turist Rehberlerinin Rolü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 833-847.
- Karadoğan, S. ve Coşkun, A., 2017, Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır). *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 115.134.
- Karadoğan, S. ve Coşkun, A., 2018, Zerzevan Kalesi ve Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları, Özcoşar, İ., Karakaş, A., Öztürk, M. ve Polat, Z. (Ed), Diyarbakır: Mekan, Toplum, Ekonomi (1-16), *Ensar Neşriyat*, İstanbul.
- Karapınar, E. ve Barakazi, M., 2017, Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbekli Tepe Ören Yeri, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 5-18.
- Karataş, Z., 2015, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1, 62-80.
- Karpuz, H., 2019, Koruma Alanlarında Alan Yönetimi Kapsamında Tarihi Yarımada, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Kausar, R. K. ve Gunawan, M. P., 2017, Managing Heritage Tourism in Toraja: Strengthening Local Values and Improving Tourists' Experiences, *Journal of Heritage Tourism*, 13(1), 550-561.
- Kızılırmak, İ. ve Kurtuldu, H., 2005, Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 100-120.
- Kılıç, E., 2017, 2014-2015 Yılı Kazı Çalışmaları Işığında Zerzevan Kalesi Su Sistemi, Yüksek Lisans Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Kiper, H. P., 2004, Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması -Türkiye-Bodrum Örneği-, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

- Konak İrkit, G., 2019, Kültürel Miras Alanlarında Yerel Yönetimlerin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Köroğlu, Ö., Ulusoy Yıldırım, H. ve Avcıkurt, C., 2018, Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi, *Turizm Akademik Dergisi*, 98-113.
- Kuhlman, T. ve Farrington, J., 2010, What is Sustainability?. *MDPI*(2), 3436-3448.
- Kulakoğlu Dilek, N., 2020, Turizm Sektöründe Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımına ve Etkisine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma, Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Kurtar, C., 2012, Kentsel Kültürel Miras Yönetimi ve Rekreasyonla İlişkisi: Ankara Hamamönü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- LeCompte, M. D. ve Goetz, J. P., 1982, Problems of Reliability and Validity in Ethnographic Research, *Review of Educational Research Spring*, 52(1), 31-60.
- Lenzerini, F., 2011, Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples, *The European Journal of International Law*, 22(1), 101-120.
- López, F. B., Vitro, N. R., Aldas Manzanob, J. ve García-Madariagaa, J., 2019, Archaeological Tourism: Looking for Visitor Loyalty Drivers, *Journal of Heritage Tourism*, 15(1), 60-75.
- Loulanski, T. ve Loulanski, V., 2011, The Sustainable İntegration of Cultural Heritage and Tourism: A Meta-Study, *Journal of Sustainable Tourism*, 1(7), 837-862.
- Lowenthal, D., 2006, Natural and Cultural Heritage, *International Journal of Heritage Studies*, 11(1), 81-92.
- Lusetyowati, T., 2015, Preservation and Conservation Through Cultural Heritage Tourism. Case Study: Musi Riverside Palembang, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 184, 401-406.
- Madran, E., 1984, Kültür Mirasımızı Koruma Semineri Üzerine, *Mimarlık Dergisi*, 84, 38-43.
- McKercher, B., Ho, P. ve du Cros, H., 2004, Relationship Between Tourism and Cultural Heritage Management: Evidence From Hong Kong, *Tourism Management*, 25(4), 539-548.
- Meydan Uygur, S. ve Baykan, E., 2007, Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30- 49.
- Millar, S., 1989, Heritage Management for Heritage Tourism, *Tourism Management*, March, 9-14.

- Miles, M. B. ve Huberman, A. M., 1994, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (Ed), Sage, Londra.
- Muñoz Viñas, S., 2002, *Contemporary Theory of Conservation*, *Studies in Conservation*, 47, 25-34.
- Nişancı, Z. N., 2012, Toplumsal Kültür-Örgüt Kültürü İlişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları, *Journal of Life Sciences*, 1, 1279-1293.
- Oğuz, E. S., 2011, Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 123-139.
- Oğuz, Ö., 2007, Unesco, Kültür ve Türkiye, *Millî Folklor*, 73, 5-11.
- Okuyucu, A., 2011, Osmaneli İlçe Merkezinde Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Amaçlı Kullanımına Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisan Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Okyay, G. G., 2015, Kültürel Değerlerin Korunmasının ve Sürdürülebilirliğinin Güncel Kavramlar Doğrultusunda İrdelenmesi: Karaköy- Tophane Bölgesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Öksüz Kuşcuoğlu, G. ve Taş, M., 2017, Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2 (1), 58-67.
- Öter, Z ve Ünal, E., 2011, Somut Olmayan Kültürel Miras ve Turizm Etkileşiminin Beypazarı İlçesinde Yerel Ekonomiye Katkıları, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1-17.
- Öter, Z. ve Özdoğan, O. N., 2005, Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Selçuk-Efes Örneği, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16, 127-138.
- Özdağ, M., 2015, Antik Metallerin Restorasyonu ve Konservasyonu, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Özdemir, M., 2010, Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özdemir, N., 2009, Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi, *Millî Folklor*, 73-86.
- Özdemir, Ü., 2007, Safranbolu'nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması, *Eastern Geographical Review*, 26, 129-142.

- Özel, Ç. H., 2014, Turizmin Sosyo-Kültürel Boyutta Ortaya Çıkardığı Etkilerin İncelenmesi: Marmaris Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 58-68.
- Öztürk, H. H., 2017, Tarihi ve Kültürel Çevrenin Korunmasında Sivil Toplumun Rolü: Hamamönü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Pelit, E., Baytok, A. ve Soybalı, H. H., 2015, Sürdürülebilir Turizm Mi? Turizmde Sürdürülebilirlik Mi? Kavramsal Bir Tartışma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 41-58.
- Plevoets, B. ve Cleempoel, K. V., 2011, Adaptive Reuse as a Strategy Towards Conservation of Cultural Heritage: A Literature Review, *Transactions on the Built Environment*, 118, 155-164.
- Richards, G., 1996, Production and Consumption of European Cultural Tourism, *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261-283.
- Richards, G., 2019, Kültür Turizmi: Son Araştırmalar ve Eğilimlere Dair Bir İnceleme, Özdemir, N. ve Öger, A. (Ed.). Kültürel Miras Yönetimi, Çeviren: Mustafa Yeniasır (583- 614), *Grafiker Yayınları*, Ankara,
- Sağiroğlu, Ö., 2016, Korumada Turizmin "Kurtarıcı" Rolü Üzerine, *Kent Araştırmaları Dergisi*, 7(19), 550-586.
- Schmidt, L., Merbach, A. ve Pant, S., 2017, Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı, *Brandenburg Teknoloji Üniversitesi Mimari Koruma Bölümü Cottbus – Senftenberg*, Almanya.
- Serçek, S., 2015, Sürdürülebilir Turizm Kalkınması Kapsamında Marka Kentler ve Diyarbakır'ın Marka İmajı, Doktora Tezi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Diyarbakır.
- Seyfi, S., Hall, C. M. ve Fagnoni, E., 2019, Managing World Heritage Site Stakeholders: A Grounded Theory Paradigm Model Approach, *Journal of Heritage Tourism*, 14(4), 308-324.
- Sezer, M. S., 2010, Türkiye Turizmi Sektöründe Müze Turizminin Payının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü*, Ankara.
- Sonuç, N., 2016, Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Sosyal Turizm - İzmir Örneği, Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Tan, S., Tan, S., Kok, Y. ve Choon, S., 2019, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği ve Mekân Duygusu: George Town ve Melaka Örneği, Özdemir, N. Ve Öger, A. (Ed.). Kültürel Miras Yönetimi Çeviren: Mustafa Yeniasır (411-438), *Grafiker Yayınları*, Ankara.

- Tatlıdil, E., 2009, Kent ve Kentli Kimliği; İzmir Örneği, *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 9 (1), 319-336.
- Tavşancıl Tarkun, E., 2000, Nitel Araştırmalar, *Öneri Dergisi*, 3, 29-34.
- Tıkır, S., 2019, Kültürel Miras Turizm Açısından Gelibolu Yarımadası'nda Bulunan Yabancı Savaş Mezarlıkları, Yüksek Lisans Tezi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale.
- Tıraş, H. H., 2012, Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-7.
- Timothy, D. J., 2014, Contemporary Cultural Heritage and Tourism: Development Issues and Emerging Trends, *Public Archaeology*, 13(1-3), 30-47.
- Timothy, D.J. ve Nyaupane, G. P., 2009, Introduction: Heritage Tourism and the less-developed Word, Timothy, D.J. ve Nyaupane, G. P.(Eds.), *Cultural Heritage and Tourism in The Developing Word*, 3-56, *Routledge*, London: New York.
- Torre, M., 2013, Values and Heritage Conservation, *Heritage and Society*, 6(2), 155-166.
- Toylan, N.V., Ar, H., Kayıkçı, M.Y., Bozkurt, A.K., 2017, Somut Olmayan Kültürel Mirasla Zenginleşen Kültürel Deneyimler, *1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi*, Mersin, 221-230.
- Türksoy, S. S., 2016, Turizm ve Çevre: Kavramsal Çerçeve, Koçak, N. (Ed.) *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi*, (1-22), *Detay Yayıncılık*, Ankara.
- UNESCO Lahey Sözleşmesi, 1954, Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi/ Hague Convention: Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Hollanda.
- UNESCO, 1972, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, Paris.
- UNESCO, 2015, Recommendation Concerning the Protection and Promotion of Mmuseums and Collections, Their Diversity and Their Role in Society, Paris.
- Uysal, K., 2018, Kültürel Mirasın Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı ve Tutumlarının Belirlenmesi: İznik Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Balıkesir.
- Üstünes, Y., Sarıyıldız, S., Korunmaz, S. ve Güleç Korunmaz, S. A., 2017, Tarihi Tire Bedesten Yapısının Restorasyonu ve Yeniden İşlevlendirilmesi, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*. İstanbul Üniversitesi, 363-372.

- Ünsal, D. ve Pulhan, G., 2012, Türkiye’de Kültürel Mirasın Anlamı ve Yönetimi, Aksoy, A. ve Ünsal, D. (Ed.), Kültürel Miras Yönetimi (30-65), *Anadolu Üniversitesi Yayını*, Eskişehir.
- Ünver, E., 2006, Sustainability of Cultural Heritage Management: “Keklik Street and its Surrounding Conservation and Development Project”, Yüksek Lisans Tezi, *Middle East Technical University The Graduate School of Natural and Applied Sciences*, METU.
- Varol, F., 2017, Kültürel Miras Yönetiminde Sürdürülebilirlik: Konya Örneği, Doktora Tezi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Varol, F., 2020, Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi: Turizm Paydaşlarına Yönelik Bir Araştırma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1140-1156.
- Vatan, A. ve Zengin, B., 2015, Söğüt İlçesi’nde Kültürel Miras ve Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 634-650.
- Yeter, E., 2007, Kentsel Gelişme ve Kültür Değerleri, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., 2018, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (11. Baskı), *Seçkin Yayıncılık*, Ankara.
- Yıldırım, A., 1999, Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi, *Qualitative Research Methods*, 7-17.
- Yıldız, S., 2011, Kültürel Miras Alan Yönetimi Kapsamında Alanya Kalesi Ziyaretçi Yönetimi, Doktora Tezi, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Antalya.
- Zor, Ö. A., 2019, Kültürel Mirasın Turizm Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Bartın.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Anonim, 2021, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, <http://unesco.org.tr/Pages/161/177>, [Ziyaret Tarihi: 02.02.2021].
- Anonim, 2021, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863-20131008.pdf>, [Ziyaret Tarihi: 29.05.2021].
- Anonim, Avrupa Konseyi Statüsü, 1949, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf, [Ziyaret Tarihi: 07.09.2021].

Anonim, Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, TC Resmi Gazete, 2021, 26 Mart, s. 3.

Anonim, 2020, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-50837/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi-hak-.html>, [Ziyaret Tarihi: 10.12. 2021].

Anonim, 2021, <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>, [Ziyaret Tarihi: 30.05.2021].

Anonim, 2021, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44395/dunya-miras-gecici-listesi.html>, [Ziyaret Tarihi: 10.07.2021].

Anonim, 2020, <https://www.ktb.gov.tr/TR-134106/somut-kulturel-miras.html>, [Ziyaret Tarihi: 10.12.2020].

Anonim, 2020, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html>, [Ziyaret Tarihi: 03.12.2020].

Anonim, 2021, https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa, [Ziyaret Tarihi: 21.06.2021].

Anonim, 2021, <https://www.anadolugezirehberi.com>, [Ziyaret Tarihi:29.03.2021.]

Anonim, 2021, <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/>, [Ziyaret Tarihi: 05.02.2021].

Anonim, 2020, <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/>, [Ziyaret Tarihi: 12.12.2020].

Anonim, 2020, <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/1>, [Ziyaret Tarihi: 25.12.2020].

Anonim, 2021, <https://www.unesco.org.tr/> [Ziyaret Tarihi:12.06.2021].

Anonim, 2021, <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>, [Ziyaret Tarihi: 29.03.2021].

Anonim, 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 23.07.1983 onaylı 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>, [Ziyaret Tarihi: 20.07.2021]).

UNESCO, 2003, Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi. (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-50837/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi-hak-.html>).

Anonim, 2021, www.anadolugezirehberi.com, [Ziyaret Tarihi: 01.07.2021].

Anonim, 2020, www.dtso.org.tr,2020, [Ziyaret Tarihi: 06.05.2020].

- Anonim, 2021, <https://www.arkitera.com/soylesi/zerzevan-kalesi-ve-mithras-tapinagi-uzerine-aytac-coskun-ile-soylesi/>, [Ziyaret Tarihi: 20.12.2021].
- Anonim, 2021, <https://www.arkitera.com/soylesi/zerzevan-kalesi-ve-mithras-tapinagi-uzerine-aytac-coskun-ile-soylesi/>, [Ziyaret Tarihi: 15.12.2021].
- Anonim, 2021, <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/zerzevan-kalesindeki-mithras-tapinagina-baglanti-yapilar-bulundu,vI1vMVpLY0iOZ83s72cl0w/5fvs4syXFU24EEypIUtyRA>, [Ziyaret Tarihi: 15.12.2021].
- Anonim, 2021, <https://www.amerikaninsesi.com/a/zerzevan-kalesi-tapinagi-unesco-gecici-listesinde/5376198.html>, [Ziyaret Tarihi: 15.12.2021].
- Anonim, 2021, <https://www.indyturk.com/node/151581/%20mithras-dininin-diyarbak%C4%B1rdaki-tap%C4%B1na%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n-hik%C3%A2yesi>, [Ziyaret Tarihi: 15.12.2021].
- Anonim, 2021, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-261501/zerzevan-kalesi-ve-mithraeum-diyarbakir-2020.html>, [Ziyaret Tarihi: 20.12.2021].
- Anonim, 2021, Zerzevan Kalesi Resmi Sosyal Medya Hesabı, [Ziyaret Tarihi: 15.12.2021].

EKLER

EK-1: GÖRÜŞME FORMU

GÖRÜŞME FORMU

Batman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmaktayım. Kültürel mirasın korunmasında turizmin rolü üzerine bir araştırmam mevcut. Söz konusu bu çalışmanın amacı, Diyarbakır Zerzevan Kalesi'nde çalışan uzman kişiler, müze uzmanları ve turist rehberleri üzerinden Zerzevan Kalesi'nin korunmasında turizmin rolünü ortaya çıkarmanın yanı sıra kültürel miras ve turizm arasındaki koruma ilişkisinin de ortaya konulması amaçlanmaktadır. Görüşme esnasında dile getirdiğiniz yorumlar çalışma kapsamında kullanılacak olup, bireysel bilgileriniz gizli tutulacak ve bu veriler araştırmacılar haricinde diğer kişiler ile asla paylaşılmayacaktır. Tezde, görüşülecek kişilerin isimleri belirtilmeyecektir. Bu araştırma sürecine katılmayı kabul ettiğiniz için teşekkür ederim. Görüşmeye başlamadan önce sizin sormak ya da belirtmek istediğini bir soru var mı?

Görüşmeyi, eğer izniniz olursa, ses kayıt cihazıyla kaydetmek istiyorum. Bu durumun sizin için herhangi bir sakıncası var mı?

Görüşmenin yaklaşık 20-25 dakika süreceğini tahmin ediyorum ve müsaadenizle sorulara başlamak istiyorum.

1.Kısaca kendinizden bahseder misiniz?

-Uzmanlık alanınız nedir?

2.Turizm ve kültürel miras ilişkisi nedir?

3.Turizm kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak görülebilir mi?

-Eğer görülüyorsa ne şekilde bir etkisi vardır?

-Kültürel mirasın korunması neleri kapsamaktadır?

4.Kültürel mirasın korumasındaki uygulanan en iyi yöntem hangisidir?

-Ya da siz hangisini öneriyorsunuz?

5.Turizm kültürel mirası metalaştırıyor(ticarileşme) mu?

6.Zerzevan Kalesi'nin bölge için kültür turizmine katkısı nelerdir?

7.Zerzevan Kalesi'nde miras koruma çalışmaları var mı?

-Varsa bunlar nelerdir?

-Ya da siz kale için hangisinin uygulanmasını öneriyorsunuz?

8.Zerzevan Kalesi'nin korunma altına alınmasının nedenleri nelerdir?

9.Zerzevan Kalesi ve Mithraeum Tapınağı 2020 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alındı. Bu gelişme miras alanının korunması, geliştirilmesi ve alan yönetim planlarının hazırlık ve uygulama faaliyetlerinde ne gibi etkileri olmuştur?

10.UNESCO Dünya Miras Kalıcı Listesi'ne Zerzevan Kalesi'nin alınması için ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

EK-2: İNTİHAL RAPORU

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA TURİZMİN ROLÜ:
ZERZEVAN KALESİ ÖRNEĞİ

ORJİNALLİK RAPORU

% 9	% 8	% 1	% 3
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	9lib.net İnternet Kaynağı	% 1
2	www.zerzevan.com İnternet Kaynağı	% 1
3	acikerisim.erbakan.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
4	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	Submitted to Anadolu University Öğrenci Ödevi	<% 1
6	openaccess.hku.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
7	dergipark.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
8	www.arkitera.com İnternet Kaynağı	<% 1
9	www.kvmgm.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1